

JÉ LEN KOR

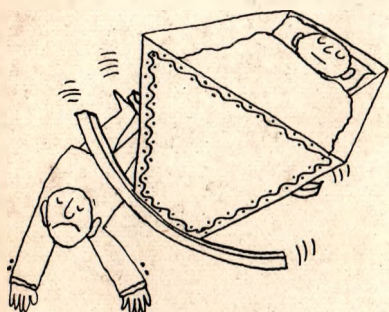
8

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

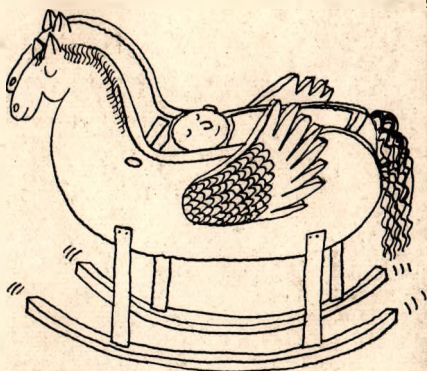
1966

BÖLCSŐDAL

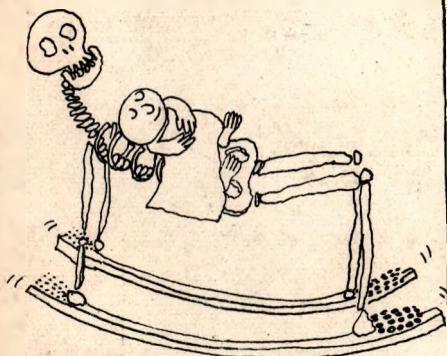
KRITIKUS

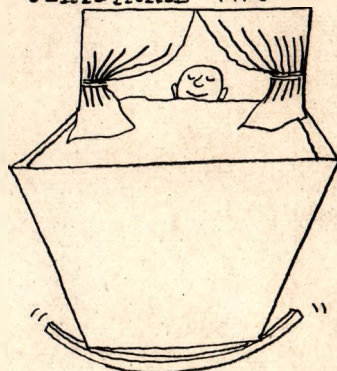
KOLTO

DRAMA ÍRÓ

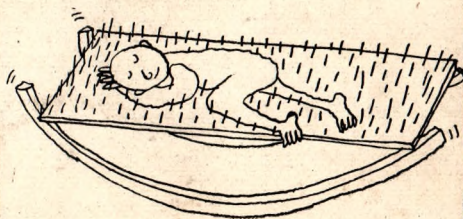
SZINDARAB ÍRÓ

FANTASZTIKUS REGÉNY ÍRÓ

HUMORISTA

Számunk szerzői:

ARATÓ KÁROLY
BERTÓK LÁSZLÓ
BODNÁR ÉVA
ISZLAI ZOLTÁN
JOBBÁGY KÁROLY
KAHÁNA MÓZES
KÁSZON JÓZSEF
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
KÓNYA LAJOS
KRISTÓ NAGY ISTVÁN
LIPTÁK GÁBOR
MAJOROS JÓZSEF
MARCONNAY TIBOR
MONOSZLÓY M. DEZSŐ
NAGY L. SÁNDOR
NEMES ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
Z. SZABÓ LÁSZLÓ
SZILÁGYI JÁNOS
SZÖLLÖSY KÁLMÁN
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
UNGVÁRY RUDOLF
VÁRKONYI NAGY BÉLA
VERES PÉTER
VÉRTESSY SÁNDOR

Képek:

BRODSZKY SÁNDOR
GULÁCSY LAJOS
HOÓS ELVIRA
KISS ISTVÁN
PETRICH ANDRÁS
SZIGETHY ISTVÁN
TAKÁTS GYULA
TAMÁS ERVIN
TIMÁR ISTVÁN
VAJDA LAJOS

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

VACSORACSILLAG

JELENKOR – MAGVETŐ

Bárdosi Németh János új, ötödik verseskötete, a VACSORACSILLAG, mely a Jelenkor–Magvető kiadó szerkesztésében jelent meg, négy évtized költői terméséből ad válogatást. Negyven esztendő történelmi és emberi fordulatairól tudósít a vers nyelvén. A kötetben korábbi verseinek szigorúan, igényesen válogatott legjavát nyújtja át olvasóinak a költő. A versekben megtalálható Bárdosi Németh János két alapérzése: a töretlen, következetes humánum és a dunántúli táj szeretete. A társadalmi felelősségtudat, az emberség szolgálata hatja át a formavilágában változatos verseket.

„A vers tartott fenn nehéz időkben is a hullámokon és verseim tükrözik vissza mindazt, ami szép, igaz és izgalmas volt eddigi utamon. Szeretnék még sokáig írni...” – vallja magáról. És a ma hatvannégy éves tevékeny, örökké cselekvő költő legszebb verseit éppoly örömmel olvashatják a líra barátai, mint ahogyan várják újabb műveit.

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

IX. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM
1966. AUGUSZTUS

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

KAHÁNA MÓZES: Tűzbe dobott jegyzetek (elbeszélés)	675
KÓNYA LAJOS versei: Hunyoritva, Hősi ének	680
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Úgy volt, hogy mi ketten... (elbeszélés)	682
JOBÁGY KÁROLY versei: „Koronázási” ének, Éhes ló a benzines hordók között	691
MARCONNAY TIBOR versei: Most egy dalt..., Hajnaltól éjig	693
THIERY ÁRPÁD: Meghalni egy eső után (elbeszélés)	694
MONOSZLÓY M. DEZSŐ versei: Út, Halhatatlanság	702
ARATÓ KÁROLY versei: Most felelősség, Ünnepe	703
ISZLAI ZOLTÁN: Mikor a nyugtalanság (vers)	704
LIPTÁK GÁBOR: Keszthelyi tudósítás (II. rész)	705

ÉLET ÉS KULTÚRA

VERES PÉTER: Balatoni jegyzetek	712
TAKÁTS GYULA: A Nagyberek világa és a Balaton (II. rész)	721
KÁSZON JÓZSEF: Húsz éves a forint	725

Színház

NAGY L. SÁNDOR: A hetvenedik évad után	728
SZILÁGYI JÁNOS-VÉRTESSY SÁNDOR: Olthatatlan szerelem (I. rész)	735

Képzőművészet

BODNÁR ÉVA: A Balaton a képzőművészetben	741
UNGVÁRY RUDOLF: Két dunántúli emlékkiállítás	745

M É R L E G E N

Z. SZABÓ LÁSZLÓ: Morvay Gyula útja -	749
NEMES ISTVÁN: Első kísérlet a teljes Ady- életmű marxista feldolgozására - - -	755
VÁRKONYI NAGY BÉLA: Káldi János: Rábaparti elégia - - - - -	758
KISS DÉNES: Gyurkovits Tibor: Emberfia	759
KRISTÓ NAGY ISTVÁN: Horgas Béla: Nevetni, sírni - - - - -	762
BERTÓK LÁSZLÓ: Bella István: Szaggatott világ - - - - -	762
POMOGÁTS BÉLA: Marguerite Duras: Naphosszat a fákon - - - - -	764
SZÖLLŐSY KÁLMÁN: Szántó Tibor: Tíz- ezer rendszám - - - - -	765
TAXNER ERNŐ: Simonffy András: Lázadás reggelig - - - - -	766
MAJOROS JÓZSEF: Csontos Gábor: Szem- ben hegyek - - - - -	767

K É P E K

TIMÁR ISTVÁN rajza - - - - -	681
SZIGETHY ISTVÁN rajza - - - - -	690
HOÓS ELVIRA rajza - - - - -	711
TAKÁTS GYULA rajza - - - - -	723
VAJDA LAJOS: Akt és fejek - - -	747
GULÁCSY LAJOS: Olasz nő virággal - -	748

M Ű M E L L É K L E T E N

- I. BRODSZKY SÁNDOR: Kilátás a Balatonra
- II. PETRICH ANDRÁS: Tátika
- III. KISS ISTVÁN: Kiáltó (részlet)
- IV. TAMÁS ERVIN: Tihany

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hírlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72.- Ft.
Egyéni előfizetési csekkszámja száma
61 068.

Közületi előfizetési csekkszámja: 61 066.
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyenlőre

66-2388 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

I.

Tűzbe dobott jegyzetek

(Emlékezetből)

1.

Ma hajnalban megérkeztem új szállásomra. Pihenésre szánt titkos lakás. Átkozott véletlen: a fővárosnak éppen abba a kerületébe kerültem, ahol valamikor évekig laktam. Ez rég volt, több mint öt éve, még saját nevemet viseltem. Az egész kerület ismert engem akkor, sokan bizonyára emlékeznek is rám, bár nagyon megváltoztam. Asszonyomat hagytam itt akkor, ő is, mondják, még mindig itt lakik... Volt, volt valamikor ez is: nyilvános létezés, saját nevem, fiatal feleség...

Hosszú ideig azt mondták neki: ne keresd, várj rá nyugodtan. Aztán: ne várd, kiment az országból, nem jön többé vissza...

Ez hát az a „csendes hely”, ahol nekem parancs szerint pihennem kell. Pihennem és allegorikus elbeszélést írnok azonnali használatra. Na, köszönöm szépen! Pihenni, elfeledni a harcot, a veszedelmeket – amikor arra sincs lehetőség, hogy az utcára kimenjek, rejtőznöm kell mindenki szeme elől, óvakodni szomszédoktól, látogatóktól! De nem szólhattam ellene: amikor elhoztak előző, veszélyeztetett rejtékhelyemről, nem mondták meg, hogy hová vezetnek, átadtak a kerületbeli vezetőnek és annak már kifogásomat elmondanom sem volt szabad: megsejthette volna, hogy ki vagyok.

A házigazdák, B. és felesége, gondolom, nem ismernek. Új emberek? Ki tudja? S ki tudja, nem láttak-e engem valahol valamilyen gyűlésen? Mindenesetre úgy viselkednek, mint akik sose láttak engem. Ehhez elég gyakorlott illegalisták. Ami nem jó: B. nagyon szeret elbeszélgetni, sok fölöslegeset is mond.

Az asszony jobb: nagyon egyszerű, beteges teremtség. Tud hallgatni, az biztos.

2.

Pihenj! Írj agitációs allegóriát! Amikor napestig, mintha börtönbe zárva ülnék, a dolgomra kimenni is csak akkor lehet, amikor az utcai lakás lakói – a háziúr és családja – nincsenek otthon, vagy már lefeküdtek és a kaput bezárták. Amikor B.-éknál vendégek vannak, kövéváltan ülök: az üvegajtón át, bár vastag függőny takarja, odaát hallanak minden papírzörgést, a szék, vagy divány nyikorgását, még a légyzümmögést is!

Az újságot, könyvet nagyon óvatosan kell átlapoznom. A recsegő diványnak csak a szélén ülhetek félfenékkel. Késő estig nem lehet lefeküdni, de aludni se mernék, amíg odaát látogató van: álmomban is elárulhatom magam horkolással vagy a diványt csikorgatva.

3.

Ültem a divány fejénél, hogy el ne aludjak. Megpróbáltam elgondolni az elbeszélést. A tartalma kész, adva van: hosszú, nehéz általános famunkás sztrájk a Maros mentén, munkáskizárás, kilakoltatások, kiutasítások. Egy nagy fűrésztelepen tűz támad s a hajléktalanná tett melósok a tűzbe rohannak, mentik a gyárat. Nem maguknak, hát más melósoknak, a munkásosztálynak, a társadalomnak... Az eszme talán nem rossz, de nagyon át kellene gondolni... Egészen átgondolni... S kigondolni az allegóriát, amely a cenzort megtéveszti... De itt? Most? A fejem zúg, és valami

folyton vonz engem, húz valahová... Messze, vagy közel, nem is tudom, egy ház, egy ablak felé, amelyet sohse láttam, valakihez, aki enyém volt...

Irének hívták. Renkának mondtam én. Négy éve, hogy azt mondták neki: ne várjon, felejtsen... Aztán magam is üzentem neki: ne várjon... S most itt vagyok... Talán egy kilométer sincs közöttünk s mekkora szakadék! Milyen szakadék: az évek, a tilalom... Szédülten, kavargó fejjel dőltem el, nem is vettem észre, mikor aludt ki a fény a házigazdáéknál...

Éjjel felkeltett B.:

– Nagyon is hangosan nyögsz álmodban, szakikám! A fal vékony, még meghallják itt az elől lakók. Vetközz csak le és feküdj le, ahogy kell.

Elment, én levetkőztem, lefeküdtem, de aludni nem tudtam reggelig.

Hasonló dolog történt nemrég a Sárgával, a technikai osztályunk összekötőjével. Találkozott a vonatban volt gyári szaktársával, elbeszélgettek, a szaktárs mesélt a gyárról, a melósokról. Ettől a Sárga annyira magánkivül lett, hogy a rendőrségre ment, önkényesen megadta magát. Hogy leüli az öt, vagy tíz évét, csakhogy azután dolgozhasson. Örület volt, persze. A nyomozók megnyomorították, a pártból kizárták.

Hajnal felé bejött B.: talán beteg vagyok? Egész éjjel hallották, mint hanykolódom a rossz diványon. Semmi, mondtam, rossz álmaim voltak. Egy elvtársról, aki nem bírta ki – s elmondtam a Sárga tragédiáját.

– Gyerünk, végy be egy tablettát s aludd ki magad! Ismerem már ezeket a bolondságokat! – Kiment és beküldte a feleségét egy tablettával és nedves rongyokkal. Az asszony egy stampedli törkölyt is ajánlott. Visszaütasítottam, s azt hiszem, kicsit goromba is voltam hozzá.

4.

Semmit se tudok csinálni, könyvek, újságok már nem érdekelnek. Inkább a bolond munka bármilyen pincében, földalatti nyomdában, mint ez az átkozott állapot! Ha nem volnának ezek a jegyzetek, (amelyeket, ördög tudja, minek is írom, hiszen úgys tűzbe kell őket dobnom) megbolondulnék.

Ma B.-éknél többen is voltak, szomszédok. Szenzáció: a cukorgyár teherautói megint ezen az utcán át hordják a melaszt. Telepiszkítják az úttestet. Rongálják az utcát!... Csokor Jánost, a sarki borbélyt elvitték: kapcsolatban állott egy tolvajbandával. Ki hitte volna? S újból a cukorgyár: ebben a szezonban a mieink közül senkit sem vettek fel, mind csak azokat az olcsó falusi kulikat hozzák be... Nagy kotkodácsoló hang:

– No, ezek a rühes falusiak! Szegénységükre panaszkodnak, de inkább hallgatnának. Akárhogy is, karácsonyra mindegyik disznót öl! Saját szekereken hordják haza a melaszt...

– Hát hadd hordják, csak erre ne vigyék – szól rá B. – Nagyobb baj az, hogy ebben az évben nem írtak alá kollektív szerződést! Veleit (a vörös szakszervezet emberét) letartóztatták! De más bizalmiaknak, öreg szocdemeknek, megnézheted, milyen cukoradagokat küldtek ajándékba... Mázsás zsákokban...

Ezek az öreg cukorgyári ügyek! Az a melasz, azok a falusiak, a kollektív szerződés, letartóztatás és lekenyerezések... Ezt a kotkodácsoló hangot is ismerem: valami Domándi, vagy Dormándi. Veleit, az üzembizalmít, Csokort, a borbélyt... Ezt az életet egészen... Az én életem, az én éveim...

Aztán: egy női hang. Egyedül ő maradt: Veleiről van bizalmas mondanivalója. Panaszkodik, sir. Persze: – Veleiné! Ő az, aki mindig szidta az urát a szervezet miatt. Most né, mennyire dicséri, hivatkozik mozgalmi érdemeire. Mozdulatlanul álltam az ajtóhoz támaszkodva, féltem, nem bírom ki a végéig, hogy közbe ne szóljak, legalább ennyit: „És az én Renkám?” Hogy ő Veleivel együtt dolgozott illegálisan, szent biztos! Talán ő is le van fogva, vagy el kellett tűnnie... Vártam, hogy Veleiné majd róla is ejt szót, célzást, egy véletlen, ártatlan szócskát, a nevét... Az én neveimet... Négy éve, hogy nem hallottam kiejteni az igazi nevemet... De nem: se az ő keresztnévét, se kettőnk vezetéknévét nem hallottam kiejteni.

Aztán bejött hozzám B. Kért, hogy bocsássak meg, és hogy legyek nyugodt: majd gondoskodik róla, hogy ne jöjjön senki többet, annál is inkább, mert neki tulajdonképpen semmi köze ezekhez az ügyekhez. Neki „más megbízatásai” vannak.

Derék proli ember, de úgy látszik, a legjobbak sem bírják ki egy kis hencegés nélkül. Lehet, hogy valami fontos személyt lát bennem, de az is lehet, hogy megsejtette, ki vagyok, és szükségesnek tartja biztosítani engem, hogy Renka nem tud meg semmit arról, hogy itt vagyok, bizonyítani, hogy tudja, mi a konspirációs fegyelem.

– Node, nagyon lesoványodtál haver! – mondta. – Pedig ki kell pihenned magad! Vagyis, kéne, talán más helyen, valahogy családi körben... – Itt sóhajtott, el-lágyultan nézett a szemembe, aztán lesütötte a szemét. Hát ez mi? S mi is ez a sóhaj? Nem azt jelenti-e, hogy Renka már nem az én „családi köröm”? Vagy talán azt, hogy ő és Velei...

– Ezt a Veleinét én kitiltom innen – folytatta. – Egyszer én támogattam őt valamiben, így hát most megint hozzám fordul és rágja a fejem. De én most semmit sem tehetek. A „Vörös Segély” vezetője hallani se akar róla, Veleinéről. S igaza is van: amikor Velei otthon van, dolgozik, akkor ő is melőzik, mos, varr, vagy a dohánygyárba jár. De ahogy a férje bekerül, csak a segélyből akar megélni, nem kíván dolgozni. Igaza van a „Vörös Segély”-nek!

„Még egy szót erről és megfojtalak!” – gondoltam reszketve; mert ki nem tudja, hogy a „Vörös Segély” vezetője évek óta ő, Renka... Most, mondják, szakszervezeti vonalon is szerepet játszik. És nemcsak az izgat most már, hogy mi van ott közte és Velei között, de az, hogy Velei letartóztatása után ő is veszélyben van! S az se semmi, hogy Renka nyomán én se vagyok biztonságban, ami nem volna fontos, de mégis fontos, mert nekem nincs jogom földalatti munkán kívül, méghozzá személyi okokból, veszélyeztetnem magamat, anélkül, hogy csináltam volna valamit! Az elvtársak ezért majd jól a fejemre vágna! S még nevetnek is majd hozzá!

Továbbá – minél jobban elgondolom, annál kutyább a dolog. Nemcsak ő engem, de én őt szintén veszélyeztetem, már azzal is, hogy itt vagyok. Ha őt megfigyelik és akár véletlenül is, betéved ebbe az utcába, s itt fogják el, s ugyanitt engem is!? Elgondolni is szörnyű: a vörös Velei plusz az országosan körözött földalatti szerkesztő felesége s hozzá a férje is, a híres – milyen gyönyörű hármas, milyen pompás találat az állambiztonsági rendőrségnek és hadbírósnak! Szédítő perspektíva...

Jó, hogy B. magamra hagyott. Jó, hogy izgalomban nem ejtettem ki egy szót sem. Leültem és megpróbáltam nyugodtan átgondolni a helyzetet, levonni a szükséges következtetést.

De csak egyet tudtam kiagyalni: el innen! Az egész kerületből! Írni az elvtársaknak: más lakást adjanak!

De miért nem voltam képes és még mindig nem vagyok képes rászánni magam erre? Talán titkon találkozást óhajtok – vele? Találkozni, felejtve minden veszélyt és minden egyebet?

5.

Utoljára két évvel ezelőtt Miklóssal próbáltam üzenni neki, jelt adni magamról. Üzentem, hogy nem remélek többé találkozást. Hogy neki is, nekem is, a mozgalom szempontjából is jobb lesz, ha többé nem számítunk egymásra. Az évek múlnak, én mind mélyebben fúródok bele a földalatti munkába, a földalatti életbe, máris országosan köröznek. S hogy mi lehet ennek a vége, tudva van: előbb vagy később, a hosszú börtön. Tíz év, talán több is... Akkor Miklós és én egész éjjel beszélgettünk Renkáról. Tudtam, hogy ő is már régen szereti, de erről egyikünk sem szólt egy szót sem. Sajnos, az üzenetemet Miklós már át nem adhatta: letartóztatták. Azóta is ül...

De mi volna, ha írnék neki B. által? Nem árulnék el semmit: „Messziről írok, nem mondhatom meg, honnan.” Így, gondolom, a konspirációs fegyelem is megengedi. És B.-nek sem kellene elárulnom, hogy ki vagyok: „Nekem valahol, innen meszsze, adta át ezt a levélkét egy elvtárs” – satöbbi, satöbbi.

„Drágám, jó Renkám! Már két éve akartam üzeni neked, hogy találkozásunkra nincs remény, ne számítsunk egymásra. Az üzenetem, sajnos, nem jutott el hozzád, de azt ma is fenntartom. Ma is, mint akkor, nagyon súlyos a helyzet... Minden erőnket megfeszítve kell dolgoznunk... De folyton gondolkodok rád... Drágám, egyetlenem... Igen! Alig bírom nélküled... Harcolnom kell magammal, hogy valami számárságot el ne kövessék...”

Ezt a blödséget! Eltéptem a levelet. Mást írtam: az elvtársaknak.

„Elvtársak, megparancsoltátok, hogy pihenjek, vagyis hogy írjak egy allegorikus elbeszélést. Hát, íme az allegória és az elbeszélés: én itt súlyos terhet húzok, egy bivaly se bírná! De az ember nem bivaly! Az ember fele annyit se bír...”

Persze, nem írtam én ezt az elvtársaknak. Röviden és nyíltan írtam: „Nem maradhatok ezen a helyen, ebben a kerületben. Súlyos személyi körülmények miatt. Kérlek, helyezzetek át a város másik végére, minél messzebb, talán vidékre.”

6.

„Amitől félsz, attól meg nem menekülsz.” No, és ha még hozzá kívánsz is azt, amitől félsz és magad hívod elő?! Az bizonyos: a kívánt, vagy nem kívánt dolgok egyaránt váratlanul jönnek, amikor már nem is gondolunk rájuk.

Kezdtém már hozzászokni a helyzetemhez, kezdtem olvasni, elgondolni az elbeszélésemet. Magammal hordom Walt Wittman-t és itt, az asztalfiókban találtam Kiplinget, novelláit és verseit, az én elődöm, vagyis az előttem itt rejtegetett haver hagyta itt. Egészen belemélyedtem Kiplingbe: erős, szeszese erejű ital! Nem vettem észre, hogy odaát vendég van.

Erélyes, kissé már megvastagodott női hang – már nem egészen fiatal nőt sejtet. Amikor halkán szól, mintha gerle búgna – turbékolna; s ugyanarról a Veleinéről; de néha, ha emeli a hangot, akkor tisztán és vidáman szól, akkor... teremtőm! Ismerős a hang.

Visszafojtott lélegzettel lestem rá, az emelt, ismerős hangra: nem éppen az ő hangja-e?! Nesztelenül felálltam, az üveges ajtóhoz léptem, fületem a függönyhöz tapasztottam; a tompa, ismeretlen hang búgta tovább a magáét. Talán szintén Veleiről, Veleinéről – nem tudtam kivenni. De lám, egy-egy hangsúlyban, nyomatékosabb mondatban fel-felvillan egy más, fiatalosan csengő hang, ismerős... Egy-egy szikra, mintha máshonnan, más emberből pattanó s mintha Rá emlékeztetne – igen, határozottan ráemlékeztet... Hát látnom kell, nem bírok eligazodni, amíg nem látom azt az arcot! Ha észrevétlenül eltolnám a függöny szélét... Csak egy milliméternyire, egy szempillantásra csak...

Már különösebb izgalom nélkül gondoltam erre, inkább a kíváncsiság hajtott: „Elvégre is el kell dönteni!” s mászkált bennem a remény, hogy más arcot látok meg majd s megszűnik a gyötrő kétség.

Atpillantok a cérnavékony nyíláson és semmi: háttal felém állt a nő: zömök, molett alak, ritkás, nyírott haj – nem ő. Renka csinosabb, dús, hosszú haja háta közepéig ér s ígérte nekem, hogy sohse fogja levágnatni... Ámde a keze... a kezét – ahogy csak Ő szokta – beszéd közben is a felsőkabátja zsebében tartja, könyökével gesztikulál, előre és vissza, előre – vissza... Talán valami nővére, rokona? De sose hallottam tőle, hogy van ilyen rokona...

Aztán elhallgatott, a szemközti kijárat felé indult – még mindig háttal felém. S ekkor, mint a villámcsapás – B. „vizsontlításra” és nevének nevezte és persze: *az én nevemet* mondta! A nő rögtön megfordult, én ijedten eresztettem el a függöny szélét és háttal az ajtókeretnek estem... Egy villanás volt csak s abban egy profil... Az Ő profilja, persze...

– Rég nem ez a nevem – szólta a gerle hang az ajtón át.

– Bocsánat, a megszokás – mentegetőzött B.

– No és, nem nagy hiba, – turbékolta az idegen hang. – Különben Hidvéginé a nevem, férjem után...

B. nem felelt erre, valami másról kezdett beszélni, mozgalmi dolgokról. Aztán újból:

– És róla (rólam!) ... semmit se hallani? Vagyis a *mi újságíróinkról*?
– Semmit. Vagy talán maga tud valamit róla? – kissé valahogy aggódva kérdezte a nő.

– Semmit se tudok. Kérdem ...

– Nem, már nagyon régen semmi hír róla. Mondják, hogy Oroszországban él.

– Az lehetséges – felelt B. halkán, közömbösen. (Nem, ez az ember nem tud ilyen ügyesen színelni, tehát: nem ismert meg engem. Ez jó.) – S maga bizonyára már elfelejtette őt – kíváncsiskodott B.

– Nem felejtettem el ... Szép fiatalkori emlékem ő ...

– Nem azért kérdem – mentegetőzött újból B. –, csak azért, mert mi férjek, azt képzeljük, hogyha velünk valami történik, mondjuk a háborúban, vagy akár a föld alatti munkában akkor, feleségeink haláláig várnak ránk.

– No hallja – a nő felvitte a hangot s az ő, a Renka hangján folytatta ingerülten: – Az ember vár, vár, arra, ami lehetséges, vár, akár haláláig is, de várni a lehetetlenre?! Ezt soká nem bírja az ember! – Nem, ezt nem az a néni, az a turbékoló néni mondta a Renka hangján, ez ő maga volt, amint kiugrott az idegen testből. S most megint visszament a helyére, szomorkásan folytatta: – A lehetetlenre, haláláig, tudja: ilyesmi nincs az életben. Csak a régi regényekben.

Egy perc múlva nyíltak és csapódtak a kijárat ajtói ...

El innen! El innen! El innen! – ez zúgott a fejében szüntelenül. Az igaz, hogy a „személyi ok” már nem áll fenn, helyébe nem került semmi. A pusztaság, az ártatlan, veszélytelen semmi ... Ami a többit illeti; a múlt árnyai azok, amelyeket könnyű félrehozni.

De éppen az a pusztaság hely, az, ami nincs, ami örökre nincs többé, az izgat és ég és forr bennem. Sokkal erősebben, mint a többi együttvéve ...

El innen! El innen!

7.

Végre B. elhozta az elvtársak válaszát. Lesújtó válasz!

„Ne számárkodj, kedves elvtárs! Tréfálsz? Úgy egy-kettőre adjunk más illegális lakást! Személyi okok! Az ilyenek mindenkinél előfordulnak s mindenki maga rendezi őket, nem terheli vele a szervezetet.”

Világos!

Magam is így feleltem volna. Ezek a felcsigázott átélések, az érzelmek egzaltálása, mi ez, ha nem nagyanyáink idejéből ránkmaradt maradványa az érzélgős romantikának? Schubert és Victor Hugo. „Lelki problémák” – tétlen és tehetetlen intellektuellek szórakozása, unatkozó kultúrhölgyek és széplelkek mondva csinált drámája!

Épp ideje rendet teremteni ebben. Vagyis bennem, magamban.

És mindenekelőtt: körülöttem.

B. köteles haladéktalanul kitiltani házából a látogatókat! Ajtót-kaput zárni, a szentséges atyaisten se járjon be rajtuk az összekötőn kívül! Elég a tréfákból! Egy illegális lakás nem körzeti klub!

És munkához látni, munkához! Még ma, azonnal!

Allegóriát? Egy frászt! „Igaz történet” lesz, az jobb. Mesébe öltöztetve. A valóság meséje – jobban fűt. Valami megtévesztő címmel és címlappal.

„Az ember nem bivaly” – nem rossz cím. A fedőlapon, megtévesztésül – valami ismert burzsoá nagyság. „Írta” – mondjuk – „Csathó Kálmán m. kir. járásbíró” vagy „Szomaházi István ny. r. kath. esperes” ...

„Az ember nem bivaly” – legyen. De nem úgy érte, hogy a bivaly többet bír, ellenkezőleg: hogy az ember bír többet. Mert nem lógatja le szomorú fejét, mint a bivaly, nem húzza az igát zok nélkül és – főleg – nem hagyja magát visszarángatni a múlt sötétjébe! De előre néz! Küzd ...

HUNYORÍTVA

Bosszant e szín, nem kellene viselned.
Ha nem ügyelsz, isten fátyla se véd
az évektől. Ha lompos vagy, ha vedlett,
gyúrt a harisnyád, elnézek mögéd.
Haragudtam rád: a fenének kellett
felfedned festett hajad ősz tövét!

Ápoltnak, szépnek, ifjúnak akarlak
tudni, tanulok hunyorítani,
szemet húnyok, hogy te is... hogy terajtd
is látszanak az évek nyomai.
Egy mentséged lehet: ha ezt akartad
nekem, vigaszként, bizonyítani.

HŐSI ÉNEK

Háború sem kell, anyaméhben
pusztítja már e nép magát,
mély barlangokba bújt a szégyen,
ostorként szétszakadt a vád...
Kis öregasszony jött a lépcsőn,
cipelvén nyűtt szívét s a bort,
jött-vánszorgott magát emésztőn,
morgott, próféta-mód papolt.

Gyermekei hová futottak,
testéből szaggatott cipók?
Dologba-gondba beleroskadt.
Eltűntek im a nagyivók,
dologra-szerelemre bátor
virtuskodók – az ifjú had
felzaklató dobokra táncol,
fürkészi a messzi utat.

Ki műveli a földet? – sóhajt. –
Ki szánt-vet, majd ha nem leszünk?...
Kis öregasszony, szakadó bajt –
s hány gondot és gonoszt legyűrt
két szörnyű, hosszú háborúban!
Mosolyoghattok panaszátn,
legyintsetek, ha könnye buggyan!
Nekem olyan ma, mint anyám.

Mintha anyám jönne a tőkék
hadsora közt szigorúan,
feje fölött a felelősség
fényével, karja közt suhan,
zúg, árad a termékeny évek
ereje, a história
szele, az ódon hősi ének –
és már nem is kell szólnia.

Tímár 66

TÍMAR ISTVÁN rajza

Úgy volt, hogy mi ketten...

Jövet azon ábrándozott a vonatban, hogy mihelyt Pestre érkezik, felkeresi Renátát. A hajdani beszélgetések, fogadkozások, a régi álmok feléledtek. Áthelyezésével megteremtődtek a közös élet anyagi alapjai, terveit most már könnyűszerrel megvalósíthatta.

Az új munkakörrel, a lakáskereséssel kapcsolatos elintéznivalók elragadták. Négy hónap telt el, szinte észrevétlen s ezenközben nagyon összeleledett Bőbével, csinos, de nála néhány évvel idősebb kolléganőjével, egy jókedélyű elvált asszonnyal. Aztán váratlanul belebotlott egy közös ismerősbe s megtudta, hogy Renáta férjhez ment. A címet megkereste a telefonkönyvben, épp a térképet tanulmányozta, hogy odataláljon, mikor benyitott a szobájába Bőbe.

– No, – kérdezte, – megvetted a mozijegyet?

– A mozijegyet? ... – kapta föl a fejét.

– Hát nem úgy volt?! ... – félbeharpatta a mondatot, fűrkészőn pillantott a fiatalemberre:

– Mi bajod? Mitől borultál ki?

– Kérlek szépen, most tudtam meg, hogy Renáta, tudod ... Oda kell mennem délután. Bocsáss meg.

– Jó, jó. De miért olyan sürgős? Ég a Renáta?

Önkénytelenül szaladt ki száján a hazugság:

– A szülei kértek, hogy látogassam meg. Földiek vagyunk. Muszáj.

Az asszony lenyelte a megjegyzéseit, kiment. Kornél vette kalapját, orkánját s lerohant a lépcsőn. Bár a lelkére kötötték, nem telefonozott. A mulasztás az ajtó előtt jutott eszébe. Ekkor már javában nyomta a csengőt.

Az ajtó hirtelen nyílt ki, egy férfi bámult rá, tátott szájjal, közönyösen, kekre nyitott szemmel. Lusta fejmozdulattal kérdezte, mit akar.

– Tévedés – dadogta –, azt hittem.

– Kit keres?

Még dadogott valamit, Walter szó nélkül becsapta az ajtót.

Egy darabig tanácstalanul álldogált a ház közelében; az utcán a csúcsforgalom örjöngése, fejében a szédület; még nem szokta meg. Később fölfedezte átellenben a padokat. Leült, a kaput nézte, az ütött-kopott, súlyos fakaput, felszárnya nyitva. Újságot vett, ürügyet az üldögélésre; forgatta, recsegtette, de nem olvasott s ha olykor közlékeny partner osztotta meg vele a padot, szűkszavúan válaszolgatott, figyelt minden idegével.

Felpattant ültéből, az újságot a járdára ejtette, fél szemmel a kapura sandított, úgy kanalazta föl.

Balkezében a tokbazárt hegedű, jobb karja annak a férfinak a karjában, aki az előbb az orra előtt vágta be az ajtót – Renáta tűnt föl. A kapu egy másodpercre keretbe foglalta a párt.

A megálló felé tartottak, a várakozókkal egy magasságban megállottak. Élénk taglejtéseik arra mutattak, hogy vitáznak. Renáta jókedve odáig sugárzott, szinte tapintotta a mosolygását.

Aztán már csak a távolodó villamost látta s egy másodperccel később a zebrára csorduló piros fényt, mely útját állotta. Felszállott a következő kocsira, minden állomáson leugrott, hogy körülnézzen. Egy kapualjban fogta el a fiatalasszonyt:

– Renáta! Renáta!

– Óóóóó! – ámuldozott – hiszen te még hosszabb lettél, Kornél!

– De most nem érek rá – fűzte hozzá idegesen –, a tisztí házba megyünk koncertezni. Hanem utána ... Várj meg utána ...

Előtte állott az egész délután. Gépiesen indult el, abban a hiszemben, hogy hazafelé tart, néhány száz méter után megtorpant: – a környék ismeretlen volt. Igyekezett megállapítani a Duna hollétét.

Utcából utcába fordult, mindig az erősebb lámpa, az erősebb fény felé: egy műszerüzletben iránytűt vett, annak segítségével kereste a Dunát, végül megtalálta. A siker valamelyest felvillanyozta. Újabb feladatokkal próbálkozott. Az idő így is lassan múlt.

Se Renáta magyarázatainak se az iránytűnek nem sok hasznát vette; – taxiban ment a légyott helyére. Kész haditervvvel. Renáta keresztül húzta számításait, vacsorát rendelt s mihelyt végzett az evéssel, csillogó szemmel kérdezte:

– Beszélj, Kornél. Mióta vagy Pesten? Mit csinálsz itt? Meddig maradsz?

– Négy hónapja és csak most jelentkezel?! – fejét csóválta, mint aki megdöbbenésében nem lel szavára.

– Attól félttem – magyarázta a fiatalember –, ami be is következett, hogy tudniillik, férjhez megy. Nem lett volna szabad, Renáta, hiszen mindig úgy volt, hogy mi ketten... Vagy nem emlékszel?

– Kornél, hiszen akkor még gyerekek voltunk.

A fiatalember felnézett, lenyelte ami az ajkán volt:

– Gyerekek... – ismételte.

Az emlékek fölé illatosan borult a hatalmas diófa; halványzöld mennyezetének résein átszillant az égbolt kékje, olykor foszló bárányszerű hófehér pihével. A levelek között bogarak zümmögtek szürkésen örvénylő bolyokban, az éjszaka neszeit hozták előlegben. A villaformájú törzs meztelenül tört a magasba; az óriás, a fejjel földbe temetett óriás; az életbenyúló két comb vadul ágadzott, gallyadzott, levedzett, a mélységbe száműzött élet remegtette a leveleket; minden rezdülés öröm, minden rezdülés rettegés az elmúlástól.

Ómaga szerelte föl a lámpát a lombok közé, a magasba, az asztaltól meglehetősen távol, hogy minél kevesebbet szenvedjenek a fényre gyűlő lepkéktől, bogaraktól. Aranyosan zöldes derengés a feketeség közepében; karnyújtásnyira már összeálló tömegként vette őket körül a csendes éjszaka; az asztalon a kitért könyv a kitért fehér füzet fehére. A közeli ágyásokból sűrűn áramlott az estikék illata.

– Érettségre készítettelek elő.

– Számolj csak utána, mikor volt az, Kornél?

– A mi családjunkban... Ne nevezd ki. Édesanyám tíz esztendeig várt édesapámra. Katona volt, szegény. Nemcsak ők... A kinevezésnek is tulajdonképpen azért örültem... Az a négy hónap egyetlen szempillantás alatt múlt el, formások, lakáskeresés, kitört az ágy lába... Egy kicsit elkéstem.

Félrebillent fejjel nézett a fiatalemberre, mint egy madár. Gyöngéden megsimogatta a kezét:

– Minél hosszabbra nyúlsz, annál gyerekesebb vagy. És nem is tudom, hogy mondjam meg neked. Nem akarlak bántani... Gyerekek voltunk, elmúlt, nem változtat semmin. Azért szeretlek. Nem úgy! De nagyon!

– Az a fő – mondta Kornél. – Hogy szeretsz. Ez az alap. Ha ez megvan, a többi jön magától.

– Ha elfogadod, hogy így szeretlek, szívesen találkozom veled. Majd megismerkedsz a férjemmel is. Így igen. De csak így. Elfogadod, Kornél?

– El – bólintott azonnal. – Nekem ez több minden másnál... Pedig, pedig... – Böbőre gondolt, másodpercnyi szünet után folytatta: – Elfogadom, mert melletted maradhatok. Megértettem, hogy szereted a férjedet, azt is elfogadom. De tudom, hogy szükséged lesz rám, ne haragudj, éppen a férjed miatt. Akkor majd megtudod... Fő, hogy az alap megvan.

– Hogy szükségem lesz rád? – kapta föl a fejét Renáta, tekintete elkalandozott, hangja elkalkult: – lehet, Kornél. Lehet.

Néha a próbaterem közelében találkoztak, a kis presszóban. Gyakran a kollégák is elkísérték Renátát, többnyire fiatalok. Az öreg pincér ismerte a játékot, a

székeket félkörben állította fel – egyet a középpontba Renátának; részegen izzott a ráirányított tekintetek tüzeiben.

Egy alkalommal vita robbant ki a muzsikuskok között, Renáta feszülten figyelt, de nem avatkozott be. Mikor maguk maradtak, Kornél megkérdezte, tulajdonképpen miről volt szó.

– Óóóó – húzta el a száját –, hát ennyire nem érdekel?! Ó, nekem ez minden-nél fontosabb. Az életnél is. Úgyis beszélni akartam veled. Majd szétvet, ami bennem van. Itt bármely pillanatban megzavarhatnak, menjünk!

Odakint az utcán belekarolt a fiatalemberbe, hozzásimult:

– Igazságtalan voltam. Hogy is érthetted volna meg, hiszen senki sem beszélt őszintén, senki sem mondta ki egészen, amit gondolt. Nahát, a nagyzenekari munka nem mindenkit elégít ki. Néhányan, akik többre vágyunk, elhatároztuk, hogy kama-razenekart alakítunk. Nem jól mondom, én nem voltam közöttük, engem utólag vettek be, vagyis megkérdezték, hogy akarok-e első hegedűs lenni. Na igazán, így van, ahogy mondom. De vannak, akik a Berkovicst akarják. Az úgy pedig húzó-dik... Minden attól függ, ki lesz a karmester, ha a gazda vállalja – tudod, Barát Zoltán – akkor én. Mert ő engem akar. A másik karmester a Berkovicst akarja...

– Hiszen mindig hangoztattad, hogy a gazda szeret.

– Nagyon is, csakhát meghívták külföldi turnéra megy dirigálni s akkor minden elhúzódik, na igazán, de úgy, hogy talán nem is lesz belőle semmi, csak húzódik, húzódik, húzódik, végig a hónapokon, az éveken...

– Egészen úgy... – nem merte befejezni.

– És ráadásul Walter morog. Nem tetszik neki a terv. Hogy így, meg úgy... Teljesen megzavar. Pedig nekem ez mindennél több. Te Kornél, te ugye, még mindig nem ismered a férjem?

– Még nem.

Renáta megrázta a fejét:

– Mindent, mindent neki köszönhetek!

– Érdekes... – jegyezte meg Kornél, de gyáván megint csak abbahagyta.

Nem sokkal ezután ismerkedett meg Walterrel, szokatlan körülmények között. Eső esett, hűvös, nedves őszi nap volt. A járókelők gallerjukba húzták a nyakukat.

– Jaj, ha befűthetnénk! Ha befűthetnénk! Na mondd, na igazán, olyan undok az a lakás anélkül is. Ha hideg van nem emberi.

Kornél ajánlkozott, hogy befűt.

– Óóóóó! – mondta Renáta, – Óóóóó. Milyen gyerekes vagy. Nincs szén, nincs fa, nincs gyújtós. Semmi sincs. Hogy akarsz befűteni?...

– Rég ki kellett volna váltani a tüzelőt. Mi már tavasszal...

– Ti már tavasszal! Attól én jégcsappá fagyhatok.

Keresztutcához értek, a léghuzat oly váratlanul tört rájuk, szinte lesodorta őket a járdáról. Túl a kereszteződésen ismét csendes volt a levegő, hunyászkodva tűrte az eső verését. Minden lépésüket cuppanás kísérte.

– Forralt borral fűtünk be – szólalt meg Kornél.

– Tiszta lucsok a lábam. Ez a rohadt talp átázott!

Renáta behúzódtott egy kapu alá, idegesen kapkodta a lábát, mint a helyben-futók. Néhány perc s Kornél már jött a palack borral, cukorral, a belevaló fűszerrel.

Az előszobában Renáta lerúgta átnedvesedett cipőjét – ott főzd meg! – mutatott a konyhába.

Kornél tanácstalanul nyitott be az ajtón, mindkét kezében egy-egy lábas.

– Melyikben főzzem?

Renáta már az ágyon kuporgott, mellette a széken a lemezjátszó, csendet intett s föltette az új lemezt. Azért siettek haza, hogy meghallgassák. Kornél a padlóra helyezte a két lábast, leült. Figyelme megoszlott didergő lába s a muzsika között. Óvatosan lehúzta a cipőjét, a zoknikat a szék támlájára rakta száradni.

Megszólalt a telefon.

– A legszebb résznél! – bosszankodott a fiatalasszony.
 Egy pillanat s az arca ragyogott:
 – Megyek, megyek... Azonnal... Igen, igen...
 – A kamarazenekear – vetette oda Kornélnek már futtában –, az első megbeszélés... Vállalta! Képzeld! Ugye, megvársz?
 – Hogyne várnálak meg!
 – Más cipőt húzz. Az nedves! – kiáltott utána.
 – Honnan? – azzal az ajtó becsapódott.

Ahogy volt meztelán, Kornél az ágyhoz ment, lefeküdt oda, ahol előbb Renáta ült, tenyerével izelgette teste melegét a takarón.

A szám befejeződött a lemezen, a tű egy darabig keresgélt, aztán rátalált a barázdára, megszólalt a következő hegedűszám. A párnát a feje alá gyűrte, fázós lábára ráborította a pokrócot. Időnkint füttyszóval kísérte a művészt, bosszúsan csatintott, valahányszor a füttty máshova kanyarodott, mint ahova a hegedű tartott.

Félig kinyílt az ajtó, svájci sapkás fej tűnt fel a résben, az orron a pofacsonton esőcseppek csillogtak. Bambán kerekre nyílt szem, nyitva felejtett száj. Az ajtó teljesen kitarult, már nemcsak az arc látszott, belépett maga az ember. Állt és nézett.

Meglepetésében felült: – a széktámlán a zokni, a padlón a cipők, a lábasok, őmaga az ágyban. Tudta, hogy mondani illene valamit. Többször egymásután nyelt. Leállította a lemeziátját. A hirtelen csend csak rontott a helyzeten.

Walter nem mozdult a küszöbről.

– Én... – kezdett szóba Kornél s keresztbe fordult az ágyon. Meztelen talpa érintette a hideg padlót.

– Tudniillik...

Folytatta volna, de Walter legyintett s undorodó fintorával beléfojtotta a szót:

– Te vagy a földi? Mi?

Bólintott. Walter elhúzta a száját, mint aki kiköp:

– A Kornél? Mi?

Újabb bólintás.

– Akkor csak maradj. Ez mi? – lábával a padlón heverő lábasokra mutatott.

– Bort akartam forralni, mert fáztunk. De Renátának el kellett mennie, a kamarazenekear ügyében.

– Az még mindig megy, az a marhaság?

– Úgy látszik, hogy most...

– Hát csak forrald meg azt a bort. Jó lesz melegítőnek, ebben a kurva időben.

Készségesen leugrott az ágyról, a székhez sietett, ahol az előbb ült, zoknit, cipőt húzott:

– Régen megfőztem volna, de nem tudom melyik zsíros a lábasok közül. Melyik nem?

Walter dörmögött valamit az alkohol fertőtlenítő hatásáról. Menet a fürdőszobába, Kornél mellett haladt el. Megállott, gyanakodva mustrálta:

– Nem találkoztunk mi már valahol?

Kornél elpirult – rajtakapott gyerek; válaszképpen a vállát rángatta.

Mire papucsban, a ruhájára öltött házikabátban visszatért, a forraltbor az asztalon gőzölgött, a lábas mellett három pohár. Tanácstalanságában, hogy mitévő legyen, Kornél kérdőjelle kunkorodott. A csendben a megviselt rugók cincogásszerű zaja hallatszott, Walter ugyanott feküdt, ahol az előbb ő.

– Na?

Kornél nem látta át elég gyorsan a helyzetet.

– Az asztallal együtt, – utasította a házigazda.

– Érdekes, hogy ez nem jutott eszembe, – mentegődözött őszinte restelkedéssel.

– Csakis.

Megtöltött két poharat, a magáét a házigazdáéhoz koccintotta. Ittak. Egyik fekvé, másik állva.

– Marha jól esett – mondta Walter s kezefejével megtörülte a száját. – Mért nem hozod ide a széket?

– Érdekes, hogy erre nem gondoltam.

Walter furcsán üres tekintete nyomon követte; hogy leült sem vette le róla a szemét, megkérdezte:

– Mért nem kosarazol?

Rövid eszmecsere a sportolás előnyeiről, a sportolók kilátásairól, egyéb kilátásokról. Majd:

– Mit zsugorgatod a piát?

– Ez a Renáta része.

Walter szónélkül becsorgatta a maradékot a poharába, vastag nyelvével körülnyalta száját, aztán fölhajtotta:

– Felajánlás. Még hozzá önként.

– Pedig nagyon fázott.

– Legfeljebb megint főzöl.

– Nincs már bor.

– Új lemez? – kérdezte a szemével. A választ meg sem hallotta. Tarkója alatt összekulcsolta két kezét, a mennyezetet nézte. Egy idő múlva Kornél megkérdezte, hogy indítsa-e meg a lemezjátszót.

Ne! A csend mélyült, az ablak elé csorduló víz zaja mind hangosabban tört be, mintha az eső percről percre közeledne, sőt már idebent verne a szobában.

– Mit mondott, mikor jön meg?

– Időt nem mondott. Nem zavarok?

– Mi az istenben zavarnál? Ha itt volna Renáta s magam mellé fektetném, érteném. Különben akkor sem zavarnál.

Kihalászta a lábasból a borba főzött citromhéjat, rágcsálgatta, közben alulról fölfelé lesett a vendégre:

– Jól megvagyunk egymással. Remekül megvagyunk egymással – közben néhányszor rácsapott maga mellett az ágyra. Aztán többet nem szólt.

Hallgatásuknak Renáta érkezése vetett véget. Az ágyra ült, megrázta a férje karját. Amaz lustán nézett, még a szemével sem kérdezett.

– Nem tudom, mi ütött belém, mert nem szokásom, szóval mikor megismerkedtünk Gézánál, neked, a vadidegennek azt mondtam, hogy világhírű hegedűművész leszek!... – a hangja leesett. – Ugye nem emlékszel rá? Ugye nem?

– Olyan hülyeségeket is rég hallottam, mint attól az állat mázolóától. Elmondta, hogy miért nem utazzik. Egy ilyen barom ne is utazzék. Maradjon csak itthon.

– Lám, lám, nem emlékszel, de mindegy, a fontos az, hogy most már látom az utat. Én nem úgy vagyok, mint te Kornél, az kivételes adomány, hogy valaki mondjárt az elején lássa az utat és minden lépéssel közeledjék hozzá. Ez a legnagyobb adomány. Én csak a célt látom, egyszer távol, máskor közelebb, de semmi nem köt össze vele, semmilyen út, hogy hova lépek, azt is a véletlen dönti el. Most minden megváltozott, most úgy látom az utat, mint a repülő után a csíkot... Egyenesen, világosan...

– Örülj már, Walter! – elkapta a férfi haját, a sörényénél fogva rázogatta. – Örülj! Örülj! Örülj! Vállalta, tudd meg! Rövidesen megkezdjük a próbákat, aztán bemutatkozunk...

– Először itthon, aztán hajóra ülünk, karcsú fehér hajóra és beutazzuk a világot. Na igazán, na mondd, hát mért nem örülsz?

– Hogy a nyavalyába ne örülnék! Nagyon is örülök! – haját kiszabadította a felesége kezéből. – Megünnepeljük ezt a napot. Mit szólsz hozzá?

– Látod, édes is tudsz te lenni. Miért nem vagy mindig ilyen?

– Nem ugranál le egy kis borért? – kacsintott rá a házigazda a vendégére. Renáta arca egy szempillantásra elkomorult.

– Készséggel.

Kivitte a lábast s a borral egyenesen a konyhába tért vissza. Alágyújtott s hogy a bor felforr, zakója szárnyával megfogta a lábós fülét, úgy indult befelé. Az

ajtó előtt megtorpant, a kiszűrődő zajok jelentését iparkodott megfejteni. Szíve a torkában, a lábost nézte: – a bor aranylő felületéről lenge párafátylak szakadoztak föl. Nem lehetett kétség, a rugók recsegték, ütemesen, mint a metronom.

Visszahátrált a konyhába, a lábost letette az asztalra, maga lábujjhegyen az előszobába ment. Már belebújt esőköpenyébe, mikor felharsant Walter hangja:

– Hé! Nem forrt még föl?

Lesütött szemmel lépett be, a rugók tovább nyűszítettek: Renáta keresztben ült az ágyon s a lábát hintáztatta. A megkönnyebbülés görcsös nevetésbe tört ki belőle:

– Egy vicc jutott eszembe – magyarázkodott.

– Gyerünk a piával. A vicc ráér.

Ittak.

– Marha jó. Ehhez értesz. Hogy csinálod?

– Úgyse tágitok – vágott közbe Renáta s a lábát hintáztatta a nyögő rugók fölött –, ahhoz túlságosan begerjedtem. Ide figyelj, most hogy nekem lett igazam, igazán megmondhatnád, hogy mért nem volt igazad.

Észrevette a fogalmazás furcaságát, csiklandósan felnevetett:

– De azért érted, ugye?

– Tudhassa az elvtársnő, hogy marhaságot csak az nem mond, aki nem beszél. Tévedtem, önkritikát gyakoroltam, le vagyok szarva, ezzel fejezzük be és ne rontsuk el a jó hangulatunkat.

– Nekem olyan jó hangulatom van, hogy semmivel nem lehet elrontani. Tudni akarom, hogy miért morogtál a gazda ellen, a kamarazenekar ellen. Olyanokat mondott – fordult Kornél felé, hogy minél előbb ott hagyom azt a galerit – neki az galeri! – annál jobb. De hogy miért, arról egy szót sem árult el.

Kornél kényszeredetten mosolygott.

– És azt is, hogy csak pofázni tudnak, de mikor segíteni kellene a fiatalokon, sehol sincsenek. Elöl a frázisok, hátul a betömhetetlen zseb. Tudtam, hogy nincs igaza, mégsem mertem megkérdezni – cseppfolyós volt az egész. Hogy még jobban megzavarodjam? Kimondhataatlanul vágytam rá, hogy több legyen, ne csak zenekari kuli, félttem, hátha igaza van, hátha... Minden összeomlott volna, amit magamban felépítettem.

– Mért nem beszélsz? – fordult a férjéhez. – A fejedre ülök, ha nem beszélsz!

Walter vastagon felröhögött:

– Tartom szerencsémnek.

– Mennyit, mennyit szenvedtem emiatt. Nem volt elég az ottani bizonytalanság, a fúrások; még itthon is! A szüntelen morgás, ami mögött nem tudtam, mi húzódik meg. Egyszer nagyon rondán nyilatkozott – megint Kornélhoz intézte a szót –, mert ahhoz nagyon is ért. Ezúttal jó volt, mert azt vettem ki belőle, hogy féltékeny a gazdára. Megkönnyebbültem. Aztán megint jöttek a morgások... Féltékenység az egész? Miért nem beszélsz?

– Csakugyan megmondhatnád... – szólalt meg Kornél.

– Te a borral törődj!

– Üres a lábos.

– Épp azért.

Körülbelül fél órába került, amíg a bort megvette és felforralta. Ugyanaz a rugó-recsegés, ugyanaz a helyzet.

– Csak nem azt állítod, hogy tehetségtelen?

Walter félkönyökre emelkedett, cigarettáért nyúlt:

– Liba vagy, Renáta, halfejű liba.

– Ma semmivel nem rontod el a kedvem. Hiába próbálkozol, na igazán, hiába.

– Na, ha olyan nagyon akarnám!... De most nem rontom el. Különben a festővel is ugyanaz a baj volt.

– Gézával? Hogy kerül ide Géza?

– Csak úgy, hogy ha akarta volna, most semmi gondod nem lenne. Ahogy mondom, kisanyám. De hát aki csak egy kicsit befutott, az már önző, magával törődik, mással nem. A te gazdádnek nemzetközi híre van, valutát kereshet. Nem lesz bolond

féleszü művészjelölteket idomítani. Még a tanárodnak, annak a kiégett vén hülye Gálfynak sem volt hozzád türelme. Amit nem is csodálok.

– Ennyi az egész? – kérdezte; hangjában együtt csengett a megkönnyebbülés és a csalódás.

– Divatba jön s szarik rád. Még mit akarsz?

– De jó, hogy színt vallottál, te nagy marha morgolódo vén medve! Te nagyon aggódsz miattam, gondolsz rám, szeretsz, ha még ettől is megijedtél! Akkor én is szeretlek! – fölébe hajolt, hogy arcon csókolja. A férfi egyik karjával magához rántotta a nőt, másik karjával erőlesen és türelmetlenül intett a vendégnek, hogy gyereünk, gyerünk, most nincs ott semmi keresnivalója.

Becsapta maga után a lakás ajtaját s megállott a vaksötét lépcsőházban. Még lihegett a sietségtől, most dermedten vesztegelt, már nem sürgette semmi. Tétován nyomta meg a gombot, a villanykörték felizzottak, az automata halkán zümmögött, ez a zaj kísérté le. A kapualjban halt meg, vele a fény. A házfelügyelő csak félig tárta ki a nehéz kapuszárnyat. Az eső elállott, a magány feketén csillogott az elhagyatott járdákon, az elhagyatott úttesten.

Köszálás közben elvetődött a pályaudvarhoz, a vonat sípolása csalta be. Leült a váróteremben, batyus-fejkendős nénik, demizsonos bácsik közé, csak olyankor figyelt föl, mikor a mikrofon érthetetlen orrhangja beszállásra biztatta az utasokat, ilyenkor egy-egy hullám kicsapódott; az áporodott, fojtó levegőben új arcok tűntek fel.

Másnap első útja a telefonos kisasszonyhoz vezetett. Megkérte, hogy ha „az a hölgy keresi, aki keresni szokta”, mondja, hogy hosszabb időre elutazott az egyik vidéki létesítményt felülvizsgálni. Mint minden kívánságot, Ági ezt is följegyezte. Közönyösen nézte a műveletet, sóhajtott. Mindjárt ezután Bóbét akarta meglátogatni, de az ajtó előtt elpárolgott az elhatározása. A beszélgetésre sokkal később került sor.

– A nagy főnökkel akarsz beszélni?

Fejet rázott, hogy nem. Az asszony hátradőlt székében:

– Ezzel az érzelmes kenguru pillantással azt adod tudtomra, hogy a helyzet megérett, ha akarlak – megkaphatlak? Na, felelj!

Várakozóan nézett föl rá, enyhén kihúzta magát, hogy a melle jobban érvényszerüljön a halványlila pulóverben. Hátranyúlt, a tarkóján a haját igazgatta.

– Nem így gondoltam...

– Remélem is. Hadd hallom, mit akarsz. De ülj le már, megmered a nyakam, ha sokáig nézek föl rád.

A fiatalember leült, térdét összeszorította, két keze a combján; – iskolásan.

– Ha nem volna kedved ellenére, találkozhatnánk.

– Találkozni akarsz velem? Hihetetlen!

– De, de elhiheted.

– Elhiszem. És mikor?

– Akár ma délután, Böbécske.

– Látod, ezt szeretem én benned. Hetekig eszedbe sem jutok, de mikor igen, akkor sürgős. Tehát délután találkozni akarsz velem? Mi célból? Ne bámulj, hanem nyögd ki, hogy hova akarsz vinni és mit akarsz velem csinálni?

– Attól függ, hogy hova megyünk...

– Ne mondd! És hova vinnél?

– Ahogy kérdezel, az tiszta kitolás – szólalt meg szemrehányóan. – Miért kérdezel ilyeneket?

– Megvan rá az okom. Hova akarsz vinni?

– Hallottam egy budai vendéglőről...

– Nem, nem, Kornélkám, olyan helyre, ahol zene van, nem megyek veled. Hogyne, hogy jöjjön a „fekete hajadból lassan hófehér lesz”? Míg élek nem felejttem el, ahogy bögtél – s ahogy faképnél hagytál.

– Mindig ezt akarod a szememre hányni?

– Csak amíg valami új ocsmányságot el nem követsz. Presszóba sem megyek, hogy ezen is túlessünk, mert ott az embernek beleragad a fenekébe a szék – olyan kicsi. Ezért szeretném tudni, hogy mi a célod velem? Mit akarsz?

– Beszélgetni.
– Milyen szerény vagy! És miről óhajtasz velem beszélgetni?
– Nagyon kitolsz velem, nagyon csúnyán. Előre elromlik az egész találkozás. Találkozunk és beszélgetünk. Ha nincs kedved, nem erőltetem.

– Csak azért kérdeztem, mert engem lelki lefolyónak nem használhatsz. Arra ne számíts, hogy prizniceket rakok a sajgó szívedre. És annak az Anasztáziának, Eufrozinának vagy a fene tudja minek a nevét sem akarom hallani.

– Ettől féltél?

Az asszony szórakozottan bölintott, hogy igen, attól félt. Ismét hátradőlt a széken, magakelletően.

– Várj csak – szólalt meg s maga elé húzta a naptárt. – Egy csomó elintéznivalóm van délután... Holnap is... Ha kedved van, kísérf el. A filmgyár felé van dolgom. Biztosan nem láttad még a filmgyárat... Bár kívülről...

Végighurcolta a fiatalembert a fél városra. „Várj csak, egy perc az egész, mindjárt jövök”, mindamellet másfélóra múlva került elő a kozmetikustól: – „ugye, megérte, ugye, sokkal jobban nézek ki, mit szólsz a szemfestésemhez?” Cipész, fodrász, divatszalon, szemfelszedő mindennap valami más program, napról napra. Kornél önkritikus sztoicizmussal tűrte megpróbáltatását, míg egy délután Böbe hirtelen szembe fordult vele s széles mosollyal megkérdezte:

– Feljössz hozzám, szép nyakorján?

– Ha meghívsz.

– Meghívlak. De előbb a Közértbe megyünk, mert otthon semmi sincs. A programot én csinálom.

– Ahogy akarod.

– Pontosan erre gondoltam. Minden úgy lesz, ahogy én akarom. Kezdve azon, hogy a lelkedet lent hagyjuk a házfelügyelőnél.

Az üzlet előtt még megkérdezte:

– Mondd, de őszintén, nem zavar, hogy ennyivel alacsonyabb vagyok nálad és idősebb is?

A lakásban mindenütt derűs színek, a rekamién virágmintás kartonhuzat, mellette gyékény falvédő, a padlón a torontáli szőnyeg piros foltjai, a háromlábú nyersfasztal mellett narancsszín kagylófotelek, az állólámpán sárga bura, a francia ablak egyik sarkánál szobai növények, egy másik asztalon hengerformájú nagy piros váza, benne nádbugák. Az összhatás egy napsugaras tájé.

– A férjem elvitte a bútorokat, a lakás az enyém maradt. A hall még üres, látod. Majd az bútorozza be, akit férjül veszek. De zsákban-vőlegényről szó sem lehet. Azok az idők elmúltak.

Kornél bátorításnak vette a szöveget és támadott. Az asszony a kicsiségével védekezett, feje a férfi gyomorszájára ért, a vállát felhúzta, állát leszegte s szorosan átölelte a derekát.

– Hát nem azért jöttünk föl? – kérdezte a fiatalember, hangjában szemrehányás és izgalom.

– Megmondtam, a programot én csinálom.

– És ez nincs benne a programban?

– Még nem szenvedtél eleget, hogy a tied legyek. Eddig csak én szenvedtem.

– Ezért hívtál fel?

Böbe hátralépett:

– El is mehatsz – mondta – nem tartalak vissza. Velem így nem lehet bänni. A programot én csinálom.

Kornél a vállát vonogatta, tanácstalanságában laposakat pislantott. Egy pillanaty szünet után az asszony folytatta:

– Azt kérded, mi a program. Vacsorázunk. Majd kilyukad a gyomrom. Segitsz?

– Nem lesz hideg a konyhában?

Válaszképpen meggyújtotta a gázt a sütőben, megmutatta, mi hol van, mit hova tegyen, azzal magára hagyta a fiatalembert, az kinyitotta a szardíniát, kicsomagolta a vaját, felébe vágta a citromot.

A kávét a szobában itták meg. Az állólámpa szelíd sárga fénnel szórta be a parkettet, hig derengéssel a mennyezetet. A fény s a központi fűtés melege valahogyan hasonlított egymáshoz. Böbe felállott s a villámzárhoz nyúlt a szoknyáján.

– Levetközőm. – Állával intett: – ott a fürdőszoba. A kapcsoló kívül, az ajtó mellett.

Minden ruhadarabot gondosan kisimított s egyiket a másikra helyezte a fotel támláján. Aztán belefeküdt a lámpa sugárzásába, fél karja a tarkón, a másik a tarkója alatt, apró melle hegyesen állt, hónalja dúsan sötétlett.

Ezt látta Kornél, ahogy belépett: futott volna a nőhöz, de megállította a kacagása.

– Hát ez hogy jutott eszedbe? Nézd meg magad! Nézd meg magad!

– Valóban – ismerte be szomorú büntudattal a tükör előtt.

Böbe virágos pongyoláját húzta föl, ujja a könyökéig ért, hossza combközépig, elől suta mozdulattal tartotta össze a két szárnyat. Dadogva mentegetőzött:

– Nem értem, hogy juthatott eszembe.

– Vedd le!

Engedelmeskedett, aztán ott állott meztelenül, befáslizva a gátlásaiba, mint egy autóbaleset áldozata, akiből soha többé nem lesz egészséges ember.

– Gyere ide.

Éjféltajt búcsúztak el, Kornél még visszament a szobába, mert úgy emlékezett, hogy az irattáskáját odabent hagyta. Nem találta se ott, sem az előszobában.

– Meg mertem volna esküdni, hogy velem volt – tűnődött. A nőre pillantott: – piros a szemed. – A küszöbről még visszaszólt:

– És virágot sem hoztam.

A válasz hirtelen jött, élesen:

– Gyűlölöm az Anasztáziádat! Gyűlölöm!

Nem csapta be az ajtót, állt a küszöbön s égő tekintetével nyomon követte a férfit, amint tetován lefelé botorkált a lépcsőn. A pihenőn megtorpant, de nem mert visszafordulni, se visszanézni. A becsukódó ajtó csattanása lent érte utol: – pont egy hosszú mondat végén.

SZIGETHY ISTVÁN rajza

„KORONÁZÁSI” ÉNEK

„Cincogásod sokszor kérte...

Itt a fogam kis egérke!

Adtam néked csontfogat,

adjál nékem vasfogat...”

(Gyermekdal)

Mosolyban bajúszom alól
ki-kivillanó fogaim!
Megcsillannak, ha kél mosoly,
vagy ha vicsorgató a kín.

Nem fegyverek, nem védelem.
Nem haraptak át még nyakat.
„Evőeszközök.” Szelíden
ropogtattak lágy csontokat.

Lihegő, félve szaggatott,
gyors lélegzeteimben ők
szűrték az ötvennégy fokos
szibériai levegőt.

S győzték! Kihullott pár ugyan,
de ez a hiányos sereg
őrölt fel lassan, hangtalan
ételt és szenvedéseket.

Am eljöttek a *vas idők*,
olyan veszélyek, bánatok,
a kín is akkorára nőtt,
csontból nem erős rá a fog.

Vasfog kell már... – Gyermekkorom!
Hogy énekeltem: ... „vasfogat,
... egérke...” Jövöm, nem tudom,
megrágni még mit tartogat?

Most kettőn feszül korona,
vasból, – csiszoltan, fényesen.
Rágd! Öröld!

Van mit!

– Mostoha,

csupa-csont, sovány életem.

ÉHES LÓ A BENZINESHORDÓK KÖZÖTT

Szegény! Csatangol jobbra-balra,
valami fűfélést keres,
„takarmányt”, amely erőt adna
– kiálló-csontú, vén deres –

Zúg, döng a bádóg, ha patája
éri, Szaglász . . . „Búzló dögök.”
S nem sejti, hogy van olyan állat,
mely ettől is feldübörög.

Ez az új világ ménesének
itala; egekbe röpit.
Neki semmi. Egy fa alá megy,
rágni vízmosta gyökerét.
- - - - -

Képnek is furcsa. Megborzongok.
Nem ló s gép ellentéte már,
s azok a nagy hordók sem hordók,
s a patkó húsomban kapál.

Ellentétek sodrában élek,
undor és vágy hulláma lök.
Látom: ujjong s öklend a lélek,
ahogy viszik vak ösztönök.

Hitek . . . vallások . . . felgyúlt eszmék
kínálják ételként maguk;
ki-ki mivel táplálja testét
s a másikéhoz nincsen út.

Bolond lennék, nem magyarázom
a lónak, hogy benzint igyon;
s friss füvet senki ne kaszáljon
a motornak a láposon.

Csak éljenek!

És mindegyiknek
legyen jó nyargalászni itt,
s az Embert vigyék egyre feljebb
egy „művelhető” csillagig.

MOST EGY DALT...

Most egy dalt dúdlok, és halkán füttyörészek,
Itt a szülőfalum – s nélkülem – messze jut,
Új épülő világ felé sugárba nézek,
Másként akartuk, ám elágazott az út.

Megvalósulnak-e vágyaink – oly merészek?
Más vitorlánkba is a jó szél belefűtt
Kurjogat a rigó az ágon, mint a részeg,
Füttyöt, győzelmeset és arany-sugarút!

Lassan keringj velem, búcsúzó verőfényben,
Hisz itt van csakugyan, mit ifjan még reméltem,
S a megvalósulás gyarló . . . , Borulj reám!

Tündérünk tovaszáll, illanhat már az álom,
S mikor mi nem leszünk, – akár az óceán
Úgy zúgatja a szél, – s százhusz év vén Platánom!

HAJNALTÓL ÉJIG

Bernáth Aurélnak

Lásd, hogy lendül ki már hullaszínű homály
Dunyháiból a fény, – azzal emelkedő test,
Nyugtalan lesz utóbb; – mert most még révedőn rest, –
Álom, mely készül, hogy tettel is csudálj.

Hamar tűzében ég közeli s messzi táj
Üde pázsiton árny: – buzgón a szerető fest,
Déli mezőkre ejt pompázón tarka szőttest,
Gyönyöre óriás, – s ha abbahagyja, – fáj:

Minden! – mert szűz vadont rezget az est fuvalma,
Bús malachit az ág, – végén bronz gömb az alma, –
Érettet szüretelj, – hogy haláltól se félj!

Harangok zúgnak és a szét nem tékozolt hang
Lenyűgözön borít reánk burát s a roppant
Zömök bölény szügye rőt, – de kéklő az Éj.

Meghalni egy eső után

Kozák Veronika a sógora pajtájában felakasztotta magát. Az öngyilkosságot reggel fél ötkor Kozák Veronika nővére fedezte fel; egész éjszaka epegörcsök kínozták, az első pillanatban nem ismerte fel a hűgát, azután nekitámaszkodott a falnak és elkezdett jajveszékelné. A férje szánakozva nézte a halottat, egyszer a folyópártnál lehúzta maga mellé a fűbe, de az egész csak egy ostoba, kielégületlen dulakodás volt s ez most eszébe jutott. Nem szabad hozzányúlai, mondta a feleségének, azután felöltözött és elindult az agyagos, felázott folyóparton, be a faluba, hogy az anyósát és a rendőrséget az öngyilkosságról értesítse.

A rendőrök tíz órára befejezték a vizsgálatot, néhány fontosabbnak értékelhető tárgyat, közöttük a lány cipőjét, nylonsálját és a marhakötelet, amivel az öngyilkosságot elkövette, magukkal vitték. A lány holttestét másnap felboncolták. A háromtagú szakértői bizottság egy véleményen volt, a boncolási jegyzőkönyvet azzal zárták le, hogy a külsérelmi nyomok nyolc napon belül meggyógyultak volna, s a halál beállta előtt körülbelül négy órával keletkezhettek. A rendőrorvossal közös volt a megállapításuk, hogy ezek a külsérelmi nyomok brutális helyzetből származtak, de az összes sérülés együttesen sem okozhatta a halált. Az ügyész kérdésére, hogy az áldozat a fejére mért ütések következtében huzamosabb időre elveszíthette-e az eszméletét, azt jelentették: nem.

A járásbírószág elnöke az ablaknál állt, az arcára a gyanakvásnak és a fáradságnak valami furcsa, szürkés keveréke rajzolódott ki, a szél nehéz, vad munkáját figyelte, mely orkászserűen fújt az Alpok felől, felszaggatta a lazább cserepeket, a rossz huzatú kályhákól kicsapott a vastag, kénszínű füst és megköhögötte a hivatalnokokat. Az elnök megpróbálta maga elé idézni a vádlottak arcát, a mindenre kiterjedő, sietség nélküli kihallgatásokat.

– Már valamennyien kiszabadultak – mondta. – Miért akarja felszaggatni a régi sebeket?

– A falut szeretném látni.

Az elnök szégyellte az iroda szegényes, ápolatlan bútorzatát, úgy állt ott, mintha az ő bűne lett volna minden, a vastag, betyárvilági fogadóra emlékeztető épület is, amelyben a bíróságot elhelyezték. Azután benyúlt a fiókba és keresgélni kezdett.

– Én tárgyaltam az ügyet – mondta. – Ha érdeklé, itt van a tanúk névsora. Ebéd után megy oda egy autóbusz, de ne számítson valami kényelmes utazásra.

Az autóbusz megállt egy útelágazásnál, két tejszagú gimnazista lány szállt le, azután az autóbusz rákanyarodott a bekötőútra, amit kétoldalt szederfák öveztek. Innen már látni lehetett a falut; a jellegzetesen lapos, barakkszerű házakat, a lucfenyők között a főispán egykori kastélyának hármaz csúcsát, a kastélyban néhány évvel ezelőtt szeretetotthont rendeztek be, és látni lehetett a nyugati oldalon a dombokat a gyümölcsösökkel.

A tanúk azt mondták: egyszer már mindent kikérdezték tőlük, többet nem mondhatunk, mint akkor. Sokáig hallgattak, látszott, hogy lelkük zártsága egyetlen pillanatra sem enged fel.

Az öreg tanító egy elhanyagolt sárga épületben lakott, közel a szeretetházhoz, a ház régies fadíszei és közgerendái kiszáradtak, megrepedeztek s a bogarak búvóhelyeül szolgáltak. Az épület tövében két szilfa állt, mereven és botszerűen, mintha leszúrták volna a ház elé. A kapun tábla volt: vigyázat a kutya harap, de kutya nem

volt, megdőglött a nyáron. Megetette valaki, dörmögte az öreg, aki maga is elhanyagolt volt, mint a környezet.

– A falaktól van ez a savanyú szag – mentegetőzött bent a házban. – Sajnos nem tudok ellene védekezni. Öreg ház ez, le kellene bontani.

Olcsó, erős szivart szívott, mint a fuvarosok, a szemében mindvégig volt valami furcsa, elégedett csodálkozás; lehet, hogy a megyei múzeumtól jött ez a fickó, akkor pedig kérek tőlük egy öreg mikroszkópot, amit ők már nem használnak, gondolta s világos mogyoró szemei barátságosan összehunyorodtak.

– Tehát a falura kíváncsi – mondta. – Furcsa nép lakik erre, az biztos. Sok a noha szőlő. Én ismerem őket, harminc éve élek itt.

Felállt, a ruhát rendezgette magán, mintha zavarban lett volna, pedig valóban: az ember is meg a ruha is kissé gyűröttnek látszott; egy jó kis mikroszkóppal nagy örömet szerezhethének nekem, gondolta, azután odament az ablakhoz, a belső párkány tele volt kis kaktuszokkal; fény kellene nekik, de megöli őket ez a két szilfa, morogta félhangosan és kinézett a kertbe.

– A háború utáni nyáron járt itt Pestről egy festőművész – mondta később. – Tájképeket festett. Elnevezte ezt a folyót Mississippinek. Először csak mosolyogtunk, hogy milyen fura ötletei vannak, de hát olyan ez itt valóban, mint a Mississippi. Ezzel mindent megmondtam. A férfiak a szövetkezetben dolgoznak és a lengyárban. Nem keresnek túl sokat, de megélik. Aki szerencsésebb volt és nem sajnálta itthagyni a faluját, az bejutott az olajkutakhoz. Azok hetenként egyszer jönnek haza. Azelőtt szombat déltől vasárnap estig holtreszegre itták magukat, most már egy kicsit ki-művelődtek, üveges sört isznak, tudják, hogy mi az a társasutazás és kevesebbet teke-tóriáznak a lányokkal.

– Ismerte Kozák Veronikát?

Az öreg meglepődve nézett; ostoba vagyok, felismerhettem volna a kérdéseiről, gondolta s szárnyszegetten állt az ablaknál a kaktuszai között.

– Az erkölcsök tönkrementek, kérem – mondta.

Kint ismét feltámadt az orkánszerű szél, átsuhant a falun és teljes erővel neki-csapódott a domboknak; három napja gyötör bennünket ez az átkozott időjárás, gondolta az öreg, aztán eszébe jutott, hogy milyen reménytelenül egyhangúak itt a telek s évek óta már ki se mozdult a környékről.

*

Az öregasszony az ablaknak háttal ült, időnként a kettős ágy fölötti szentképre pillantott, mintha erőt akart volna meríteni. Az arcok merevségében volt valami különös, csontos hasonlóság. A szobát betöltötte a nehéz földszag, a kályhában a lány esküvője óta nem égett a tűz, de nem fogadalom volt ez, csupán szokás. Az öregasszony az állatok ravaszságával figyelt, nyers fehér arcát az előre húzott kendő egészen beárnyékolta, csak horgas indiánorra látszott ki. A keze mint egy fonnyadt fonottkalács feküdt összetéve az ölében, arcán, ha kivillant a kendő alól; rajt volt a kemény, napi tizenháromórás munka, a tartásán is látszott az élete, tisztán s mégis megfoghatatlanul, mint ahogy a füstök lebegve elszélednek a magasban. A meszelt falat nézte, állandóan csak a meszelt falat. Nem gyávaság volt ez, különösen rideg, megátalkodott gonoszság sem. Az öregasszony egész élete ilyen merev és bizalmatlan volt. A tizparancsolat szerint élt, és a védekezéshez egyetlen eszköze a hallgatás volt. A pusztán született, amely kietlenül és távolian terült el a dombvidék mögött s ott nőtt fel. Hosszú ideig, talán egész életében egy lompos, bőbeszédű házaló jelentette neki a legnagyobb élményt, a lelke mélyén az első szerelmet is. Évente kétszer bukkant fel a házaló a pusztán; bicskákat, levelezőlapokat, tükrös mézeskalácsokat és olcsó női kendőket hordott magával. Régi képesújságokat terített szét maga előtt a fűvön, mindenki csak ámul, az udvarház előtt egy ócska masinával lefényképezte a családokat és a képeket jó pénzért eladta. Történeteivel elámította a pusztai gye-rekeket, hidakról szóltak ezek a történetek, amelyek a folyókön ívelnek át s kaszá-nyákról, melyekben egyenként ezer katona lakik. Az öregasszony életrendje a pusztán

alakult ki s ebben a súlyos, porszagú rendben épp olyan kegyetlen tudott lenni önmagához, mint a környezetéhez, és a lelke legmélyéig átérezte, hogy amit egyszer megkapott vagy megszerzett, azt minden körülmények között meg kell védenie, legyen az ember, állat vagy tisztesség.

– A lányomnak volt egy udvarlója, feleségül akarta venni – mondta. – Ennek a házasságnak mi, szülők örültünk volna, de a lány megismerkedett H. Tót Andrással. Ezt az ismeretséget mi tiltottuk. Emiatt a Gizi lányom tőlem is, meg az uramtól is többször kikapott.

– Megverték?

– Megvertük, de a lány kitartott H. Tót mellett. Fél év múlva az esküvőt is meg kellett tartani. Egy ideig jól ment minden, azután a vőm egyszer nem jött haza. Megszidtam érte. Egy hét múlva megint nem jött haza. Akkor a lányommal együtt felkeltünk az ágyból és elmentünk Kozákékhoz.

– Miből gondolta, hogy ott van a vője?

– Hallottam, hogy odajárt legénykorában. Bementünk a házba és mondtam: nézzék meg ki van itt. A szobában nem volt. Akkor azt mondtam, hogy nézzenek be az ágy alá is. A vőm onnan mászott elő. Nem volt rajta se cipő, se kabát. Nagyon szégyelltem. Megpirongattam a vőmet, meg is vertem. A ruháját is kiszórtam, de viszszaöngyöregte magát. Akkor elhatároztam, hogy helyreállítom a becsületünket, csak alkalom kellett hozzá.

– Mikor következett el ez az alkalom?

– Vasárnap este volt. A lányom meg a vőm elmentek egy korsó sörre, én a kapuban álltam. Később a lányom visszajött és azt mondta, hogy most alighanem meglépnek. Erőszakoskodott, hogy menjek vele, egyedül nem mer. Nagy eső volt, azután kabátot vettem magamra és kimentünk a kereszthez.

– Ott mi történt?

– Kétszer pofonvágtam Kozák Veronikát, azután szóltam a lányomnak: csak nézed, hogy ütik az anyádat?

– Ő mit csinált akkor?

– Segített.

– Maga hányszor ütötte meg Kozák Veronikát?

– Ahol értem.

– Azután mit csináltak?

– Otthagytuk.

– A vője hol volt ebben az időben?

– Otthon az ágyban. Már aludt.

– Mikor tudta meg, hogy meghalt a lány?

– Reggel átmentem a szomszédba tejért. Ott mondták, hogy egy szederfára felakasztotta magát.

Felnézett, most először s váratlanul, az arca olyan volt, mint egy kiszáradt folyómeder, szigorú és repedezett, tekintete nem ellenséges és nem alázas, inkább egyszerű. Nem akart többet mondani, az arcával jelezte. Azután visszahúzódott a kendő árnyéka alá, magába zárkózva ült, háttal az ablaknak. Szikkadt, fekete mozdulatlan-ságában benne volt az egész élete; a lelke mélyéig begyakorolt lemondások, a puritán vallásosság és a házasságban előforduló ritka szeretkezések, amelyek mindig egyoldalúak voltak és teljesen tönkre tették.

A hosszú, vörös téglaház, amelyben H. Tóték laktak, a falu szélén állt. Nagyon rossz állapotban volt, inkább egy múlt századi kísértetházhoz hasonlított. Három lakása közül csak a középsőben lehetett lakni. Az udvar végében egy fiatal telepítésű erdő kezdődött, átfújt rajta az erős, kemény szél, az erdőn túl magányos vegyes-kereskedés állt az út mellett, a pusztaiak oda jártak vásárolni.

A fiatalasszony a konyhaajtóban állt, az udvarra bámult s egy darab kenyeret szorongatott a kezében, azt maszatolta. Az udvar szegényes volt és rendetlen, a kora

esti homályban is észre lehetett venni az elhanyagoltságot, mintha hosszú idő óta hiányzott volna egy férfi a házból, aki mindent rendben tartott volna. Az asszony terhes volt, a hatodik hónapban. Megtámaszkodott, kissé rosszul érezte magát, azután elkezdett öklendezni; meggyóntam és feloldozást kaptam, mondta később, azután egy üveg körtepálinát tett az asztalra, begyakoroltan, mint egy szolgáló.

– Gyerekkorom óta ismertem Kozák Verát, de csak köszöntünk egymásnak – mondta. – Erkölcstelen volt, nem szerették a faluban. Azt beszéltek róla, hogy férfiak jártak hozzá, viszonya volt velük. Régóta mondták, hogy az én férjem is szokott odamenni. Egyszer ott is találtuk. Én a ház előtt álltam és hánytam az izgalomtól, de az anyám bent volt és mindent látott.

Lerúgta a papucsát, a vetetlen ágyra dőlt, sima, fénytelen haja szétterült a párnán, rosszullete kezdett elmúlni.

– Három hónapja lakunk itt – mondta. – Megfogadtuk, hogy a magunk lábára fogunk állni.

Nem hasonlított az anyjára, a nyersfehér tisztaság is hiányzott belőle. Sohase volt szép lány, a terhességtől még jobban elcsunyult; szájának vastag, lefelé hajló vonalától az egész arc egy kissé sértődöttnek látszott, ezt a látszatot még jobban elősegítették erős, széles fogai, melyek miatt ritkán nevette el magát, legtöbbször csak zárkózottan ült a barátnői között, akik nem sokat törődtek vele, legfeljebb szép melleit irigyelték tőle. A fiúk se foglalkoztatták túl sokat, se a mulatságokban se máshol. Korán kimaradt az iskolából, otthon dolgozott, s mind gyakrabban panaszkodott az anyjának, hogy nem tud rendesen aludni; állandóan fáj a feje és valami ég a testében, mint a parázs. Az öregasszony egyik este kihűtötte a szobát, akkor is tél volt; ez a legjobb orvosság, mondta és egész este arról beszélt, hogy egy lánynak a házasságra kell felkészülni, minden más csak kísértés. Akkor este fogadalmat tett az anyjának, az öregasszony megölelte, de a lány gyötrelmei nem szűntek meg. Már tizenhét éves volt. Az anyjának nem szót többet az álmatlanságáról és a testében bolyongó furcsa tüzekről. A következő nyáron az olajfűrészekről odakeveredett egy fiatal csőszelő, szállást keresett. Jóképű barna fickó volt, minden este nagy mosdásokat rendezett a kútnál. A folyó torkolatvidékén abban az időben kezdődtek a fűrészek, a munkások még sátrakban laktak, meleg ebéd se volt mindig, ivóvíz se, ágy se rendes. A szerelő egy hétig lakott náluk, a lány nem bírta tovább, éjszaka átlopózott s ott aludt nála a kamrában. A szerelő néhány nap múlva összecsomagolt és elment. A lány megint magára maradt az éjszakai gyötrelmekkel és egyre inkább érezte: valami súlyos és megmagyarázhatatlan bünt követett el. Azután felbukkant H. Tót András és férjhez ment hozzá.

– Kilenckor jöttünk meg a járási tűzoltó versenyről – mondta, s ahogy ott feküdt az ágyon, lomposan, kissé megpuffadva, mint egy pók, megviseltnek látszott, mintha egy hosszú betegségen esett volna át s bár erős szappanszága volt, hisz nem sokkal előbb mosakodott le, furcsa módon éppen a tisztasága hiányzott.

– Az udvaron beszélgettem a férjemmel, azután esni kezdett az eső – mondta – és bementünk a házba. Azt mondtam az uramnak, hogy ideje volna véget vetni ennek az ügynek Kozák Verával.

– Mit válaszolt?

– Azt válaszolta, hogy este majd elmegy és kicsalja, mi pedig verjük meg valahol. Ezt én rögtön megmondtam az anyámnak, hogy az urammal megbeszéltük, segísen ő is. Anyám azt mondta, hogy rendben van. Tíz óra lehetett, amikor Kozákék háza elé értünk. Én egy kicsit hátra maradtam, az uram megkopoqtatta az ablakot, és beszólt. Később láttam, hogy a szobában világosságot gyújtottak, akkor az uram intett, hogy nézzek be: csomagol. Láttam, hogy a szekrényből ruhákat szedett elő és egy bőröndbe rakta. Hálóingben volt, kis idő múlva a bőröndöt kiadta az ablakon, majd ő is kimászott, de én ezt már nem vártam meg. Elindultam haza, útközben többször visszaneéztem, de nem láttam őket. Anyám már jött elé, azután elindultunk. A keresztnél lehúzódtunk az árokba és vártunk, amíg jöttek. Beszélgettek, az uram hozta a bőröndöt. Ekkor anyámmal kiugrottunk az árokból. A férjem letette a bőröndöt és elindult vissza a falu felé.

- Kozák Veronika mit csinált?
- Csak állt az úton.
- És maguk mit csináltak a verekedés után?
- Az uram a falu szélén várt bennünket, azután hazamentünk és lefeküdtünk.
- A férje nem vett részt a verekedésben?
- Amikor mi előjöttünk az árokból, ő visszaszaladt. A verést mi közösen intéztük el az anyámmal.

Teherautó zúgott el a ház előtt, az ablakok lazán megremegtek. Már teljesen besötétedett.

- Ez lesz az első gyereke?
- Volt már egy, de ötnapos korában meghalt.

H. Tót reggel óta a vegyeskereskedésben ivott, körülbelül fél óránként egy üveg sört, lazán, sietség nélkül, közömbös ember benyomását keltve. Időnként kiment az épület mögé, sörtől elnehezedett fejét egy fához támasztotta s átnézett a ritkás erdőn, odalátszott a hosszú, vörös téglaház. Ilyenkor eszébe jutott a felesége; ha megjavul az idő, úgyis elmegyünk innen, vigasztalta magát, azután visszament a boltba. Dél körül kért egy negyedkiló kenyeret és tíz deka szalonnát, megette, közben halkán csámcsogott és kinézett a szűk, odúszerű ablakon a tájra, mely ebben az évszakban semmivel se volt barátságosabb, mint egy zord angliai táj. Egy héttonnás teherautó zúgott el a vegyeskereskedés előtt, gépelemeket vitt a lengyárba; megállhatott volna egy percre, a fene egye meg, morgott H. Tót és bedugta szájába az utolsó falatot.

- Iszik még egy üveggel?

H. Tót szórakozottan a levegőbe bámult, látszott, hogy másutt jár az esze, azután bólintott. Az utóbbi időben gyakran töltötte itt a napjait a vegyeskereskedésben: reggel átjött az erdőn, segített valamit a boltvezetőnek, ládákat összerakni vagy átrendezni a zsákokat, azután leült a mázsára, megivott néhány üveg sört, időnként kiment az országot közepére s nézelődött, mintha várt volna valakit, azután vissza a boltba, így ment ez estig, azután az erdőn át hazabotorkált. Nem szeretett otthon lenni, amióta beköszöntött a hideg, csak állt a tűzhely közelében és a tárgyak árnyékát figyelte, de nem tudott velük mit kezdeni. Sokszor egész este nem szólt a feleségéhez, nem haragudott rá, de nem tudott neki mit mondani, s ha az asszony megszólította: csak vakargatta vörös fejét, zavarban érezte magát s nyögött valamit. Az utóbbi időben megpróbálta áttekinteni az életét, amely nyers volt és elhanyagolt, de az emlékeinek nagy része szétforgácsolódva, darabokra szakadva keringett a fejében. Az első mozzanat, amire gyerekkorából visszaemlékezett, egy menekülés volt; valamelyik állomáson megkergették a vasutasok, azt hitték, hogy lopni jött, pedig csak nézelődni szeretett volna. Az anyja nem sokkal később meghalt, az apja már rég nem élt. A gyámügyi előadó intézetbe küldte, megkérdezték tőle, hogy mi szeretne lenni, de nem tudott azonnal válaszolni. Két nap múlva azt mondta: az autókat szeretem. Egy héttonnás önürítő Skodával járt, szögletes, vörös alakja fölényesen helyezkedett el a volán mögött, nehéz lusta kocsi volt, de egy idő után kiismerte s megszokta. Kavicsot, épületfát szállított. A Skodával, mint egy pók néhány év alatt báhálózta az országot, egy ideig jegyezte is a nagyobb községek és városok nevét, azután betelt a fűzet. A bíróságon csak azt hajtogatta: hét éve vezetek, elémvágott az a nyomorult maszek a Taunuszával. Valamit a másnapok gyötrelmeiről is akart még mondani, de nem tudta jól kifejezni magát, azután eszébe jutott, hogy a fecsegéssel még árthat is magának. Azt, hogy elbámészkodott, mert fáradt volt, reggel elkésve, hibás fékkel jött ki a telephelyről s a Taunusz legalább két méterrel a féktávolságon kívül volt: ezt letagadta. A bírósági elnök azt mondta: a foglalkozás szabályainak tudatos megsértése. Három hónap felfüggesztett börtönbüntetést kapott, jogosítványát elvették. Élt itt a faluban egy magányos nagybátyja, az egyetlen rokona volt. Az öreg abban az időben betegedett meg, amikor H. Tótot elítélték. Halászni volt, megfázott a folyón

valami vesebajt kapott: csak amíg meggyógyulok, nyögte nehéz fájdalommal és egy takarékkönyvet tett az asztalra. H. Tót úgy érezte, hogy az autók nélkül nem tud mihez kezdeni, de elfogadta az ajánlatot. Ápolta az öreget, nem nagyon tetszett neki, de egyelőre nem tudott jobbat kitalálni. Lejárt horgászni a folyóhoz, megismerkedett a lányokkal és az asszonyokkal. Az idevalósi fiatalembereknél valamivel idősebb volt, de elég jól megértették egymást, egy kis tisztelettel kezelték. A többiek a kocsmában tíz perc alatt leitták magukat, ő sohasem ivott túl sokat, inkább csak cigarettázott, mint egy idegen és a többieket figyelte. Az öreg meggyógyult s azt mondta; maradhatnál tovább is, ha meghalok, tied lesz a ház, az olajosoknál vagy a lengyárban találsz magadnak valami munkát, a jogosítványodat is csak visszaadják majd egyszer és legfeljebb elveszel egy jómódú parasztlányt, szeretik itt az iparosokat. H. Tót csak bólogatott, de még mindig az autók jártak az eszében, napokig mászkált a folyóparton, beugrált a vízbe, átúszott a másik partra meg vissza. Érezte, hogy nincs már ereje elmenni, mintha túljutott volna a sorsdöntő pillanaton, pedig semmi se kötötte ide. Valami megbénította a lelkét, s rájött, hogy senkit se hibáztathat, ez elszomorította. Magányosnak, becsapottnak érezte magát; legfeljebb tényleg az olajosoknál vagy egy jómódú családban, gondolta, azután ottmaradt.

- Mikor ismerte meg Kozák Veronikát?
- A házasságom előtt egy évvel.
- A felesége tudta ezt?
- Tudta.
- Az anyósa is?
- Az egész falu tudta.
- Nem tiltották otthon?
- Szídtak érte. Én meg is ígértem az anyósoméknak a szakítást, de a lány ragaszkodott hozzám. Állandóan kezdeményezett.
- Maga nem?
- Volt úgy is, hogy én üzentem neki.
- Volt valami szerepe abban, hogy a felesége és az anyósa megverték Kozák Veronikát?

- Én nem bántottam. Nem ütöttem meg.

Egy szekér állt meg a bolt előtt, az alacsony, póniszerű ló megrázkódott, furcsa kis kövér ló volt. Az ülésről nehézkes, kucsmás ember mászott le, kioldotta az istrángot s pokrócot dobott a póni hátára. H. Tót az ajtóban állt, elmélyülten figyelte a kocsit, az embert meg a lovat; meghalnék a bánattól, ha egy ilyen szekérrel kellene leélni az életemet, gondolta, azután megitta a maradék sört.

- Elkísértem a feleségemet a tűzoltóversenyre - mondta. - Ez vasárnap volt. A feleségem egész úton arra kért, hogy szakítsak a lánnyal. Megígértem neki, úgy lesz. Megbeszéltük, hogy még aznap este elküldöm a lányt Pestre. Azt mondtam: csak egy szavamba kerül. Amikor hazaértünk a versenyről, ezt elmondtuk az anyósomnak is.

- Mikor beszélte meg a lánnyal, hogy utazzon el Pestre?

- Egy héttel a tűzoltó verseny előtt összevettem a feleségemmel meg az anyósommal. Azt mondták, menjek el a háztól. A lány aznap bent volt a városban. Utána mentem, és az állomáson találkoztunk. Megbeszéltem vele, hogy pontosan egy hét múlva, vasárnap este a pesti vonattal mind a ketten elmegyünk innen. Neki a szövőgyárban lett volna munkája, nekem egy pesti barátom akart helyet szerezni. Nagyon el voltam keseredve. Az anyósoméék a holmimat kiszórták, elzavartak a háztól. Azt mondtam a lánynak: én mindent elintézek, vasárnap este kopogtatok majd az ablakán, együtt átmegyünk a másik faluba és ott szállunk fel a pesti vonatra. Ezzel váltunk el. Vasárnap este megmondtam a feleségemnek és az anyósomnak, hogy ma este utazik a lány.

- Azt, hogy maga is utazni akar?
- Azt nem mondtam meg.
- Miért?
- Meggondoltam magamat.

- Mégis bekopogott a lány ablakán.
- Bekopogtam.
- Mit mondott neki?
- Azt, hogy itt vagyok, indulhatunk.

Kozák Veronika vacsora után vizet melegített, jól megmosakodott, azután bement a szobájába és magára zárta az ajtót. Levetkőzött, az ágy szélére ült és várt, csendben, moccanás nélkül. Tudta, hogy mi fog történni, átgondolta már sokszor és átérezte, mint egy nehéz súlyt lehet érezni, ami lehúzhatja az embert, le egészen egy folyó fenekéig. Huszonkét éves volt. Nem túl szép, inkább fiatal, s ami megkülönböztette a többiektől: hiányzott belőle az idevalósiak vaskos, fáradt esetlensége. Nem volt buta lány, de az életről és az emberekről még kevés fogalma volt. Az ágy szélén gubbasztott, egy pillanatig úgy érezte, hogy jóvátehetetlen bűnt akar elkövetni, s a lelke le-sújtva, az izgalomtól görcsösen húzódott meg lent a mélyben; de hát úgyis tudja ezt mindenki, vigasztalta magát, egyre csak ezt hajtogatta, és később már csak attól félt, hogy valami jóvátehetetlenül el fog tűnni az életéből, talán az anyja vagy a testvérei, vagy egyszerűen a folyó, amit furcsa, titkos ragaszkodással szeretett. Órákig el tudta nézni az iszapos kanyarokban, ha jó idő volt a torkolat vidékéről odalátszóttak a fűrotornyok, szerette volna tudni: igaz-e, hogy száz méter magas egy torony s hogy sötétedés után a mezőn minden éjjel fel szokott lobbanni egy különös, kék színű láng. Egy kicsit magának való lány volt, mindig kis remegéssel gondolt a tornyok erdejére, álmában gyakran felbukkantak s átsuhantak a levegőben, mint egy varázslat. A lengyárban dolgozott, betanított munkás volt. A gyár a múlt század végén épült, barátságtalanul régi s elhanyagolt hely volt, patkányok tanyája, de öreg, maszatos gépei éppen úgy odakapcsolódtak Kozák Veronika lelkéhez, mint a falu, amelyben élt s mely nevetségesen a közepe felé lejtett, mint egy teknő és nagyobb esők után lustán megállt benne a víz; vagy mint a folyó, amely a gázlók környékén egész nyáron langyos volt, mint a friss tej.

A vihar lassan elhúzódni látszott. Időnként fellobbant egy elkésett villám fénye s egy pillanatra bevilágította az üres utcákat. Egyenletesen zuhogott az eső. A konyhában felejtette a vekkert; lehet, hogy tizenegy is elmúlt már, gondolta idegesen s érezte, hogy nagyon nehéz lesz elmenni innen. Majd időnként visszajövek, egy hónap múlva biztos visszajövek legalább egy napra, gondolta, azután valaki meqzörgette az ablakot. Nem gyújtott villanyt, óvatosan félrehúzta a függönyt és kinézett.

- Soká jöttél – mondta. – Nem is gondoltam, hogy utazunk.
- Nem tudtam hamarabb jönni. Csomagolj gyorsan, negyedóra múlva visszajövek – mondta H. Tót, az eső végigcsurgott az arcán.

Egy ideig a házak mellett mentek, senki se járt az utcán. A postánál befordultak egy keskeny közbe, lámpa nem égett. H. Tót ment elől, ő vitte a bőröndöt, a lány néhány lépéssel lemaradt. Sápadt volt és fázott is kissé. Az ég alján sárgás fénnel lobbantak a villámok, az eső kezdett csendesedni. A sárban nehezen haladtak előre, mint a gyertyalángok imbolyogtak egymás mögött. Át kellett menni egy árkon, megtelt agyagos esővízzel, a palló lazán csúszkált alattuk. H. Tót visszalépett, hogy segítsen. A lány benyúlt a táskájába.

- Itt van ötszáz forint. Te fizesd az úton a költségeket – mondta.

A falu elmaradt mögöttük, beleveszett a tinta színű éjszakába, feltámadt a szél, kissé lehűtötte a levegőt.

- A barátom művezető, elküldtem neki a fényképedet – mondta H. Tót. – Azt írta vissza: ezt a nőt hozhatod, ez nem olyan, mint a feleséged.

- Nálad van a levél? – kérdezte a lány.

- Majd megmutatom.

Közel volt már a kövesút, egy vontató nyers zúgása hallatszott be hozzájuk. A postadűlő déli oldalán vízben álltak a gabonakévék. A lány a tenyerével végigsimított a ballonkabátján, a ruhája is kezdett átázni. Mégis csak itthagynak mindenkit, gondolta reménykedve, s ahogy távolodtak a falutól, úgy kezdte megbocsájtani mindenkinek a kis megaláztatásokat. Állandóan az utazás járt az eszében, hetven kilométer volt eddig életében a leghosszabb utazása; csak reggelre ér fel a személyvonat,

jó volna valahol átöltözni, gondolta, azután megpróbálta maga elé képzelni az utazást, egymás vállának dőlve az ülésen, és a megérkezést hajnalban egy nagy füstös állomásra; rengeteg lesz ott az ember és mi senkit se fogunk ismerni, gondolta, de nem félt a megérkezéstől; el van ez rendelve az életemben, tűnődött szelíd kis mosollyal a lelkében és ment a férfi után.

– Hogyan zajlott le a verekedés?
– Amikor a postadűlőről kiértünk a kövesútra, mentünk körülbelül harminc métert. Egyszer csak feltűnt az anyósom meg a feleségem. Letettem a bőröndöt. Látam, hogy az anyósoméknak nekiugranak a lánynak.

- Maga mit csinált?
- Futottam vissza a falu felé.
- Hallotta a lány hangját?
- Kiabált, hogy segítek.
- Miért nem segített?

H. Tót nem válaszolt. A mázsán ült, kifürkészhetetlen volt. A lába előtt már több mint tíz üres üveg állt, szorosan egymás mellett; vizet kellett volna húzni a kútból, gondolta, de halálosan fáradtnak érezte magát, Kozák Veronikának és a feleségének az arca teljesen összezavarodott benne, és nem is tudta egészen pontosan, hogy melyik arcnak kellett volna vizet húzni a nagymosáshoz, azután bekiáltott a boltosnak a raktárba és kért még egy üveg sört.

– Negyedóra múlva utolértek az anyósoméknak – mondta. – Az öregasszony rám-förmedt: sajnálsz talán?

– Sajnálta?
– Sajnáltam, de meg akartam tőle szabadulni.
– Más módot nem talált erre?
– Más nem jutott az eszembe. Mondtam a feleségemnek, hogy elmegyek a lánnyal az állomásig és felteszem a vonatra, vagy ha nincs más mód, legfeljebb utazom vele egy megállót, ott leszálok és visszajövök. Az anyósom azt mondta, hogy erről szó sem lehet. Megvárják a keresztnél és jól megverik.

- Miért nem adta vissza azonnal az ötszáz forintot?
- Nem voltam biztos benne, hogy az anyósoméknak mégis kijönnek a kereszthez.
- Ha nem jönnek, akkor elment volna a lánnyal?
- Nem tudom. Semmit se tudok.
- Hova tette az ötszáz forintot?
- Tankoltam a motoromba tíz liter benzint. Olajat is vettem, sallert hozattam.

A többi elvették a rendőrségen.

– Máskor is kapott pénzt a lánytól?
– Minek? Szokott nekem pénzem lenni. Most is van – mondta s néhány gyűrött tizest fordított ki a zsebéből.

- Mikor tudta meg, hogy a lány felakasztotta magát?

H. Tót lassan felnézett, tekintete bizonytalan volt, mint egy hullám a vizen, nem értette egész pontosan, hogy miről van szó. Az arcok szétfoszlottak előtte. Részeg volt már, nem tudta felfogni, hogy az egész mikor kezdődött a sörökkel, a káposztás hordókkal meg a bolt előtt száguldozó héttonnásokkal. Lehajtott még egy üveg sört, szomjasan, mintha az első vagy legfeljebb a második lett volna, azután rágyújtott, a cigarettát rövid körmei közé fogta; az öregasszony bejött a szobámba, letérdelt imádkozni és azt mondta, hogy az isten visszaadta a nyugalmost, morogta, azután az emlékeiből egy pillanatra felbukkantak a vasutasok, akik gyerekkorában megkergették, de nem tudta befejezni a gondolatait. Felállt, kiment a bolt elé, kiállt az országút közepére. Ott ácsorgott egy ideig, mintha várt volna valakit, a dombok szagotot vonalát nézte, amely pontosan olyan képet mutatott, mint egy zord angol táj, azután bement a fák közé. Dühösen belerugdosott a száraz avarba; a víz, a vizet elfelejtettem a nagymosáshoz, morogta fáradtan, részegen; pedig ennyi sör nem szokott nekem megártani, gondolta méltatlankodva, azután elindult az erdőn át a hosszú, vörös ház felé, először csak lassan, magára hagyottan, azután egyre gyorsabban és egyre gyorsabban, mintha otthon egy félreértést akart volna eloszlatni.

ÚT

Füleibe a tél hóvattát dugott
Bettonná s jéggé fagyott szurok
szívébe öntudatlanul szívta már
a lépések dialogusát:

a bal és jobb egymásra pergő ritmusát
Gondolj rám szívem!
Mindig rád gondolok!
A dörmögő pipákból szálló átkokat
siető
cammogó cipők zaját
Homlokán autó szekér traktor robogott
Néha megcsiklandozta hónalját egy-egy kopás
Szájából a nyár fekete nyálat csurgatott
Minden hang egybefolyt ütemre csattogott
Mindent hallott ezerszer újból
Mindent felejtett ezerszer újból
Néhány otrombább kerékre mégis
Kietlen unalmát kendőzve förmedt:
fülelni kár!
fülelni kár!
fülelni kár!

HALHATATLANSÁG

Először a tettet forgató gondolat
lendítő szalaga nyúlt ki
mint a túl messzire célzó csúzligumi
a cselekvés kereke forgott tovább
ahogy a leharapott fejű bogarak csápja ficánkol
pókláb mozog
kígyóknak farka rándul
aztán a naphoz és parthoz ragadt
meduzák testeként végképp a csendhez loccsant
csak az irtózat száját csipkézte szóra
sikolyától
az emlék dübörgőn talpra szökkent

MOST FELELŐSSÉG

Bent a lármát csitítani nehéz –
ó, sűrűmben csörtető
falkák!

Mi hajdan félelem volt,
most felelősség, nyugalom, erő,
csapdák ellen örökös intés,
hogy percig se szűnjön figyelmem,
ha jogomért annyit kell verekednem!
Már-már mosolygok magamon,
hogy álmaim mennyire akarom,
ki értük egy világ ellen pereltem,
gyötrelmen, kicsiségen túljutottam.

Elnémulok.

Mint tyúk a ketrecben,
kapirgál bennem a remény
s időm beérik, csontom összeroppan.

ÜNNEP

A cirkuszi sátrak körül,
melyekre ezervoltos nap lesüt,
muzsika száll: mesebeli szőnyeg röpül,
szénnel rajzolt emberkék
nyüzsgönek mindenütt.

A mozdulatlan
templomok dörgő orgonái
ma foghatóbb szentséget ünnepelnek!
Csontváry cédrusa: fellegek fölé nő
a katedrálisok zenéje –
életem versenylovai
zászlós kapukon át
elnyargalnak a messzeségbe.

Megkezdődött a gyönyörű roham!
Szikrázik minden, ami van.
Táncoló, színes gömbök:
csengünk-bongunk,
összeütődünk boldogan.

Ma felejteni akarunk
s magunkat vigasságnak adni,
nyügeinket levetve
a fényre kiszaladni.

Ma egész nap jók vagyunk:
a harcmeszköket, csatatereket
nagy szárnyainkkal betakarjuk,
mert szégyenünk örökletes,
mert ordasként egymás torkát harapjuk.

ISZLAI ZOLTÁN

MIKOR A NYUGTALANSÁG

Mikor a nyugtalanság klasszikussá dermed
valahogyan marad, ki elmegy,
szekrénytetőre, padlórésbe mászik,
diribdarabban vár összerakásig,

mikor már minden csupa fél-jelentés,
negyed-megértés, vízbőlmentés,
kell, hogy valaki jöjjön szépen,
fogóval, parázssal kezében,

kell, hogy valaki rendet rakjon,
lassan járjon csöndben mozogjon,
kegyetlenül, az elragadtatásig.
Az ember összerogy, felépülésre vágyik.

Keszthelyi tudósítás

II. rész

A mólón járó utas, itt gyorsan megfélemedezik a tavat fenyegető elsőkélyesedés veszedelméről. A Balaton innen nem „mocsári tó”, határtalan vizével egyszerre tengerre magasztosul.

Szerencsére nem a szó igaz értelmében, hiszen a tenger zordabb, keményebb s nyugodtan mondhatjuk kegyetlenebb képzeteket társít nevéhez, mint ez a vihar idején félelmetes, inkább a szelíd ember hirtelen haragjával meghökkentő víz. Ahogy Illyés írja „A Balaton – nem is nőies: lányos. Nincs, aki ne ifjúkorára emlékezve üljön partjainál, akkor is ha ősz fűtőkkel érkezik oda.”

S ez a „lányos” víz, tengerre, itt Keszthelynél is csak méreteivel hasonlít. A panoráma egyik sarkát jelző s halászelegendák szépségét őrző Szentmihály kápolna, másik oldalán a kétcsúcsú fonyódi hegy keretei között a Balaton valóban végtelen. S ahol a meghökkentő szépségre alig találunk szavakat, az itt szinte az egész Balatont egybefogó kilátás eszünkbe juttatja Garay János naiv kedvességgel mindezt leegyszerűsítő versét.

„Kenesétől Keszthelyig
Terül el a Balaton
Ott az éden kapuja
Itt az édenkert vagyon.”

Az Édenkert határát jelző mólónak télen egészen különös varázsa van. Ember alig jár ilyenkor a lombdiszétől megfosztott parkban, a virágágysok feketén muto-gatják felboncolt testüket a leragasztott ablakú, színes motel, az üres autóparkoló s a strandok értelmetlenül ácsorognak a szélben, amely haragosan rázza meg az öreg szállodák zsaluit és halott faleveleket kerget az üres sétányon. Kint a szürke párákba burkolódzott tó ilyenkor igazán végtelen. A furcsa ködbe vesző repedések szántotta hatalmas jégtükrök sarki képeket idéz. A város körül csendben állnak a Fekete hegyek s fent a jégmezők felett riadtan húznak a vadludak.

Komorán szép világ ez, amelynek dermesztő erejével csak a mólót s a sziget-fürdőt védő jégtörők próbálják felvenni a harcot.

*

A Balaton és a város között afféle másértelmű vízváltaként a part húzódik. Óriási fái, árnyas útjai valóban legszebb tanúi a százesztendősi fürdőtörténetnek. Mily idegen lehetett közöttük az az első kis mozdony, amely a mai Helikon expresszek elődjeként vágott keresztül a zöld virányokon. Ma persze már fel sem figyelnek a robogó kerekek zajára a csalitban rejtekező fülemülék.

Azon az első éjszakán, amelyet a keszthelyi pályamester kedves, szép kis vágánymenti házában töltöttem, magam is elbámultam az ablak alatt kattogó váltók zajának megszokhatóságán. A hajnali tapolcai gyors kerekei már csak andalító s altató ritmusokkal muzsikáltak fülemben. Hamarosan más, harsányabb muzsika ébresztett: ünnepségekre érkező diákok erdőt betöltő hangos és vidám dala. Az akkori Ifjúsági Találkozó az újjászülető Helikoni ünnepségek sorában az elsők közé tartozott.

Párszáz méterre a vasúti sinektől oszlopos kupolás kis épületben márványtábla

emlékeztet azokra a még expressznek is nevet adó ünnepekre, amelyek a görög múzsák hajdani ligetét idézve, Keszthelynek a kultúrközpont rangját s mellé új címet: „A Helikon városá”-ét adományozták.

Az ünnepeket Illyés Gyula szavai szerint az a „nemcsak címerében nemes” Festetics György rendezte „aki gondolt a vidék anyagi és szellemi előremenetelével”. Mikor fiatal korában a Martinovics összeesküvés idején a hadseregben a magyar vezényleti nyelvet követelve, Festetics maga is majdnem bajba került, visszavonult birtokára s azt tette, amire a haladás minden mozzanatát elfojtó Habsburg abszolutizmus még lehetőséget nyújtott: gazdaságát művelte s ápolta a magyar irodalmat.

Gazdasági reformjait az egész ország csodálta s gyorsan szárnyára vette az irodalom. 1797-ben szinte egyszerre születik meg a kontinens első mezőgazdasági iskolájaként a Georgikon, a Főnix vízrebocsátását ünneplő versekkel. A Georgikon vezetésére az ország legkiválóbb gazdasági szakembere Nagyváthy János vállalkozik; a „sós hajóra” a legjobb költők írnak verseket. Baróti Szabó Dávid Kassáról örvezend, hogy „Már Magyarország tengere fényre kelend” s az első forradalmi költőnk Batsányi János Bécsből küldi „a példa-hajó homlokára” szánt versét:

„Nézz e kis példára Magyar Föld Nagy Népe
Ez lehet még a Te újulásod képe.”

Az irodalom irányítóje érzékenyen reagál a felvilágosodott gondolkozás e korban még oly ritka sarkpontjaira. Az írók is hamar megtalálják a személyes kapcsolatot azzal az egyetlen magyar főúrral, akinek reformtervei a hatalmas vagyon adta lehetőségekkel párosulva korában valóban nagyszerű alkotásokat érlelhetnek, s akinek keszthelyi barokk kastélyában elkészült könyvtárába már 1793-ban „négyezerhatszáz fontnyi” könyvet szállítanak. A század végén Virág Benedek, Baróti, Szabó, Ányos Pál műveik kiadásáról tárgyalnak Festeticscsel: a nyomorgó Csokonai 1798-ban írja első levelét Keszthelyre. Festetics száz forinttal jutalmazza s ugyanannyi példányban nyomtatja ki a költő ódáját. Ugyanebben az időben fordul Batsányi Festeticshez „akihez – mint Bessenyei Sándor írja –, a Muzsák folyamodhatnak”. A keszthelyi Maecenas válaszában „Magyar Orpheus”-nak nevezi a tapolcai saruvarga költőfiát. S ismerte e kor társadalmi életét; mily nehéz hinni Berzsenyinek, aki meghatva emlékezik rá, hogy az ősz főúr kalaplevéve, gyalogosan sietett elébe a keszthelyi kastély kapujához. De még nehezebb elhinni, hogy ennek a Festeticsnek unokája lett az a herceg, aki még a harmincas években is nevetségsszámbamenő uralkodói allűrökkel, a szó valódi értelmében „trónolt” a keszthelyi kastélyban.

Am a klasszikus formák dörgőszavú mestere mégsem hálából, hanem sok évvel a helikoni ünnepek s a maga keszthelyi látogatása előtt írta híres „névadó” versét, ezzel is bizonyítván, hogy a Festetics György kialakította szellemi atmoszféra már a nemzedék életében kulturális központtá tette Keszthelyt.

„Itt a kék Balaton partja virányain,
Hol minden mosolyog, mint az aranyvilág,
Hol dús búzakalász rengedez a mezőn,
S a halmok koszorús oldalain ragyog
A százféle gyümölcs s a zamatos gerezd:
Itt a keszthelyi zöld parton emelkedik
A csendes Helikon . . .

A jó kezdeményezés éppen úgy szövi a maga kapcsolatait, mint a rossz. Az első évfolyamát egyetlen tanulóval megkezdő, később világhíressé vált Georgikon évről-évre ünnepeiből nőttek ki azok a Helikoni ünnepek, amelyeket máig jelentős eseményként tart számon az irodalomtörténet emlékezete.

A legjelentősebbeket, amelyek már intézményes fórumot igyekeztek biztosítani a magyar nyelv ápolására szorult nemzeti gondolatnak 1817–18-ban tartották. Nemcsak az angol Bright útinaplója, de másik, hitelesebb „jelen volt vendég” is tudósít

a nagy napokról. „Ebéd után – írja Kisfaludy Sándor – a Georgikonnak fás nagy kertjében gyűltek össze a vendégek, hol egy ligetben a duda mellett tizenkét juhász-legény tánczolta el az ünnep örömét.” Az ünnepségek fénypontja azonban ezután következett. A magyar nyelv művelésére lelkesen szövetkezett írók és költők zenészó mellett emlékfákat ültettek a kiválóbbak tiszteletére. 1817-ben Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Gyöngyösi István, Dukai Takách Judith és Horváth Ádám – 1818-ban pedig Kazinczy Ferenc és Csokonai Vitéz Mihály emlékfáit ültették el.

„Aztán Horváth Ádám magyar Eklogájának – folytatja Kisfaludy – mely ezen alkalmatosságra készült, önönmaga által felovasása alatt Gyöngyösi Istvánnak emlékeztetere egy madárberkenye-fa ültetett a jelenlévő, magokat poétai munkájuk által jelessé tett urak által. Nemkülönben ezek, valamint szintén Dukai Takách Judith Kisasszony is egy-egy hasonló fának elültetése által hagyták Keszthelyen emlékezeteket.”

A faültetésnél s az utána következő bálnál is fontosabbak voltak azonban az abban az időben jelentős összegek, amelyeket a dolgozatukkal vagy szavalatukkal kitűnt diákok között ösztöndíjként s az írók és költők között tiszteletdíjként osztottak ki. A felolvasások, színvonalas viták, tanácskozások mellett így anyagi javak is segítettek az akkor még alig ébredező írói öntudat kifejlődéséhez. A reformkor friss levegője áradt a dunántúli kisvárosból a „nagy magyar parlag” felé. Amely hiszen ott volt a szomszédságban, Somogycsurgón, Festetics birtokon – írta Csokonai.

„Hát múzsáknak szentelt
Kies tartomány!
Ily számkivetve volt
Nálad minden tudomány?
Hát csak sertést nevelt-é
Itt a makk s haraszt?
Hát csak kanásznak termett
A somogyi paraszt?

De tán jó
Oly idő,
Melyben nekünk
A vidékünk
Új Helikon lesz.”

*

Azt, hogy a régi helikoni szellemet felidéző mai diák- és főiskolai találkozót tavasszal rendezik, szinte természetes. A helikoni emlékmű körül költők és tudós literátorok emlékét őrző, táblával megjelölt fák, ha nem azok is, amelyeket a „poétai munkájuk által jelesekké tett urak” ültettek, de lombjuk a friss zöld sokféle és meghatározhatatlan árnyalatában ugyanolyan ragyogással hirdeti a megújuló életet, mint ama másfélévszázados tavaszon. Mi sem természetesebb, hogy ma sem lehet tökéletesebb díszlete fiúk-lányok harsány fiatalságának s örömének.

A százesztendőös park nappal a lombok tengerén átszűrt májusi aranyfényeivel s este a szentivánéji álom színpadát idéző ígézetével veszi körül fiatal vendégeit. Így hát Keszthely tavaszonként nemcsak úgy fiatalodik meg, mint minden más város. Két-szeres forrásból árad a fiatalság öröme a „kies sorhegy” alatt húzóódó parton. Az az „örök tavasz”, amelyről a Dunántúl Sapphójaként emlegetett Dukai Takách Judith kisasszony dalolt.

„Keszthely: Szent természet remekelt csudája:
Dicsőn zenge téged a felkoszorúzott
Berzsenyinek csuda isteni muzsája:
S örök tavasz ölel a benned támadott
Bölcsed lángfényétől.”

Eszterdeje Gorka Livia kiállításának megnyitására érkeztünk Keszthelyre, amikor a várost ismét előntötte a fiatalság e tavaszi áradása, s emlékezetünkbe idézve a régi Georgikoni ünnepségek kezdeteit, arra kellett gondolnunk, hogy most mintha egész iskolaváros tartaná évzáró ünnepségeit. A valóság azonban ennél is sokkal több: az egész Dunántúl ifjúsága vizsgálzik ilyenkor kulturális életünk nagy tantárgyaiból.

Az egész város képe megváltozott. Nem a szokott hétköznapi diákkorzó hullámzott az utcákon; a fiúk-lányok nemcsak ruházatukkal: elfogódott arcukkal is ünnepeltek. S városbéliek és idegenek egyformán megéreztek s önkéntelenül átvették ezt az ünnepi hangulatot. Azt persze, hogy honnan-hová áramlik egy-egy ilyen csapat, izgatottan emlegetve neveket, zeneszámokat, műveket; miről vagy kőről vitatkoznak, az öslakók sem tudták. Hiszen ezekben a napokban a város különböző pontjain pályaművek sorsa, énekkarok, táncegyüttesek, színjátszócsoporthok nemes vetélkedése dőlt el.

A véletlen s a nagykanizsai iskola számunkra is rendezett egy páratlan Antigone előadást. A kiállításra át kellett volna mennünk a múzeum oszlopos előcsarnokán, amely hirtelen színházteremmé változott. A széksorokat annyira zsúfolásig töltötte a délelőtt is ünneplőbe öltözött közönség, hogy akkor sem juthattunk volna a lépcső közelébe, ha az nem maga a színpad, ahol éppen a görög tragédia fennkölt szavait mondják hófehér peploszba öltözött kislányok és komor páncélt öltött diákiúk. A „váratlan akadály” váratlan örömet szerzett. Az Antigone harmadik felvonását néztük végig elragadtatót izgalommal. Az előcsarnokból néhány lépcsőfokkal emelkedő lépcsőház felfelé kanyarodó két karjával ideális színpadot ölelt körül. S ha az oszlopok körülöttünk nem attikai márványból készültek is, a díszlettelenség, a szép szövegmondás s a lelkesedéstől átszellemült arcú ifjú szereplők a görög színjátszás meghatóan kedves illúzióját keltették. A kanizsai gyerekek biztosan mozogtak a színpadon s oly halálos komolysággal játszották a görög hősöket; – és oly ékes dunántúli tájszólással mondták a tragédia klasszikus szövegét, hogy színpadi élmény egyszerre meghatósabb és szívderítőbb nem lehetett.

Arról, hogy Keszthely mivé fejlesztette kulturális hagyományait, talán legjobban az ünnepi eseményeknek az a sorozata adhat számot, amely e májusi délelőttön ezen az egy helyen: a múzeumban összesűrült. Az előadás után a színházteremből visszaváltozott előcsarnokban a diákszereplők összevegyültek a múzeum kincseinek látására érkező külföldiekkel s a felső termekben megnyíló két kiállítás ünnepi közönségével. Így történhetett, hogy izgatott tanárok, kedélyesen nevetgélő osztrákok s a tragédia formaruhás, színpadi holtukból hangos csevegéssel életrekelte szereplői között indulunk Gorka Livia kiállításának megnyitására. S azt már csak a balatoni kulturális idény eseményláncolatának észlelhetősége kedvéért kell ideírni, hogy a remek kerámiák között ugyanaz a kiváló fiatal műtörténész: Éri Istvánné vezetett, aki az egy héttel előbb megnyílt tihanyi Borsos kiállítást rendezte.

És a Gorka-kiállítás látogatói még alaposan be sem járhatták a csodálatos kerámia-birodalmat, amikor már ismét megnyitásra invitált a múzeum igazgatója. A szomszédos termekben szebbnél szebb képek mutatják be a Balaton festészetét. Keszthely nemcsak megőrizte, de ihlette is Egyri első „nagy képeit”. A táj világhíres festője tíz évig lakott a városban s arról, hogy itt találta meg igazi útját és művészetének egész alkotó értelmét, keszthelyi képei tanúskodnak.

Aki ezen a délelőttön járta a Balatoni Múzeum termeit, elgondolkozhat arról, hogy a kultúra hányféle formában és alakban szólhat az emberekhez egyetlen épületben. Római, avar s longobárd vitézek sírleletei, török-magyar harcok emlékei, a Balaton környéki néprajz szépséges tárgyai, a várostörténet dokumentumai és Egyri színvizei az idő múlásával egyként gyönyörködtetve és tanítva békésen megférnek egymással. Bronzkori edények Gorka kerámiákkal s helikoni emlékek a Helikon szelleméből éppen most vizsgálzó színjátszó diákokkal.

A hajdani Fő utcából lett Kossuth Lajos utca, amelyen újrakeresztelése óta Festetics Tasziló herceg „elvi okokból” nem hajtattott végig, egyenest neki tart a kastély kapujának. A korzó Bernáth Aurél diákkorában még csak a hajdan Csokonait vendégüllátó Amazon szállodáig tartott. Az itt következő utcarész lakói „elkülönültek a várostól, a hercegi kapcsolat önkéntelenül is rangosította őket.” Így afféle elővéd-ként óvták a kastély lakóit a profán pillantásoktól. Most a korzó már régen áttörte ezeket a láthatatlan korlátokat, sőt a kastély szépmivű kovácsoltvas kapuját is.

Az évente százezerfőnyi látogató úgy jár-kél a kastély-kertben, mintha a pompás épületet sohasem őrizte volna lakájok, csószók sokasága. Igaz a hercegi jelenlétet hirdető zászlót sem vonják fel többé a kastély tornyára.

S tavasz idején ez az egész éven át tartó lassú népvándorlás új hullámokat hömpölyget a helikoni ünnepekről a Helikon könyvtár felé. S e szavalóversenyekről, zenei előadásra siető, könyvtárba özönlő s görög tragédiákat játszó ifjúság bizony bárkit önvizsgálatra készíthet: vajon igaza van-e, amikor a „mi időnkben” kezdetű mondatra épült szónoklatban búslakodik fiaink s leányaink emberi magatartása, vagy kulturális érdeklődése felett.

Az a négyezerhatszáz „fontnyi” könyv, amelyet 1793-ban Festetics György szálittatott ide – bár, miután a könyvek mértékegysége azóta megváltozott, a maiak súlyát nem ismerhetjük –, alaposan megszaporodott. Maga Festetics György gyarapította Bibliotékáját elsőként: s feljegyezték, hogy az Ő korában csaknem naponta érkeztek könyvek Pestről és Bécsből. 1803-ban pedig egy újságíró már nyolcezer kötetre becsülte a keszthelyi könyvvállományt.

Festetics György utódai azonban hamar elfeledték, hogy a könyvtárat a „közhaszon” érdekében alapították. Azt, hogy a feudális hatalmában megerősödő Festetics család érdeklődése messze távolodott a magyar kultúrától és irodalomtól, már csak keserűen illusztrálja a nevére tetteivel is rászolgáló Tasziló herceg alakja körül kiterjedt szomorú anekdóta kör. A könyvtár „közhasznát” is mind inkább korlátozták, s a két világháború között már tudományos kutatók is csak írásbeli engedéllyel juthattak be falai közé.

Amikor a második világháború után először látogattunk el az akkor már közönséges halandó számára is hozzáférhető könyvtárba, még a park gypfelverte ösvényein, roncstolt bokrok, fák között jutottunk hátra a déli szárny egyik oldalbejáratához s onnan fel a könyvek csodálatos birodalmába. A könyvtár aránylag épségben élte át a háborús időköt s remekbekészült nagytermében, a bensőséges hangulatú kis könyvtárban s körülöttünk az oldalszobákban már serény munka folyt. A kincsek: az 1448-ban készült Festetics kódex: Magyar Benigna nevezetes imakönyve, a magyar ősnymtatványok: a Turóczi krónika, Temesvári Pelbárt beszédei és Sylveszter János Újtestamentuma megmaradtak. A falakat elborító tíz méter magas, galériás könyvespolcokon pedig mintegy negyvenötezer XVII. és XIX. századbéli díszkötéses könyv Európa minden országából.

A terem közepén állították ki már akkor a régi metszeteket, a ritka porcelánokat, az éremgyűjteményt a szalonokban, az értékes festményeket és márványszobrokat, – az előtermekben pedig ott pompáztak a hajdan híres ménes díjnyertes lovainak portréi s a versenyeken nyert ezüstserlegek. S látván e főúri pompának, akkor oly időszzerűtlenül ható, de kultúrtörténetünk számára nagyon is megmentésre szoruló emlékeit, önkéntelenül arra kellett gondolnunk, hogy talán éppen a kultúra időtlenségét sugárzó könyvsorok óvták meg emezeket a pusztulástól.

Akkor mindössze hárman figyeltük a könyvtáros magyarázatát. S nemrég, amikor ismét ott jártunk már „sorra nem került” bosszankodó magyarok megjegyzéseit hallgattuk, amikor a magnetofon angol, francia, német nyelven sorolta az egymást követő külföldi csoportoknak a könyvtár történetét s nevezetességeit.

Odakint, a ma már védett hatalmas parkban, ahová még Kitaibel Pál küldött facsemetéket és ritka növényeket, sűrű lombok közé rejtekezve ott állt az oroszlanos kút, amelyet azóta Illyés sorai tettek országszerte ismertté.

„A magyar vidék is tele van oroszlanábrázolással – írja – elemerengve emlékezem közülük kettőre: egy ikerpárra. Címer mód állanak ezek is, de mennyire nem

szalónba illően, mennyire idevalósian. Szobrászok vallják, hogy a szabad ég alá szánt műalkotás akkor készül el végképp, amikor már az idő is megtette rajta a magáét. Hát ezeken mesterien munkálkodott. Letört orr, bezúzott száj, egyetlen fog, az is hullani készen, a csüngő állkapcsok sarkán gyermek vagy aggastyáni sírhatnak. De emelt fő, de konokon messze vizslató tekintet. Így néz ránk, így óv, biztat a múltunk."

A két homokkő oroszlánt bizony alaposan megrongálta az idő, de a „jó házi címer-állatok”-nak mégsem ártott annyit, mint a közöny a kastély óriásépületének. Mert az ország egyik legszebb s legnagyobb műemléképületét, alaposan megviselte a hosszú évekig tartó gazdátlanság és gondatlanság közönye.

A második világháború után a nép tulajdonába került a kastély. Arról, hogy mi legyen a sorsa, sok vita folyt. Hiszen a hazánkban régi udvarházaknak is gyakorta kijáró „kastély” név, nem határozza meg pontosan a százegyszobás, tornyos, dískapus, valóban nagyszabású Festetics rezidencia fogalmát. Abban mindenki egyetértett, hogy az óriásépületnek a „közhasznát” kell szolgálnia, de arról, hogy miként, már megoszlottak a vélemények. S közben múltak az évek, az épület romlott. De a hatalmas munkát igénylő helyreállítás, most már nem késik soká. Éppen a napokban újságolta örömmel keszthelyi barátom, hogy leköltözött a városba az építkezés irányító főmérnöke.

Néhány esztendeje eldőlt a kastély sorsa. A Művelődésügyi Minisztérium vette át az épületet, hogy a keszthelyi tetők fölé magasodó cifra torony a kultúra új fellegvárának jelképe legyen.

Annak a nagy munkának, amelynek eredményeként a most már egész kiállítás: kastélmúzeumunk összeálló termék az eredményei, legfontosabb állomása volt, amikor a könyvtár levétvén a Festetics család annyi rossz emlékek társult nevét, felvette a mait: amely alapítójának hercegi rangnál nagyobbbat adott, s Helikon könyvtárként foglalta el helyét népművelésünk nagy intézményeinek sorában. S a hazai műemlék könyvtárak pesti irányítója a Keszthely környékén született s a tájat nem a megszállottak lelkesedésével, hanem a „jó gazda gondosságával” szerető Keresztúry Dezső munkatársaival évről évre új kiállításokkal bővítette a kastély-múzeumot. A klaszszikus értékű Helikon könyvtár mellett nemcsak új balatoni különgyűjtemény született, hanem egymás után nyíltak meg a kastély hajdani bútoraiival s műkincseivel berendezett termék is.

Az oldalkapu helyett most már a díszes főbejáraton át jut fel a látogató a könyvtár-múzeumba, ahol összegyűjtötték a Festetics György irodalmi és tudományos körének helikoni szellemét felidéző s a Goldmark Károly életére és művére vonatkozó emlékanyagot. A Helikoni ünnepségek zenei anyagából rendezett gyűjteményt a négy nagy magyar muzsikusz: Erkel, Liszt, Bartók és Kodály életének s művének dokumentációja egészíti ki s megemlékeznak Kacsóh Pongrácról is, aki Keszthelyen írta a János vitéz zenéjét.

A műzsák közül az utóbbi évszázadban Euterpe maradt leghűségesebb Keszthelyhez s aligha véletlen, hogy amint a háború után nehezen ocsúdó idegenforgalom ismét megindult, a város nagy zenei események középpontja lett. Az évről évre gazdagabb balatoni nyári „műsorok”-ban a komoly zene elsősorban Keszthelyen talált otthont. A kastély körül szerveződő zenei fesztiválok szervesen hozzátartoznak a város nyári életéhez. Idén már a helikoni ünnepségek is egyetemi és főiskolai hallgatók énekzenei fesztiváljával kezdődtek. A könyvtárban Bartók Béla emlékkiállításán mutatták be azokat a kéziratokat, amelyeket a legnagyobb magyar zeneszerző 1906-ban Keszthely környéki gyűjtőútján készített. A helikoni emlékmű körül – folytatván a nagy Keszthelyi hagyományt –, Bartók Béla emlékfát is ültettek a fiatalok.

Am a nyaranta egymás mellé sorakozó hangversenyek és kamarazene estek sem feledtethetik velünk azt az elsőt, amelyen a kastély fehér termében megszólalt a Tátrai vonósnégyes muzsikája. Voltaképpen ezzel kezdődött meg a fürdőváros rangját s a kastély szépségét megillető s az európai idegenforgalmi együttesbe illeszkedő nagy műsorok sorozata.

A rokokó főúri magánkoncertjeinek hangulatát idéző stukkódíszes fehér teremben nem akármilyen hangversenyre gyűlt hát ezúttal a nép. Mert valljuk meg őszin-

tén, azon az első estén még nemcsak a Bach-, Mozart-, Beethoven-melódiáknak s a világhíres Tátrai vonósnégyes gyönyörű játékának örvendeztünk. Sokféle forrásból származó öröm avatta igazi nagy ünnepé ezt a kis koncertet. A kastélyba immár bejelentés nélkül érkezett közönség áhítata egyszerre szólt a zenének s a pillanatnak, amelyben e termék sora véglegesen és a valóságban is a kultúra hajléka lett. S örömeiből jutott még a szépen helyreállított koncertteremnek, sőt a kristályüveg csillároknak is, amelyek először gyulladtak ki ily ünnep fényének hirdetésére.

Ez az áhítat s ez az öröm mindvégig ott ragyogott az arcokon, s a fehér-arany keretes tükrök, kandeláberek lángjait visszaverő fényében, és átforrósítva a levegőt ott dübörgött a nehezen csendesedő tapsviharakban.

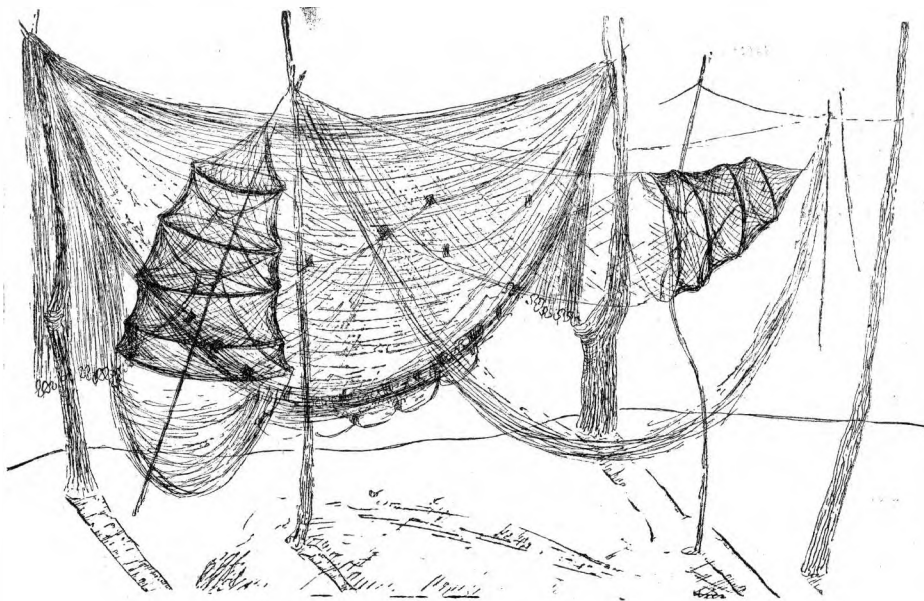
A szünetben kitáruló ajtók a nyári est levegőjét s a park szépségét hozták be a terembe. A teraszokra tödült közönség fölé csillagos égbolt borult s mintegy folytatván az örök melódiákat: harsány hangon szólt a korai tücsökgzene.

Az esti sötétben még nagyobbnak, rejtelmesebbnek látszó, távoli vadaskertbe nyúló őspark fáin túl pedig, mintha csak a csillagok ragyogását folytatták volna, felvillantak Hévíz fényei.

*

A „Balaton fővárosáról” fürdőlevelet írni igen nehéz. Története, nagysága más léptéket ír elő a múlt s jelen krónikásának, mint Tihany, Füred vagy Badacsony árkádjai tájaié. A fürdőhely sétányai itt igazi város utcáiba torkoltnak s a történelem nemcsak regék s legendák közös világát, egy-két évszázad fürdő-émlékeit, hanem nagyon is látható, századról-századra követhető nyomait hagyta hátra.

A táj, a város helytörténete éppen úgy nem választható el egymástól, mint alig százesztendőös fürdőhistóriája. A múlt emlékeinek sokasága így határt szab a levélíró néhány évtizedre szoruló emlékeinek. De nem szab határt a jelenre támaszkodó s a jövőt felmérő képzeteknek.

HOÓS ELVIRA rajza

VERES PÉTER: *Balatoni jegyzetek*
TAKÁTS GYULA: *A Nagyberek világa és a Balaton*

KÁSZON JÓZSEF: *Húsz éves a forint*

NAGY L. SÁNDOR: *A hetvenedik évad után*

SZILÁGYI JÁNOS-VÉRTESSY SÁNDOR:
Olthatatlan szerelem...

BODNÁR ÉVA: *A Balaton a képzőművészetben*

UNGVÁRY RUDOLF: *Két dunántúli emlékkiállítás*

VERES PÉTER

Balatoni jegyzetek

I.

Tíz éve ülök itt nyaranta, amikor tehetem (ritkán tehetem) Akarattyán, a Balaton partján és még sohase írtam róla. Azazhogy: lehet már annak vagy 24–25 esztendeje, amikor egyszer meghívott ide látogatóba Kodolányi János és pár napot eltöltöttem nála. Írtam is róla valami cikkecskét az akkori Híd című képes hetilapba (szerkesztette Zilahy Lajos), de nem emlékszem pontosan, mit mondtam benne. Mégis annyi visszaremlik, hogy elégedetlenkedtem a Balaton-part elhagyatottságáról és a mögöttes falvak elmaradottságáról. Egyebek közt megemlítettem, hogy itt van a szomszédban Csajág község (elgyalogoltam oda is) kitűnő jó földön, és az egész faluban nincs annyi egészséges termő gyümölcsfa, mint a Kodolányi János akarattyai kertjében. Pedig hogy mit tud adni ez a föld, azt megmutatják még az akarattyai utcák is, amelyek végig cseresznye, meggy és sárgabarackfák állnak. Abban az esztendőben például annyi sárgabarack termett az utcákon, és annyira nem kellett senkinek, hogy terítve volt a fák alja, vagyis a szekerút és a gyalogjáró. Vigyázva kellett lépkednem, nehogy rátapossak egyre is. Nem azért, mert kellemetlen szín a csizmatalp szélén a sárga szín, hanem azért, mert az én szikes hortobágyi hazámban olyan becse volt a gyümölcsnek is, mint a kenyérnek, sem elhajítani, sem rátaposni nem illett.

Talán éppen ezért vettem később Akarattyán telket, mert ilyen Kánaán-élményem volt róla. Ezt én, addig csak a Bibliában olvastam, és az északolasz síkságon, a Piáve, Livenza és Tagliaméntó folyók mentén láttam belőle valamit.

No meg persze azért is kötöttem itt ki, mert minek végigrumlizni a Balaton mentén még 60–80 kilométert, akár vonaton, akár autón, amikor már ez is Balaton és ráadásul olyan csendes, amilyen csak írónak és öregedő embernek kellhet. Sőt nemcsak a legcsendesebb, hanem a legmelegebb helyek egyike ez a soköblű tó mentén.

Azóta pedig, most már nem az egyszeri élmény, hanem a sokévi tapasztalat után,

valahányszor végigballagok valamelyik akarattjai utcán, mindig eszembe jut: mi csoda gazdag föld és milyen gazdátlan föld! Hogy nő ezen és ebben a fű, a fa és minden! Ha az ember nem gondolja, akkor gizgáz és cserje-dzsungelt terem, de nem hagyja magát. Olyan akác-, meggy- és olajfajjövéseket látok itt, amelyek két-három méteres vesszőket eresztenek egyetlen tavaszon-nyáron és olyan számartöviseket, amelyek másfélemben magasra emelkednek és ágaik, leveleik alatt árnyékba állhat a legnagyobb számár is. Igen, ez itt csakugyan paradicsomi föld. (Ez a fogalom ott született, ahol megszenvedte ember, állat, mit jelent a homoksivatag, a száraz agyapusztság és a kopár szikla.) Amint ezt a közelben levő aligai állami gazdaság és szőlőoltványtelep már meg is mutatja. Lősz-alapon televényes fekete föld, ilyenén lehetett a bibliai Éden.

Nem tehetek hát róla, de én a Balatont éppúgy nem tudom a „kiránduló” szemével nézni, mint a Hortobágyot a délibábjával, ahol az életem nagyobbik felét leéltem és ahol a délibáb megjelenésekor együtt éreztem a bőrömben repedező földdel, a magját megérlelni siető, aszálytól rettegő fűvel, a szomjas gulyával, a légy elől összebúvó birkával, és a pöcsikek ellen „kákoló” (a fejükkel szüntelenül bólogató) lovakkal.

Ha kijövök tavasszal és őszfelé (nyáron leginkább a gyerekek és unokák vannak itt, akiknek kell a víz), mindig majdnem az első dolgom (a legelső a kertben való széttekintést és az élelembeszerzést), hogy kimegyek a partra, a magas szakadék szélére, mert a fák közül nem látni ki a tóra. Leülök valami kis dombocskára a partra és nézem a Balatont, mert szomjazom, hogy lássam. És szép a Balaton! Akkor is szép ha csendes, akkor is ha hullámszik, akkor is ha tiszta fölötté a lég, akkor is, ha páráshomályos. Akkor is szép ha idelátszik a tihanyi félsziget az akarattjai szakadék peremére, akkor is, ha nem látszik ide. És másképpen szép reggel mint este, alkonyban és hajnalon, vízszikráztató napfény vagy borús ég alatt. És persze akkor is szép, ha zöld a vize, akkor is, ha kékecsszürke, akkor is ha színek váltódnak vagy felhőárnyékok futnak át rajta, és akkor is szép, ha egyszerűen csak vízszíni.

Pár perc múlva azonban felállok: elég! A Balaton mindig olyan, amilyen. Egyszer olyan, máskor ilyen.

Mindez azonban nyilvánvalóan nem a Balaton hibája, hanem az enyém. A Balaton is olyan amilyen, én is olyan vagyok, amilyen vagyok. S ha bátorkodom hinni, hogy jól látom magamat, akkor valami állandóan éber, „lét-ökonomia” munkál bennem: amit már láttál, megismertél, megértettél, arra ne vesztegess se időt, se lelki energiát. Az „ismeretlen” érdekeljen. Mert az sok van és mindig több lesz. És azok közt mindig vannak fontosabbak és még fontosabbak. S még ezek is változhatnak a folyó időben, tehát gondolkozz is rajtuk.

Gondolkozni tehát mindig lehet a parton. Itt van például a megszokás, az egyik legerősebb történelmi tényező. (A másik a mindig újat akarás: a lélek forradalmisága.) A paradicsomban ülni (Édent értem) nem jelenthet állandó lelkendezést. Megcsípett egy szúnyog? Erős élménnyé válik ott, ahol kigyótól, skorpiótól, ciánmértől százlábutól nem kell félni.

Az élvezet? Persze az is kell az embernek. (Nemcsak az embernek, az állatnak, sőt a növénynek is: gondolj a háta közepéig sárba hengeredő disznóra és a reggeli harmatban fürdő rózsára!) Nekem most már az is élvezet, ha valamit megláttam, amit – tudtommal – más még nem látott meg. Vagy ha meglátta is, de a világ számára még nem „demonstrálta”. Hát még ha olyan gondolatok bukkannak fel bennem, amelyek más emberek fejében még nem jelentek meg, amelyekben ott van a minden tegnapi filozófiánál fontosabb, friss „evidencia”.

Igy látom meg, hogy íme ezer éve ülünk itt e tó partján (és egyebütt) de még most se vagyunk mi megértő jó gazdája ennek a földnek, amely kétezer esztendővel ezelőtt már becses, mert nyilván értékes, szép és hasznos tartománya, nagyon védett Pannoniája volt a jó földekben pedig olyan gazdag római birodalomnak. Az akkori földművelési kultúra szintjén bizonyára „világ színvonalon” volt.

Nem tehetek róla, hogy nekem olyan szemem van – szikföldi parasztszem –, hogyha meglátok valahol egy lyukat, egy darabka üres földet, mindjárt eszembe jut: mit lehetne oda dugni, ültetni, vetni? Vajon mit szeretne ott az a föld? Olyan vidék-

ről jöttem, ahol nagy hatalom a föld, mindig meg kell kérdezni, mit szeret. Itt pedig csak Akarattyán száz holdakban lehet számolni az üres földeket, az elvadult dzsungelszerű kerteket, körül a Balatonon pedig ezer és tízezer holdakban. Hogy burjánzik például az akác a kenesei és akarattyai löszpartok omlásaiban, csak úgy vadon és magától, minden emberi hozzájárulás nélkül. Mert ezeknek a földeknek a mélyeiben is jó tápanyag van. Mondjam-e hogy a közvetlen tópart hordalékos területein hogy nő a nyárfa és feljebb a partokon a hárs, a platán és a többi park-fa? Fönn a meleg dombokon pedig a szőlő és a gyümölcsfa?

És mégis: kertek, amelyekben több esztendő szénatermése (hogy széna terem ott, már az is hiba) szárad el lábon, vagy rothad el lekaszáva s marad ott öreg avarként, jó búvóhelyül minden férgeknek, amelyek meg a gyümölcsfákat eszik meg, mert őket nem eszi meg a természet örök törvénye szerint a madár sem. Nem győzi se a veréb, se a rigó; tyúk, csirke, pulyka pedig nem segít nekik, mert kevés itt a baromfi. Orosháza, Békéscsaba határa valószínűleg több baromfit tenyészt még ma is, mint az egész Balaton-vidék.

Pedig én nem is tudom, hogy van, de ilyen sok és főleg ilyen nagy cserebogarakat soha életemben nem láttam. Otthon, a Debrecen környéki homokon, de a budai kertünkben is olyan apró cserebogarak járnak, mint a kisujjam körme, itt meg olyanokat látok, mint a hüvelykujjam első ize. Úgy zúgnak esténként, ha egyik fáról a másikra repülnek, mint egy-egy kis helikopter.

De nemcsak Akarattyáról van az embernek ilyen Kánaán-élménye, tulajdonképpen az egész tömellék ilyen. S hozzá olyan változatosságban, annyira mindentermő gazdagságban, hogy rámondhatjuk: a Balaton-vidék maga egy takaros kis ország. A keleti végén ott a Mezőföld, olyan gabonával, tengerivel, cukorrépával és minden egyébvel, hogy ha végre már egyszer igazi jó művelés alá kerülne és elegendő trágyát kapna, ami most még nagyon esetleges, megérdemelné a világszínvonal minősítést.

Ugyanezt lehet mondani a Bakonyalja meleg lejtőiről, Almáditól Keszthelyig. Csak szőszaporítás volna, ha ismételném, milyen borok teremnek Csopakon, Füreden, Zánkán, Badacsonyan és Szigligeten. És ha volna már itt igazi gyümölcskultúra és nem férges, korhadt fák ülnének a domboldalakon, mennyi és milyen jó gyümölcs teremhetne itt földiepertől és korai csemegeszőlőtől és őszibaracktól (az üdülőszezon fő gyümölcse: helybe jönne érte a valuta!) a hűvösebb völgyekben otthonosabb őszi és téli körtéig, almáig. Dióról, manduláról nem is beszélve, amelyek szintén szeretik ezt a tájat.

Közbül pedig, a kisebb völgysegeket nem említve, ott van a tapolcai medence, közepén az eléggé bővízű, s ami a fő, melegvízű Tapolcával! Tele van az egész, gazdag mocsári humusszal, amely ez idő szerint jórészt savanyú füveket, sásfélét, csetkákát termel, de én már láttam a partosabb helyein háromméteres kukoricát és olyan répát, karalábét, káposztát, amelynél gazdagabbat nemigen termelnek sehol ebben az országban. Csak a régi időkben kialakított csatornahálózatát kell megújítani és a tó partjára olyan gátrendszert és vízközlítőt apparátust kellene állítani, hogy a vizet ki is lehessen hozni, be is lehessen vinni. Olyan tömegű zöldárut lehetne ott termelni, hogy mert az üdülőközönség nem biztosít folyamatos és egyöntetű fogyasztást, mindjárt konzervgyárat is kellene mellé építeni. És ami a fő, nem kellene az ország távoli vidékeiről hozni a friss főzeléket.

Ugyanígy Keszthelytől délre, a Zala folyó mentén (jó vize lehet ennek is, szinte barna a benne úszó tápanyagoktól) úgyszintén a terjedelmes Nagyberekben is. (Ezek a helyeken már kezdik is.) És persze körül mindenütt, ahol ilyen földek és lehetőségek vannak.

Mivel pedig annyi zöldárut, amennyit itt lehetne termelni, nem vesz fel, nem hogy a Balaton-part, de a számunkra nem közömbös nyugati és északi piac sem, ugyan csak nagyarányú takarmánytermelést, szarvasmarha-tenyésztést – persze sertést és baromfit is – lehetne vele párosítani, tejüzemekkel és hizlaldákkal, amelyekhez páratlan jó feltételek vannak éppen itt, az igen jó csapadékviszonyok mellett. (A távolabbi nyugati és délnyugati határ mentén már több és néha kártékony is az eső.)

Csakhogy mindehhez nép is kellene, munkaerő és termelő apparátus is kellene.

Nem azzal állok elő, hogy milyen csuda kis országot tudna ebből 50–60 ezer holland földművelő és kertész csinálni, mert hiszen a saját bőrtükből úgyse bújhatunk ki, hanem csak azt említem meg, hogy néhány száz nagykőrösi, csongrádi, szentesi, orosházi kertész és néhányezer valódi kertimunkás-család is csodát tudna tenni. Olyan kertészek kellenének ide, akik hozzászoktak ahhoz, hogy nemcsak a lóhoz, ökörhöz, baromfihoz kell hajnalban ébredni, hanem a málnához, eperhez, paprikához, uborkához és egyáltalán minden palántához. A friss áru úgy igazán friss, ha az éjszaka hűvöse még benne van, amikor a hűtőkocsi, majd a hűtőszekrény magába fogadja.

De mit mondjak? A vonathoz és az autóbuszhoz is korán kell felkelni, hogy odaérjen, ki-kí a városba, gyárba, bányába, tehát nem az ellustulásról és elkényelmesezésről van itt szó.

Hát miről? Ez éppen a kérdések kérdése!

Hogy mit buzgólkodok, mit eredetieskedek én itt, öreg ember, aki az élet-alkonyban még elmendegélhet, de már mindig csak egy irányban, új élethajnalt, még egy szellemi-lelki „metamorfózist” már nem remélhet?

Oh igaz, igaz, de ez az „öndokumentációs” ösztön én bennem is ugyanaz, mint amikor egy-egy sugár ifjú, vagy egy éppen most kiteljesedett csipőjű leány összetett lábakkal, felemelt karokkal fejest ugrik a Balatonba, vagy az a vágy kusztongozza, hogy az ő fehér vitorlája legyen az első ezen a kis tengeren.

Bocsássanak meg hát nekem minden Balaton-imádók, én nem tudok erről – még erről sem! – himnuszot írni. (Lehet, hogy semmiről se, de erről most ne beszéljünk.)

Valami programos eredetieskedés volna ez? Nem azt mondani, amit mások, mert így érdekesebb az ember és az írás?

Nem hiszem, ámbár lehet benne valami. Ezt minden írásnál, sőt minden emberi cselekedetnél fel lehet vetni. Azonban lássuk a többi tényeket, a föld után a népet.

II.

Régebben azt mondták a Balaton környéki emberekre, hogy egész életüket eltöltik a tó mellett és egyszer se fürödnek meg benne. (Ugyanezt mondták egyébként a Tisza és a Duna mellett élőkre is.) Legfeljebb a lovaikat úsztatták meg és a nyikorgásra szaradt szekereket (utálatos tud lenni a nyikorgás a jó parasztfülnek) viszik bele, hogy hadd dagadjon egy kicsit. Ilyenkor talán megmossák a lábukat is benne.

Nos, van ebben valami még a nyilvánvaló parasztsúfóuló túlzások mellett is. A világ minden „bennszülöttje” így viselkedik, még Itália és a dalmát tengerpart, vagy akár a francia Bretagne parasztjai is. A víz menti emberek is, mint a bárhol élők, az életnek a fürdésnél és minden egyéb ilyenfajta testi élvezetnél erősebb törvényei alatt élnek. Az ember a saját otthonát, kenyeret adó, de mindigvaló gondot és erőfeszítést követelő földjét nem a kiránduló szemével nézi. Neki ez az életalapja és elsősorban a hasznosságát értékeli.

(Zárójelben hadd tegyem hozzá, mint a magam tapasztalatát is: a parasztember egész napi kapálás, szántás, vagy akármiféle porban, izzadságban murcolódás után bizony szívesen lemosakodna, ha az a tó vagy folyó helyben volna. De dögfáradtan még odagyalogolni jó pár kilométert – hisz a falvak általában nem a víz szélén ülnek – amikor este amúgy is ezer dolog van a jószág körül és még vacsorázni is kell, meg megint hajnalban kelni? – egyszóval én megértem ezt is.)

De ahogy mondtam, engem ez esetben már nem a tó érdekel mint fürdő- és üdülőhely, hanem a „Hinterland”, a mögöttes vidék, föld és nép.

Ha az ember körüljárja a Balaton-part falvait, akár északon a Bakony alján, akár délen a somogyi oldalon, de még a mezőföldi és a zalai csücsökben is, az az érzése támad, hogy ezeknek a helységeknek általában nem volt XIX-ik századuk. Azt értem, amelyet Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös, Gyöngyös, sőt Kalocsa, Csongrád, Szentes, Orosháza stb. mégis valahogy megélték. Úgy ugrottak vagy inkább cibálódtak ezek az emberek itt át a XVIII-ik századból a huszadikba, hogy nem látni a szerves fejlődést sem a földművelésben, sem az építkezésben, sem a gondolkozásban vagy az életvitelben. Jobbágy és zsellérlelkülettel, vagy kezdetleges, mert polgári és demokra-

tikus élmények nélkül való, tehát lényegében szintén feudális „pógárisággal” és a leg-ridegebb parasztmaterializmussal – amelyet csak színez, képmutató mázzal von be a valláshoz és egyházhoz való, bár ma már lazuló ragaszkodás – estek bele a szocializmusba. És persze túlsokan nem hitték, különösen a valódi földművelők, hogy így is – mármint a szövetkezetben is – meg lehet élni. Esetleg jobban is, ezen a drága jó földön és itt a szelíd pannon ég alatt, (ahol tíz évben egyszer, ha előfordul, hogy kevés az eső, és ugyancsak tíz évben egyszer ha megtörténik, hogy túlsok volt belőle,) mint akármiféle más munkahelyen. Hogy pedig se ezt, se azt, még nem szívükből csinálják, mint annak idején legalább a vetés-aratást, szénagyűjtést, csikónevelést vagy disznóhizlalást, az meglátszik a gondolkodásukon és az életvitelükön. Ebben a népben itt még „élelmesség” sincs a szó másvidéki értelmében. Itt-ott egy kofa vagy kupec, de a zöm csak cseléd vagy pógár volt. Most pedig csak „munkaerő”. Mert, hogy államilag lehetővé teszik, lehetőleg nem szülnek és nem nevelnek gyereket, elég sokan még egyet-kettőt se. Még azok se, akiknek volna miből felnevelni. A templomba még el-eljárnak, de a papra nem hallgatnak, ha ilyesmiről beszél. „Mit prédikál, neki sincs”, morog a katolikus, „könnyű neki”, zsörtöl a kálvinista. Mert miután megvettek minden „úri” dolgot, motorbiciklit, hűtőszekrényt, mosógépet, televíziót, ha már házuk is van, mert vagy örökölték, vagy építettek, vagy az államtól kaptak, elég sokan nem tudnak önmagukkal mit kezdeni, hát isznak, vagy iszogatnak.

A gyermekeik pedig igen gyorsan – túlgyorsan – átvesszik a hipercivilizáció (ez van jelen a tó partján) bővíjait. Elsősorban öltözködésben, (minden egyéni ízlés nélkül), erkölcsökben, szokásokban. Olyanformán, mint minden hirtelen keletkezett nagyváros, kikötő vagy iparvidék környékén bármely nép fiai, még a négerek és a pápuák is. Legfeljebb hogy az urakban már kifinomult, szellemmel telitódott cinizmus átváltozik bennük barbárbá, vagányossá, vagy csak röhejessé.

Azt hiszem, általános tapasztalatként mondhatjuk: ahol a szülők túlkonzervatívak és teljességgel a régi törvényekben élnek, onnan a fiatalok jobban menekülnek, mint ahol folyamatos és szerves volt a fejlődés. Lépten-nyomon megüti az ember szemét errefelé, hogy múlt századi édesanyák mellett, akikről látszik, hogy sokat szenvedett cselédasszonyok voltak, pipiskedő „kisasszony”-lányok domborítják túldús feneküket, mert nincs egyéni ízlésük. A faluéból kiestek, az újhoz meg nincs szemük. És Pygmalionjuk sincs, aki újrateremtené őket. A fiatal nőnek az öltözködés az egyik boldogságforrás, de ezek szegények öltözködni még nem tudnak, akkor se, ha pénzük volna hozzá.

De nagyon érdekes, hogy a fonetikát viszont nem tudják ilyen gyorsan levetni a régi parasztruhával, ami által még furábbá és éretlenebbé válik az egész átváltozás. Már „civilizáltan” beszélnek, a fogalomviláguk átváltozóban van – sajnos nem szocialistává, mégcsak nem is munkásivá, hanem kispolgáriassá és vagányossá – de olyan hangzatokkal a betűikben, ami nincs is az ábécében. Ők nyilván nem tudják, hisz én se tudtam míg otthon és benne éltem a miénkben, hogy milyen édes-szép nekünk, történelemben és nemzeti közösségben otthonos embereknek, íróknak, nyelvészeknek s talán még némely értelmiségieknek is, az az „e” betű, ahogyan ők ejtik. Egy olyan országban, amelyben ennek a betűnek, eddig még megfegtetlenül, valami egészen különleges szerepe van. Nemcsak abban, hogy jőnehány kedves városunknak (Debrecen, Szeged, Szentés, Eger, Egerszeg, Cegléd, Kecskemét stb.) ilyen e-betűs neve van, hanem azért is, mert az emberi élet legkedvesebb szavai, – édes, kedves, szerelmes, kellemes, engedelmes, emberséges, békességes; anyám, engem, nekem, vagy: ember, nép, nemzet, feleség, nyelv, emlék stb., stb – ezzel a betűvel fejeződik ki. Okait, forrását, eredetét én se tudom, talán még senki se tudja, de ők aztán igazán nem is törődnek vele, mert ha az egész magyar nép óriási többsége vegetatív szinten él, és magyarság-ismeretből, történelemtudásból szégyelnivalóan tájékozatlan, ez a dunántúliakra, s azok közt is különösen a közép-dunántúliakra leginkább vonatkozik.

Néhány kis népszigettől eltékvintve, nem váltak annak idején öntudatos paraszttokká a szó kelet- és közép-európai (magyar, horvát, román, lengyel) értelmében a földet bíró „pógárok” sem, (még képviselőnek is grófokat, papokat, ügyvédeket választottak) és nem váltak öntudatos osztályharcos vagy csak lázongó földmunkásokká a

cseléddek és napszámosok a szónak magyar alföldi értelmében. Nem szocialisták – eltekintve a most tanuló párttagoktól – de nem is nacionalisták. Persze nem is kozmopoliták. Egyáltalán semmiféle „isták”. Vegetatív lények, most már nem a szó legföldhözragadtabb, hanem létheztapadtabb értelmében. A forint jobban érdekli őket nemcsak a szocializmusnál, hanem az országnál, hazánál, népnél, nemzetnél is.

Kultúra? Olvasás? Könyvforgalom? Azt hiszem, az egész országban itt legszegényesebb a szellemi élet. Nemcsak az öregeknél, hanem a fiataloknál is.

Ó, hiszen azért a mi népünk ők! Egy-egy idősebb száraz parasztember, vagy testes és anyás-gondos parasztasszonyban látszik meg, hogy mennyire sült-magyarok. Annyira magyarok, hogy nem is gondolnak rá, mint ahogy a hollók vagy vadkecskék nem gondolnak rá, hogy ők hollók és vadkecskék. Úgy magyarok, még a nacionalizmus előtti korszakból, nem is a XVI–XVII. századból, amikor a törökök is, a németek is – sarccal és korbáccsal – ráébresztették néha őket, hogy ők nem is törökök, nem is németek, hanem mint a XIII–XIV. században lehettek, amikor a feudalizmus még úgy virágzott, hogy nem volt szüksége nemzetivé lenni és nem törődött vele, hogy a jobbágy és a zsellér magyarul, szlovákul vagy horvátul beszél, dalol, káromkodik vagy jajveszékkel, csak megművelje a földet és beszállítsa a dézsmát. Ha megkérdéznéd őket, nem véletlenül valamelyiket, hanem százakat, ezreket, hogy mit gondol az ország és a magyar nemzet jövőjéről, bolondnak vagy provokátornak néznének – ámbár e szót nemigen ismerik, – és ha egyáltalán mondanának valamit, azzal kezdenék: „hát... és kis hallgatás után, ha már muszáj válaszolni, mert úrtekitetted sürgeti: én nem is tudom”, vagy ilyesmi. Előbb szeretné kiszaglászni, mi-féle ember vagy, „ezeknek” az embere-e, és nem viszed-e börtönbe, de ha megnyílik is a szíve és elkezd panaszkodni, akkor sem az ország és a nemzet gondjait említi, hanem vagy magát az egész rendszert, vagy személy szerint az ottani parancsnokot, elnököt vagy mezőgazdászt, aki így és úgy...

Jó nép ez, gebedésig tud dolgozni, ha kedve van hozzá és otthon van benne, de az idősebbje túlkonzervatív.

Egész sereg ember foglalkozik nálunk szociológiával és annak segítségével tudományos szociográfiával. Olyan sok ilyenmű írás van, hogy már még én se ismerem mindet s így nem tudhatom, van-e olyan, amelyik azzal a szerintem legfontosabb kérdéssel foglalkozna: van-e ennek az új – mondjuk – munkásságnak már valamilyen közösségi tudata? Most nem osztályöntudatról beszélek, mert olyan nincs, hisz a most harminc-negyven éves munkás még gazdalegény volt némi gazdaöntudattal, az 50–60 éves meg valószínű gazda vagy éppen „pógár” volt ugyancsak gazdaöntudattal. Olyan pógár-öntudattal, amelyben az asszonyok hierarchia-szemlélete (szerelem híján való házasságok után az asszonyban a hierarchia még talán erősebb lesz, mint a férfiban), amely annyira rang szerint (földmennyiség-minőség, szőlő, ház, ökrök, lovak stb.) nézte a többi embert, hogy egy szegény legénynél, aki talpig férfi, első tekintetre is nagyszerű emberpéldány, többre nézett, ha a lányát férjhez akarta adni, egy tíz-húsz hold-várományos keszeg legénykét.

Visszatérve: oda kell hallgatni a mindenholonnan összeverődött munkáscsapatok beszédére és bizony még annyi se lesz ott, mint a régi alföldi földmunkás és részes csapatoknál volt, ha nem is szocialista osztályöntudat, de valami összetartozás érzés: szegények vagyunk, ez a sorsunk, a tűz égesse meg az urakat... Húsban, borban, kenyérben jobban éltek, mint az alföldiek. Nemigen ismerték errefelé a máléskenyeret, de a paraszti osztályöntudatot se.

Most, ha van is valami ellenséges érzés a rendszer iránt, és az egyáltalán meg nyilvánul, az nem egyöntetű, hanem éppolyan kaotikus, mint az embercsoport, amelyik innen-onnan összeverődött. Még csak igazi „szegényember” logika sem alakul ki közöttük, mert, mondom, némelyik tegnap még gazda volt és most csak igazságtalanul megbántottnak és sorsüldözöttnak érzi magát, de nem osztályszerűen szegénynek, hisz megvan a földje, szőlője otthon a határban, – a tsz „bitorolja” – a háza pedig még most is gazdaház, ha egy kicsit elhagyatott és pusztuló is. Azt csak rendbe kék hozni...

Összinté véleményt hát vagy csak ha egészen maguk között vannak, vagy csak részeg állapotban lehet tőle hallani, az viszont olyan zavaros, a nagy és apró ügyek úgy keverednek benne, hogy még csak azt se lehet mondani, hogy ez az igazi véleménye, mert nincs is igazi véleménye. Óvatos bogárként mozog a földön, hol megszalad, hol a földhöz lapul, halottnak tettet magát, esetleg ha nagyon ingereled, még is csíp.

Szerencsére most már a nendőr vagy a közöttük levő kevés kommunista is süketnek tettet magát és nem viszik el az ilyeneket, még csak nem is jelentik fel a szeszgőz politizálást. Igazi „kormánypárti” csak olyan akad közöttük, aki valami igen jó helyre jutott be, ahol vagy keveset kell dolgozni, vagy nagyon sokat lehet keresni. Vagy benne, vagy „mellette”. De az is csak kormánypárti és nem szocialista.

És ez a lelkület és magatartás nemcsak a tegnap még parasztokra érvényes. hanem a már hosszú évek óta az iparban dolgozókra is. A betanított üzemi munkások, de még a régi szakmunkások is, még azok is, akik már szép új, egészséges és komfortos házban laknak, elég nagy részben még mindig ősdunántúliak. Hiányzik belőlük nemhogy a mai értelemben vett szocialista világnézet, de még a parasztszociális, munkaszociális, vagy akár polgáriasan demokratikus „civilizáltság” is. (Sajnálom, ha ez talán nehezen érthető, de sejthető abból is, hogy ennek a közepdunántúli tájnak egyáltalán nem voltak nemhogy Szabó Páljaik, Sinka Istvánjaik, Veres Péterjeik, de még Achim Andrásaik és Nagyatádi Szabóik sem. Szántó Kovácsokról, Nyisztor Györgyökről, Hunya Istvánokról nem is szólva.)

Mindebből következik a mai kérdés: milyen munkásosztály formálódik belőlük?

Ahogy mondtam, én nem kirándulóként nézem a Balatont sem, a környékét sem, de az itteni, jobban mondva környékbeli népet sem, hanem mint olyan ember – író és tiszántúli paraszt –, aki a sok hasonlóság mellett, ami a világ minden parasztjában megtalálható, mint földhözragadtság,* bogár-alkalmazkodás, sültmaterialista hierarchia, stb., a különbözőségeket is látom. És fontosnak tartom, mert ezek adják a bizonyosságot, hogy az emberi nem igenis tanulékony, nevelhető állatfaj, minden zavart és kételyt keltő példák ellenére is. Vagyis nemcsak a rosszat tudja elfogadni és törvénnyé tenni, hanem a jót is.

Már a legelső könyvemben, Az Alföld parasztságában annak tulajdonítottam az alföldiek más milyenségét, lázadóbb hajlamait, kuruckodását, kiszámíthatatlan indulatait, hogy a török bevonulása és a földesurak elmenekülése miatt nem gyökeredzett ott meg igazán a feudalizmus, mert nem tudta az emberi idegekbe préselni a szellemiségét és istentől rendeltnek mondott hierarchiáját. Már csak azért sem, mert közben két nagy forradalomban is – Budai Nagy Antal és Dózsa – megpróbált tiltakozni. Szellemi-lelki értelemben nem tudta tehát egészen „penetrálni” a feudalizmus az ottani földművelő és pásztorkodó népet. Nem ült ott a földesúr minden falu szélén vagy közepén a hajdúival, udvari cselédeivel, papjaival, ispánjaival, nótáriusaival a nép – testi-lelki – nyakán és nem „vált vérré” a népben a feudális függelékrend. Meg aztán nagy szabad szigetek – székelyek, kunok, jászok, hajdúk és nagyhatáru „szabad” városok – Kecskemét, Nagykőrös, Szeged, Debrecen, stb. ékelődtek be a jobbágyi területek közé. A dunántúli „póqár” viszont – eltekintve néhány kisnemes falutól – nyilvánvalóan telkes jobbágyból lett, a cseléd és a napszámos pedig zsellérből. Ez már történelmileg két kategória. Az egyiket, a telkesjobbágyot (nálunk úgy mondták: „telkesgazda”) nemcsak a társadalmi kötöttség fogta, hanem a természeti is, a föld és általában a birtokos „egzisztencia”. A zsellérnek csak társadalmi kötöttsége volt, de az nagyon erős: kenyeret csak az úrtól várhatott. Ebből is látható, hogy milyen erős tényező, ember- és társadalomformáló, vagy sorvasztó erő az éppen uralkodó rendszer. Nemcsak tanulékony, hanem hajlékony és viaszszerűen formálható is az emberi nem. Egy bizonyos határig. És az a jó politika, amelyik tapintani és érezni tudja ezt a határt. A magyarországi feudalizmus nem tudta...

Most összesodródna a munkahelyeken, de az igazság az, hogy egyik se munkáslélekkel, munkás-elvekkel ment a gyárba, a vasúti, vagy országúti munkáscsapatba.

Persze a munka, az együttműködés erős törvény: itt vagy megszokik vagy meg-

szólik az emberfia. Nem lehet sokáig „eksztrázni”, elkülönözni, magánakvalóskodni. A társas munkának „éthosza”, saját belső erkölcsi törvényei vannak, amint erről már sokszor és sokat írtam, lévén olyan szerencsés író, aki életének nagyobbik felét bér-munkásként éltem le, különböző munkahelyeken.

Akárki akármilyen volt hát előbbi életében, itt a közösség tagjává kell válnia, más-képp birhatatlan lesz az élete. Azért van most olyan sok „vándormadár”. (Mindig voltak ilyenek, de ennyi sose volt.) Nem igaz, hogy csak a több pénz vágya viszi az embereket. Az is, de a lélek nyugtalansága, az egzisztencia szabadságvágya is; érthető irtózások a különféle munkák nehéz próbatételeitől. (A lovat is csikókorában könnyebb „betörni”). Ezeket az embereket aztán nem egykönnyen fogadja be egy-egy jól összeszokott munkáscsapat, amelyben, ha igazán jó, még az is megtalálható, amit egyházi nyelven szeretetnek szoktak nevezni. (Ami nem zárja ki az időnkénti összeveszéseket, úgy mint a családban.) Tulajdonképpen ez a közösségtudat kezdete.

De éppen azért, mert ez csak a kezdete, ha itt-ott már kialakul egy jó munkáskollektíva, amely nemcsak a „fejesekkel” való raffinált szembenállásban szolidáris, hanem a munkát és a kötelességet is a magáénak érzi, kár elsietni, hogy ezt szocialista brigáddá minősítsék. Ez némelyekben – jó munkásokban is – gyanakvást szül. Ha nemszeretem kötelezettségeket, társadalmi és politikai „vállalásokat” erőltetnek rájuk, amit pedig, ha már úgyis csak dolgozni kell s ha az egésznek úgysincs haszna, de a többi nép előtt van valami kis szégyellnivaló benne (hisz mindenki tudja, hogy az illetőnek nem elve a szocializmus), rosszul érzik magukat.

Némely munkáskollektívák bizony még csak az együttivásnál tartanak, ami lehet kezdet is, vég is, mert a munkaközösségek kialakulásának sokféle útjai-módjai vannak.

De nemcsak az eljáró és bejáró munkások dolgáról lehet itt gondolkozni, hanem az otthonmaradottakéről is. Arról már nem beszélek, hogy a tsz-parasztág itt még jobban előregedett, mint az ország más vidékein. Fehérvár, és a bakonyi iparvidék elszívó hatása mellett a Balatoné is nagyon érvényesül, amióta a Balaton idegenforgalma növekvőben van. Ezt azonban már mindenki látja és sokan írnak is róla. Én másféle jelenségeket jegyeznek fel. Például: egészen nótátlanná vált itt ez a maradék falusi nép és a vele élő eljáró-bejáró munkásság is. Inni még isznak, mint mondtam, nagyon is, de mulatni már nemigen tudnak. Nincs kivel (kevesen vannak a fiatalok) és nincs mivel. Se hangszereik, se saját nótáik, se mulató legénybandáik, de még csak igazi galériák sincsenek. Persze, jó zenekarokat se tudnak emiatt eltartani. Se cigányzenében, se dzsesszben. Apátlan, anyátlan nép ez itt a művészettel élés értelmében is.

De különben is a mai slágereket, táncdalokat nem lehet csak úgy szájból dalolni, fűtyülni, mint a népdalt és a magyar nótát, sőt mint a század elején született operett-dalokat sem. A mai slágert tanulni kellene s még akkor is, a legtöbbet, különösen az amerikai eredetűeket olyan fejhargon, orrhargon, torokhargon, amilyen ez a nép magától, csak úgy elhallás útján nem tud énekelni. Van ugyan magyar paraszti fejharg is, de csak lányok tudnak így dalolni és ez nagyon bájos is tud lenni, mint a nádirigóé, nádiverébé. A négerbe oltott angolt, vagy az angolba oltott négert azonban csak hivatásos lokálénekesek tudhatják, úgy ahogy.

S hozzá még: a túlkicsi s amellet egykés falvakban, ahonnan még az a kevés gyerek is elmegy diáknak, és ipari tanulónak, nem marad otthon elég fiatalság a dalos-táncos mulatásokhoz. És így nincs s nem is lehet vidám, boldog ifjúság, még ha pénz könnyebben kerül is a mai falusi családoknál. Ha költőiskolni mennék, azt mondanám: hiányzik nekik az a játékos boldogság, amit együttnőtt szarvas-ünök és ifjú gimszarvasok élnek át Élet-őserdőben. Igaz, nincsenek utcazó verekedések sem a lányok miatt. Persze nincs „ifjúsági élet” se. A KISZ, ha megvan is, rendszerint csak néhány középiskolás ifjú buzgólkodása. És ahol a tótól távolabb mégis maradtak otthon számosabban is nagylányok, azok eldalolhatnák – ha tudnák – a régi háborús nótát: „maradt itthon kettő-három nyomorult, rátok lányok még az ég is beborult.”

Közösség és közösségi élet nélkül azonban nincs kultúra, de nincs ifjúkori bol-

dogság és „édes élet” se, amelynek az édessége nemcsak azon múlik, hogy egy-egy mulatságon mi történhetik, hanem azon is, hogy mi nem történhetik. A fiatalok, süldő lányok és kamaszfiúk egymáshoz vonzódásában a vágy, a tájékozódás („széjjelnézés” a lányok közt) egyáltalán a párkeresés még több szenvedéllyel, szenvedéssel és bánattal jár, mint a könnyen és azonnal való teljesülés. És igenis az egész életre szóló boldogság forrása lehet az ifjú lelkek együttbandázása és együttjárása nemcsak a vadembereknél, hanem a civilizáltaknál is. (Megírtam én ezt a Szegények szerelmében, de a kritikusok mégcsak nem is kapiskálták, miről van szó. Pedig tanúm a fél világ-irodalom s még a történelem is: a legfenségesebb magányban élő királykisasszonyok mellé udvarhölgyeket kellett behozni, és Nausikaa sem egyedül ment a tengerpartra. És persze az udvarokban legényifjak is voltak.)

Ezekben az apró, vagy ha nem is apró, de kevés gyermekű falvakban azonban már nincs is ilyen játékos, dalos-táncos és a maga módján boldog ifjúság. (Jó volna, ha a munka-parancsnokok idefigyelnének: a munkába való betörés, beleszokás kínjaikat csak a társas mulatás örömeivel lehet egyensúlyozni.)

Mert még ha itt-ott, otthoni vagy közelvárosi presszókbán, cukrászdákban találkozhatnak is a fiatalok, ott már nem a maguk kedve szerint, hanem a dzsesszdobos sámánkodó zsarnoksága, vagy a zongorista gépies önkénye alatt táncolhat, de csak kiki a párjával és nem az egész banda válik mulató közösséggé.

Sőt, ami a legfontosabb: nemcsak boldog ifjú élet nincs közösség nélkül, de a jó párválasztás is nehéz. Túlsok a bizonytalanság az egyéni ismerkedésekben. A magányos találkozásoknál képmutatószkodhatnak a fiatalok, mást mutathatnak, mint amik, (vajon a túlsok válás okai közt nincs-e ott ez is?) a bandában ez sokkal nehezebb, majdnem lehetetlen. Átlátnak egymáson, mert kiheccelik egymásból a valódi egyéniséget.

Ez a nyugati vagy akárhonnán való, de elsősorban mégis angolszász szórakoztatóipar (ennél csak a német utánzata primitívebb) az üzleti hajszából és az unt robotból (az élvezetvállás híveinek minden munka unalmas robot) kikapcsolódni vágyó ember számára készül. Ezek „mulatni” nem tudnak. A mulatás csak a vademberek, a harcosok, földművesek kultúrája volt. Igenis: kultúrája, mert abban minden volt: nemcsak duhajkodás, vad indulatok, részegség, hanem művészet is. A szép is benne volt.

És azt hiszem, hogy a „galeri” is az elindividualistásodott társadalom elleni természetes lázadás. Igenis nem tréfa: gondoskodjatok a lányoknak barátnőkről, a fiúknak cimborákról és mindnyájuknak vidám alkalmakról, mert máskülönben nincs boldogság még illúziók alakjában sem. Ezek nélkül viszont nincs élet, nincs jövő.

Ezzel kapcsolatban jut eszembe: esztendőik óta beszélek a társadalomélettan létrehozandó tudományáról, mint olyanról, ami a mi számunkra, de majdnem az egész emberi nem számára életkérdés lesz. Ez nem pusztán szociológia, de nem is csak biológia, mégkevésbé csak demográfia, de még nem találtam egyetlen sort sem arról, hogy valaki, aki ezekben a tudományágakban dolgozik, és a közösség létproblémáiból él, megértette volna, hogy miről beszélek. Nem azért, mert érthetetlen volna – ellenkezőleg nagyon is érthető –, hanem gondolom azért, mert a kérdés túlságosan sok szempontból kényes, és a bajaink, gondjaink legközepébe ereszkedik le. És most már nem is annyira az államhatalom irányában kényes a dologról beszélni, hanem inkább a túlkényelmes állampolgárok felé, akik nem szívesen fogadják, ha a kényelmük jogosultságát kétségbevonják és őket felelősséggel és kötelességgel irritálják.

Mi lehet ennek a népi megrekedésnek és a többi hasonlónak az ország más területein is az oka, eredete s azok mennyiben történelmieket, társadalmiak és mennyiben élettaniasok? Vagyis röviden és világosan: mégis igaza lesz-e Németh Lászlónak, aki a harmincas évek végéig, a romániai útinaplóban a történelemből és az életből kiöregedő népnek minősítette a magyart? Akkor én ellentmondtam és most is ellentmondok azzal, amit néhány éve írtam, hogy a nagy népeknek nem kell sokat törődniük önmagukkal, mert természet szerint is burjánzanak, és hozzá nagy az érintkezési felületük és a felszívó erejük, a kis népek közül azonban csak az marad meg, amelyik meg akar maradni.

Aki idegesen, érthető türelmetlenséggel olvassa ezeket a feljegyzéseket – hallani véiem – ingerülten kérde: – Azt mondd meg Veres Péter, mit kell tenni?

Mondhatnám, nem tudom és akkor is igazam lenne, mert csakugyan nem tudom, mit hoz ránk a történelem, és azt se tudom, sikerül-e elég sok magyar állampolgárban felébreszteni a felelősséget, a „mit kell tenni” iránt.

De akkor is igazam van, ha azt mondom: tudom! Forradalmat az emberi lelkekben, lehatolni a gyökerekig a szellemi, erkölcsi újjászületés dolgaiban, szót érteni velük minden dolgukban, az ország, a nemzet és a történelem minden ügyében.

Hogy ez nem lehetséges, mert hiszen ezzel a lelkülettel, ezzel a szellemi, értelmi és erkölcsi szemlélettel nem is érthetik meg.

Igaz, de az is igaz, hogy sose volt arra szükség, hogy a kor győzelmes eszméit mindenki azonnal megértse és higgyen benne. A fogékonyabb emberekben az igény már megvan: ugyanaz a gondolat, idegesség, aggodalom és türelmetlenség munkál bennük, mint bennem, aki ezeket leírni kényszerülök. Hogy ez a nagy tömegekben is élő-eleven realitássá változhasson, ahhoz ez elegendő is, mert soha egyetlen eszmét és erkölcsi disciplinát sem fogadott el egyszerre az egész nép. Minden eszmét a gondolkodó és égőlelkű kisebbség indít el és – ha szót tud érteni a többiekkel – ez formálja történelemmé.

Mert igenis, ha ez rosszallás volna: országos gondokat keverek én ebbe a balatonvidéki problémába. Úgy van, mert *országos gondok kulminálnak itt, ahol legnagyobbak volnának a lehetőségek*. Nemcsak az üdültetéssel és az idegenforgalommal való pénz- és valuta szerzésben, hanem abban is, hogy ebből az országrészből végre virágzó Pannónia lehessen, mert minden külső adottság megvan hozzá. Ezért tettem a hangsúlyt az emberre és népre, az értelemre és a lélekre.

TAKÁTS GYULA

A Nagyberék világa és a Balaton

II. rész

Ami itt történt, látványban megragadó és előkészületeiben is olyan alapozás, amely később, úgy vélem, a Balaton eljövendő európai fürdőéletével összehangolható lesz. A romantika és a realitás, a kézenfekvő adottság és a nagyjövendelmű hasznosság elve! Erre utal 15 év után a Nagyberéki Állami Gazdaság 1965 óta bevezetett, teljesen új növénytermelési „szerkezete”. De addig is, amíg róla említést tennék, itt van az a kézenfekvő realitás, amelynek szimbóluma az imremajori üzemegység központjában megépült négyoszlopos, kicsit ampiros művelődési ház lehetne. Előadóterme 500 férőhelyes, mozija és rádióstúdiója van. Egy kanásztanya állt e helyen, nem is olyan régen. Körülötte cserepekbe, ládákba és rossz lábasokba fogott vadmehek csorgatták a putri kanászának a mézet. Akkor két ember, egy kanász és a bojtárja hallal és mézzel szinte nyakig a mocsárban, és ma itt áll egy művelődési ház és könyvtárának 362 olvasója van. És körülötte a gazdaságnak 876 állandó dolgozója él. Ezenkívül 400–500 alkalmi munkás, 230 családnak van szolgálati lakása.

Ikres családi házak. Közbevethetné valaki, hogy rossz helyre épültek, mert legtöbb helyen feltör a barna talajvíz. Gyakran kell emelni a padlózat szintjét... De emelik, és az is lehet, hogy áthelyezik településre alkalmasabb pontokra.

Egy repülő húz el alacsonyan a nagyüzemi táblák felett. Vegyszerekkel perme-tezi a drága kalászosok között megbúvó gyomot: a vadrepcét, szulákot és a parlag-füvet. Ma már olcsóbb a bereki gazdasághoz csatolt, – a ráfizetést egyensúlyozó „gyarmatokon” –, a marcali és a pusztaberényi ásványi talajokon termő búza, árpa és a zab, mint a berki. Megállt 1957 óta a szántóföldterület gyarapításának grafi-konja. Vele egyre csökken a ráfizetés.

Mert a kotún van hasznosabb megoldás, ahol a korszerű növénytermelési eljárás-sok alkalmazása haszonnal jár. Különös helyzetű iskola ez a fekete berek. A tudo-mányos termelés minden csínjára- binjára rákényszeríti gazdáit. Nemcsak talajával, de helyi „kisklimájával” is tízszeresen meg kell itt mindenért küzdeni. De pontosan állít-ják be és jól működik az új szívócsatornák hálózata között az altalajöntözés, a ker-tészeti üzemegeység 40–50 holdas tábláin. Most lenne jó az előbb elsuhanat perme-tezőrepülő, – akinek munkájáról az örökléstán, még úgy vélem, nem mondta ki az az utolsó szót –, de még jobb lenne itt egy helikopter. Alatta, mint óriási mozaik ragyogna lila, sárga, zöld, vörös és piros és hamvaskék tábláival a káposzta, a spenót, a tök, petrezselyem, kapor, paradicsom, hagyma, karfiol, paprika és a sárgarépa. Színes oázisok a fekete sivatagban, amelyek felé a kis sügereket és szivárványos-ökléket nevelő öntözőcsatornák partjain a Mezőker tehergépkocsi karavánjai iparkod-nak. A kertészet „leszüretelt” terményei nagy fűzkosarakban várják a karavánt. A somogyi Balatonpart nyári üdülőit és a közeli és a távoli vidékek ipari dolgozóit látják el vitamindús zöldségfélékkel. A fürdőélet és az idegenforgalom fejlődése biztosítja a kertészet fejlődését. A traktorvontatású utánfutós kocsik nagy porfelhők-ben közlekednek az oázisok között. A rakodómunkások, kertészek, brigádvezetők serege dolgozik, tervez a berken. Ha beüt a trópusi hőség és szinte begyullad a tűzeg, akkor sincs nagyobb baj, mert a szívócsatornák csodát tesznek. A télen felgyülemlt talajvizet, – mert olyan ez a terület, mint egy óriás, hol száraz, hol pedig nedves fekete szivacs- –, gyorsan levezetik a szivattyúhoz. Ez átemeli a Balatonba. Így aztán tavasszal korán megkezdődhet a talajművelés. Ha pedig beüt az előbb említett berki „tűz”, akkor is segítenek, mert pontosan ismerik, növények szerint, a szükséges al-talaj víztükrének legideálisabb magasságát. Átlag – 60 és – 80 cm a talaj felszíne alatt. Amikor nagy szárazságban a nedvesség 2 m-re is leszáll, akkor az övcsa-tornából a szilipeken engedik be a vizet a szívócsatornába és így állítják be újra a kívánt szintet. A madarak a magasból nézik hajdani birodalmukat. Ott villognak a por fölött a sirályok csapatai. Át-átsuhan panaszos kiáltásaival a bibic, nagynéha le-leszáll a korcsnádasok mellé a szürkegém és egy-egy kíváncsi kócsag is.

Szárnya alól lustán körülkéml.

Kelletlen a száradó vidékkel.

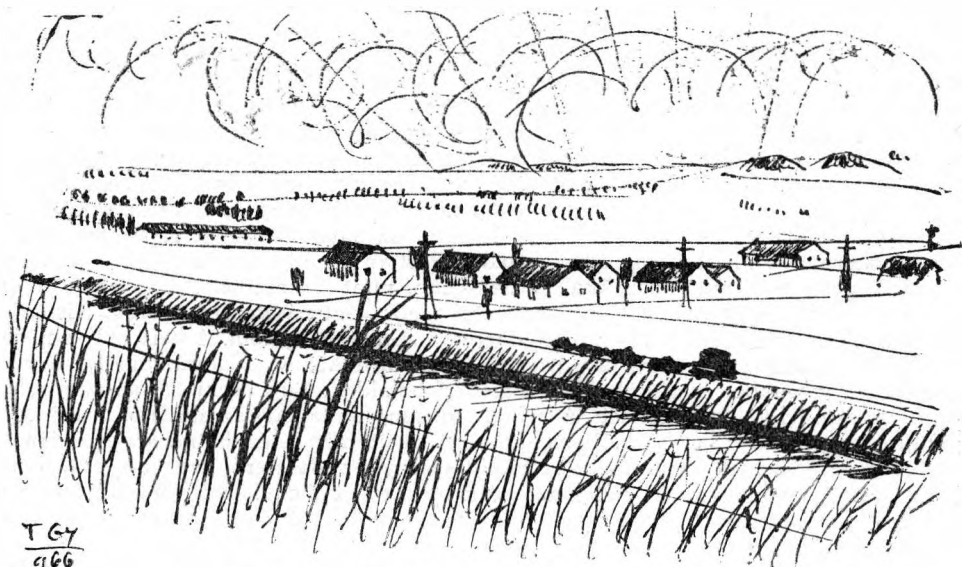
Fátylas tollán már csak az ég villog.

Apad a víz. Másé lesz a birtok.

A zöldséggel megrakott kocsik poroslevelű erdőfalak között vonulnak. 400 m-en-ként újra és újra egy másik tömött nyárfasor következik. Glédába ültetett nyárfák mezővédő erdősávjai váltják egymást. A Balaton-felvidékről lezúduló erős északi szélről óvják a 40–50 holdas nagyüzemi parcellákat. És nagyszerűen nő a nyárfa. Alig elültették és a következő években hűvös erdő áll már a hajdani szittyósok helyén. E nyárfaligetek azok, amelyek alig 10–20 esztendő és gazdagga tehetik a csak 1965 óta nem ráfizetési gazdaságot. Mert ez a nyárfa nem úgy nő, mint a berki kender és cukorrépa és dohány. Nem a szemnek 2–3 m magasra, gyenge rosttal és óriás-fejűre, silány minőséggel, hanem tartalmasan. A nyárfa a leghasznosabb magyar ipari nyersanyag. Holdankénti jövedelme szinte mindent felülmúló dollárban is. És minden mennyiséget átvesznek a papírgyárak. A kalászosok helyett ma már évente 300–400 holdat telepítenek 1958 óta. Ezeknek az erdőknek az árnyékában emelkedik más

terméságak hozama is és védik a vadat is. A fécánt, a foglyot, nyulat és az özet. Így alakult ki aztán napjainkra a Nagybereki Állami Gazdaságban a berket körülölelő területekkel együtt mintegy 28 000 holdas vadas rezervátum 6000-7000 fécánnal, 4000 nyullal, és ma már a 400 db-ot megközelítő őzállománnyal.

Így aztán ezekkel a fásításokkal egyre-egyre ritkább jelenség a berki kotupor vihara. De láttam ilyent is még ezen a fekete sivatagon, amely egyre inkább nagy zöld sakkmezők táblájává alakul. Ott álltunk a hullámpalatos villany-melegítéses szénaszáritó vastraverzei előtt, amikor végigsivított a fészél az iszonyú hőségben. A 3 m-es kender, mint a dzsungelfű hajolt délkeletnek. Aztán ellenkező örvénnyel fordult délnyugatnak. Távol Badacsony és Gulács vulkánjai oly tisztán kéklettek, mint a szigetek és mintha kitört volna Fonyód sárkúkjája is. Kénes szagú, több száz méter átmérőjű portölcsérek ciklonjai emelkedtek a magasba a gazdaság fölé. Egyszerre eltűnt a Kopaszdomb, a távoli tőzeg-kazlak ezrei, a bézsényi tőzegtelep, Orda-csehi nyárfásai és mindent betakart a kotú pora. Ritka jelenség, melyet egyszer fényképezőgépre kaptam. Ahogy elvonult, szépritusú fehér tűzfalaikkal fölragyogtak a gazdaság dolgozóinak családi házai. Eddig a szelet nem érezte a pásztor. Mindent elfogott a náderdő. Most a nyárfa védi és a ház. A széles erdősávok ott húzódnak és állanak, ahol a szigetek a tőzeggel fedett kis gunyhókban üldögéltek nemrég az ásonyomnyi padkán a falvak gulyásai. A gunyhók ágasaira tekeredve a langyos melegben, mint a pipák függtek a pásztor mögött a vizisiklók merev mozdulatlanságban. Így mesélték. Aki utálta őket, azok bagót, vagy fokhagymát dobtak az alomra, hogy elkerüljék gunyhóikat. A szigeteket leszántotta a traktor és elhordta kevés ásványi talajukat a szél. De a rájuktelepült üzemegységekben egyre több a nagy, családi ikres ház, kétszoba összskomforttal, belépő fedett tornáccal. Mint nagy fűrészfogai csillognak a családi házak tűzfalai. Közöttük a tejüzem és odébb a napközi otthon. Idelátszik egy-egy sziget hompja. Különösen a Keleti Bozót felé, Orda-Bézsény irányában, ahol másképp alakul a táj. Arra még mindig visszajár egy kicsit a régi berek szelleme. Kisebb tavak csillognak és kilátszik a nádból egy-egy oster nélküli ágas. Korhadó fájukban már a kovácszeg sincs meg, amelyikre valamikor a pásztorok cifraszűrt akasztottak. Az üzemegység központjában a vízellátást törpevízmű biztosítja. A víztorony nyaka a legmagasabb. És valamikor?... Igen, így alakul a táj,

TGY
1966

TAKÁTS GYULA rajza

az élet és így alakul az embere is... Törpevízmű... Valamikor minden pásztornak volt ivónádja. Jó erős ujjnyi nádszál. Ha inni akart, a gulyásfurkóval átszúrta a lápot, az ivónádat a „csőbe” dugta és úgy szívtá föl a vizet... Jó volt?... Hűvös volt, és mégse posvány, mert a lápok alatt tiszta volt a víz. Most ez a víz a házak falában jön föl...

A pásztorvilág, a hősi és barbár eltűnt, de nem az állat és a gondozója, erről a tájról. Hogy is tűnt volna el erről az egyetlen természetes, nem is olyan régen még felszilaj állapotban is olyan kifizető, nagy kaszáló legelőről. Azt hiszem, a nyárfa és a kertészet mellett a jövő is erre mutat, mert nem vagyunk krózusok. De egyre jobb gazdák. És ha akartuk, ha nem, ez a berek is megmutatta azt, amit az öreg pásztorok is tudtak és meséltek, azt, hogy mi a hasznosabb. Így történt aztán, hogy 1965-re már 1 800 000 Ft haszonnal zárt a gazdaság mérlege és először fél hónapi nyereségrészesedést is osztottak. Az öreg pásztorok utódainak, a fiataloknak keze alatt emelkedik és javul a szarvasmarhaállomány. 1951-ben 800 db volt. Alig több, mint egy nagyobb berki falu csordája. Ma 2000-nél több. A juhok száma 5600 és a sertéseké 10 000 körüli. A berkek zugaiban mintha szaporodna a hasznos nádasterület és az árnyas nyárfaligetekben a palatetős tehénistállók sorakoznak. Csak a dorongkorlátok emlékeztetnek a régi szállásokra. A berken mind nagyobb területeken fejlődik a széltől védett táblák mögött a lóher, lucerna, a herefű és a jóminőségű rétek területe. A gazdasági kisvasút Fenyvesről kiindulva behálózza az egész vidéket. Szép, piros színű személyszállító kocsik futnak a Balatontól szinte Csisztáig. Egyre kopik a nem kifűzető kender és dohány dzsungele és 3200 holddal gyarapodott az erdő. A berket immár 100 méter szélességű erdőövezet fogja körül, mint élő határa egy annyira egyéni jellegű és érdekes tájnak. Esztendőről-esztendőre ma is meglátogatom és mindig tanulok ebben a fekete berekben, mert olyan, mint egy szemléltetéssel oktató iskola. Mint egy múzeum, amely a múlt felől tanít a mának.

Csak azt hiányolom, hogy lassan a múltját nagyon is kiirtjuk. – Mi marad példának? – Csak hagyjuk meg mutatónak a régi hodályokat. A hangyálosi putrit, egy-egy téli és nyári szállást. Visszaállítva úgy, ahogy volt 50 éve. Nem a romantikához, de a való és a gazdaságtörténet fejlődésének fölméréséhez szükséges... Aztán pedig az a „romantika” se utolsó... Itt van az idegenforgalom. Épp a Balaton mellett, amely nyugat felé közelebb van, mint a Hortobágy. Itt a valuta kérdése, amely talán ezen a területen szinte a semmiből is többet hozhat, mint a berekben egy-egy nagy befektetés. Kellenek igenis a külföldieknek a hortobágyi lovasnapok, a pásztorvilág és a Balaton mellett a várak „fölelépése” és a vázszenyi lovasbemutatók is. És itt van nekünk ez a Nagyberkek, a szinte még ma is élő pásztor- és halászvilágával. Még Boglár, Fonyód és Orda között ott kéklik a víz. A Hortobágy hidjánál és vizénél nagyobb vizek és hajózható árkok szelik át ezt az igen szép háttérű tájat. Csak sürgősen építsünk egy hajóállomást Balatonmáriánál. Az övcsatorna torkolatában. És csekély költséggel máris kész a kikötő. Így aztán végre Fonyód és Keszthely között is lesz egy átkelőhely Balatongyörök felé, amerről az egyik legszebb panorama nyílik. Az övcsatorna kész hajóút Somogyszentpálig. Partján ott áll a megkapóan szép nádas-tetejű Szigetakol a juhászházakkal. Érdekesebb, mint a keszthelyi halászcserda. Itt áll szinte együtt a magyar idegenforgalomtól megkivánt pásztorérdekesség. Kis hajóval, propellerekkel óránként is közlekedhetne a személyforgalom. A berki tó és nádas a meglévő csatornákkal egy kis rezervátumon bármikor visszavarázsolhatja a régi állapotot a varsákból és röjtökökből kiszedett halakkal. Egy berki horgásztanya felszerelése sem lenne nagy költség. A berek zugában, mintahogy az altalajöntözési szint előállítható, épp úgy az eltűnt Kisbalaton helyett itt még létesíthetnénk egy mérnöki pontossággal kezelhető berki lápot és nádas szárnyas vadászterületnek kacsára, libára a külföldi vadászok részére. Aztán fejezzük be a fonyódsági gyönyörű fekvésű természetes amfiteátrumot, hogy stadionjában nyaranta megrendezhessék a balatoni versenyeket.

Azt hiszem itt egy olyan világ alakítható ki a somogyi strandok és a berek természetrajzának összehangolásával – hiszen vízával összetartozik a kettő –, ami egyedülállóan szép és mi több, igen kifizető is lenne.

Hús éves a forint

1945-ben kifosztott, háborút veszített ország várta a felújulást. A korábban felszabadult Dél-Dunántúlon az élet már megindult, de az elégtelen táplálkozás majd-hogy lehetetlenné tette a munkát. A Dunántúli Népszava lapjain a következők olvashatók: *„A pénz vásárlóértékének rohamos zuhanása a javak elvonásának logikus következménye és a dolgozó ember leghalálosabb ellensége itt áll az otthonok küszöbén, a vásárlásképtelen papírpénz és az üres, törvényes piacok sivár képe.”*

Bab, kukoricaliszt még akadt, de nem volt kenyhasó. Ma hihetetlennek tűnik, hogy a sónak valutaértéke volt. Egy kiló sóért 1946 nyarán a piacon lehetett egy tyúkot cserélni. Egy tyúk árát egy hónap alatt nem kereste meg a munkás. Ha nincs só, nehezen fogyasztható a bab, a kukoricaliszt, az ebből készült kenyér, a korabeli „sütemény”, a prósa, gánica, a zöldségből főzött leves, de az olajos kenyérhez is só kellett, mert nélkül nagyon émelygős volt... Só pedig nem volt. Szerezni kellett. A város vezetősége akkor a pártok koalíciójából tevődött össze. A kommunista polgármester-helyettes egyik pécsi magánnagykereskedő céggel megállapodott, hogy só adnak pengőért, babért, lisztért és lencséért. A só előteremtődött és nyomában pécsi „sóvita” lett a Dunántúli Népszava és az Új Dunántúl hasábjain. Ahelyett, hogy örült volna mindenki, mert só adhattak jegyre a lakosságnak, politikai perpatvart csináltak, amelynek végső kicsengése az volt, hogy melyik párt legyen népszerűbb a só-utalványozásért.

Jellemző volt az akkori állapotokra, hogy a nagyjából felszabadult országban, amikor az élet megindítása volt napirenden, 1945. február 24-én sztrájkot kezdtek a bányászok a rossz élelmiszeri viszonyok miatt. Az Új Dunántúl így írt erről: *„A lét-fenntartás legelemibb feltételeinek biztosításával, a legsúlyosabb kenyérgondokkal kell küzdenünk napról napra... Akkor, amikor a feketézők minden földi jóban dúskálnak...”*

A korabeli élelmiszerellátást érzékelteti, hogy tyúklopásért statáriális bíróság elé kerültek emberek. Halálos büntetést ugyan egy esetben sem hoztak, mert a pert átutalták rendes bíróság elé, de a fenyegetésre szükség volt, hogy az éhség, a nélkülözés nyomán már-már elszabaduló ösztönöket valamiképpen korlátok közé szorítsák. 1945-öt írt ekkor a naptár. A java még ezután következett.

1946-ra még rosszabb lett a helyzet. A pengőért azt a keveset sem lehetett megvásárolni, ami a mindennapi éhség csillapításához kellett. Ebben az időben mindenki mindent cserélt. A bányászok szemet vittek falura, a Kokszművek kokszerért cserélt edényt, amit falun élelmiszerre változtatott, a porcelángyáriak tányért és bögréket, a börgyáriak bort adtak lisztért, zsírért, krumpliért. A magánosok pedig elképesztő cseréket bonyolítottak le. Egy sezlonek vagy egy öltöny ruháért cserélni lehetett egy libát, egy kiló zsírért egy pár jó cipőt vagy egy nadrágot kellett adni. Két ingért tíz tojást, két liter tejet és egy kis tejfölt adtak cserébe. Valuta volt a só, a gyufa, a cukor, a méz; rézgálicért csak bort adtak, a bort viszont át lehetett váltani akár a pécsi Széchenyi téren is dohánnyra, amiért élelmiszert lehetett cserélni.

1946 tavaszán a Magyar Kommunista Párt meghirdette a jó pénz megteremtésének programját. A bejelentésnek rendkívül nagy volt a társadalompolitikai hatása. A Kommunista Párt ezzel jelentősen megnövelte tömegbefolyását. Ám ami tetszett a dolgozóknak, az nem tetszett a koalíció minden pártjának.

A jó pénz megteremtésének fontos eseménye volt az 1946. május 27-én megrendezett kaposvári nagygyűlés. Itt a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt főtitkárai mondtak beszédet. A kommunista párt főtitkára bejelentette: Augustus

elsejére meglesz a jó pénz, a forint. Óriási tömeg gyűlt össze ez alkalomból Kaposvárott, különvonatok vitték egész Dél-Dunántúlról az érdeklődőket. Figyelemre méltó, hogy a történekekről hogyan írt a korabeli pécsi sajtó, mert megmutatja a pártok közötti politikai csatát, ellentétet ebben a kérdésben is. A három Pécssett megjelenő újság abban az időben kiterjedt Baranya, Somogy és Tolna megyék területére is.

Az Új Dunántúl a kommunista párt főtítkárának beszédét nyomtatta az első oldalra a jó pénz ígéretével. A Dunántúli Népszava a szociáldemokrata párt főtítkárának beszédét hozta az első oldalon és a jó pénz megteremtésének bejelentésével csak a második oldal alján foglalkozott. Pedig nyilvánvaló, hogy a kaposvári gyűlésen elhangzottakban a jó pénz bejelentése volt a legfontosabb. A közlés ilyen módjában is politikai megfontolás rejtőzött. A Független Nép című újság, amely kiskgazdapárti lap volt, ezt írta: *„A jó pénz megteremtésének nem lehet határköve Kaposvár...”* Kijelentését azzal indokolta, hogy nem volt ott egyetlen olyan szakember sem, aki a közgazdasági ügyekhez értene. Erdemes felidézni, hogy ebben az időszakban a nagy erővel bíró reakciók, politikai körök Imrédi Bélát, a háborús bűnös volt miniszterelnököt szerették volna felkérni a gazdasági stabilizáció elvégzésére. A Független Nép véleményén legjobban a Dunántúli Népszava horkant fel: *„Ha pedig a Független Nép nem tekinti gazdasági szakembernek Bán Antalt (ő is részt vett a kaposvári gyűlésen), akkor szólítsa fel lemondásra Nagy Ferencet (ő volt a kiskgazdapárti miniszterelnök), aki kormányának iparügyi tárcáját olyan emberre bízta, aki laikus a közgazdaságban.”* A legkülönbébb változatokban, szóban és írásban, folyt a politikai csata a jó pénz programja körül.

A kiskgazdapárt Dél-Dunántúlon különösen erős volt. A párt főtítkára, a miniszterelnök és közel 20 államtítkár innen került ki. A kiskgazdapárt Szigetváron kontragyűlést rendezett. Nagy Ferenc átengedte a szónoki állványt Perr Viktornak, a kiskgazdák dél-dunántúli vezetőjének, aki élt is az alkalommal. Annyira, hogy megtámadta a saját pártjának központi vezetőit is. Együgyűnek nyilvánította őket, mert engedékenyek voltak a Baloldali Blokkal szemben. Kitért a Kaposváron elhangzottakra is: *„Azt mondják, hogy augusztus elsején meglesz a szilárd pénz. De kérdem én, mi lesz augusztus másodikán?”*

Nagy politikai vihart kavart a szigetvári Perr Viktor-beszéd. A megyei nemzeti bizottság külön ülésen elítélte, az Új Dunántúl pedig keserű iróniával ezt írta: *„Az a tény, hogy ezt a szigetvári beszédet 1946 júniusában minden akadályoztatás nélkül el lehetett mondani, a legszebb bizonyítéka annak, hogy nincs igazuk azoknak, akik azt híresztelik, hogy Magyarországon nincs még demokrácia... A szigetvári beszéd nem tett jó szolgálatot a demokráciának, de segített a hazai reakciónak.”*

Tombolt a politikai csata a jó pénz megteremtése körül, és közben dühöngött az infláció. Nem volt pénz a munkabérek kifizetésére. A pénzjegynyomda rotációs gépei nem győzték kinyomni a papírpénzt, a nagymennyiségű papír elszállítását közlekedési eszközök hiánya akadályozta. Csak a bányászok bérfizetésére több teherautóval vitték az értéktelen pénzt. Úzerek, spekulánsok, feketézők, valutázók, arannyal manipulálók szinte gátlás nélkül tobzódtak. Az üzletek bezártak. Széles körben terjesztették a bizalmatlanságot a jó pénzről: *„Blöff az egész.”* Tömegével lézengtek az emberek az utcákon munka nélkül, vagy munkahelyüket elhagyva. Egy munkás egy heti keresetén, ha gyorsan elszaladtak vele a piacra, körülbelül egy liter tejfelt, egy kilogramm burgonyát és egy darab zöldpaprikát lehetett megvásárolni. A fizetésből élők és azok, akiknek a háborús évek nélkülozései miatt különben sem volt mit cserélniök, az éhség szélén álltak. Ugyanekkor – mint az Új Dunántúl felháborodottan megírta – a Nádor étteremben 15 féle ételt kínáltak étlapról aranyért, valutáért, de a szülészeti klinikán, a szülő anyák, zsír nélkül főzött rántott levest, só- és zsírnélküli babot kaptak enni.

Jellemző a korabeli közállapotokra a Dunántúli Népszava 1946. július 7-i számában *„Törvénytipró törvényhozók”* címmel megjelent vezércikke. *„Ha nem tűzne olyan agyvelőt forralóan a nap, akkor is beleizzadnánk abba a roppant erőfeszítésbe, amit a mindennapi létért végzünk. De ökölbe szorul a kéz, amikor látjuk, hogy a velünk*

szemben állók milyen lélektelenül, milyen szörnyű cinizmussal nézik ezt a küzdelmet. Szombaton délelőtt a Majláth téri piacon (ma Kossuth téri autóbusz pályaudvar) történt: a szocialista városháza tisztviselői árustól árusig lépve magyarázták a termelőknek, hogy nem kérhetnek többet egy kiló őszibarackért, mint 200 ezer billiót, hiszen egy-egy munkás egy nap alatt alig keres annyit. A termelők – tárgyilagosan el kell ismerni – hajlottak is a szóra. Am csak addig hajlottak, amíg be nem érkezett a kisgazda-termelő kocsija, egy hatalmas kosár őszibarackkal. A törvényhozó kisgazda (nemzetgyűlési képviselő volt), amikor meghallotta, hogy mennyiért lehet a gyümölcsöt árulni, kijelentette, hogy ő bizony 650 ezer billióért adja. Ha így nem adhatja, – inkább kiönti. Ő már ilyen karakán tiű. És meg is tette. Pár pillanat múlva ott hentergett a porban, az állati trágyában az értékes gyümölcs. A képviselő úr pedig elégedett mosollyal szemlélte ördögi művét. Mert a nincstelének, a szegények egymást tiporva, rúgdalva rohamozták a porba szórt gyümölcsöt. És a képviselő úr, hogy nyomatékot adjon cézári hatalmának, leszögezte: Fűtőlők a hatósági rendelethez, nincs joguk a hatóságoknak az árszabályozásra!

Urak, képviselő urak! . . . a munkáspárti vezetők halálosan komolyan veszik azt, amit önök törvényhozó-törvénytiprók szeretnének lejártni, – a demokráciát.”

A kisgazdapárti újság védelmébe vette saját nemzetgyűlési képviselőjét és szemérmetlenül azt állította, hogy a barackot kiosztotta (?!) a dolgozók között, pedig a fél piac szemtanúja volt a történeteknek.

1946. augusztus elsején megjelent a forint. Az Új Dunántúl augusztus 3-i száma a következő szöveget közölte táviratot utánzó szedéssel:

„Távirat.

Perr Viktor képviselő úrnak

Mentelmi jog utca.

Aggódó szívének megnyugtatóására közöljük, hogy a forint augusztus másodikán is jó volt.

Egy szigetvári hallgatója.”

Kezdett megváltozni az élet. Az üzletek kinyitottak, hirdetésekben ajánlották áruikat forintért, a piacról telt kosarakkal tértek haza a vásárlók. Ekkor még kevés volt a forint. Hitelre is kínáltak árut. Néhány hónap alatt a lerongyolódott, lesóványodott emberek körül nagy változás történt. A Dunántúli Népszava 1946. augusztus 1-i számának vezércikkében a következők olvashatók:

„Az elmúlt vasárnap a pécsi munkásság a Széchenyi téren akasztófát állított fel ezzel a felirattal: Aki a forintot is a pengő sorsára akarja juttatni, azt a munkásság erre a fára fel fogja húzni.

Politikai frázis és fenyegetőzés – vigasztalták egymást azok, akik úgy érezték, hogy az elrettentő felírás és az akasztófa rájuk vonatkozik. Viszont a lapok keddi számában ismertetett rendeletek bebizonyították, hogy az akasztófa nem politikai frázis, mert aki a rendeletekben megszábotott kötelességeit megszegi, 10 évig terjedhető fegyházzal büntetendő, de ha a cselekmény a közgazdaság érdekeit súlyosan sérti, a büntetés: kötélt általi halál.

A stabilizáció megindulásának és a jó pénz forgalomba hozatalának első napján, amelyet pirosbetűs ünnepként vártak a közel húsz hónapja nélkülöző, kopláló, lerongyolódott magyar dolgozók, utolsó figyelmeztetésként üzenjük azoknak, akiket illet, hogy a jó pénztől függ életünk és aki a dolgozók életére tör, az az akasztófán végzi.”

A forint születése nehéz kinnal történt. Most, amikor a felnőtté vált 20 éves forintra emlékezünk, talán hasznos volt születésének néhány körülményét felvázolni.

A hetvenedik évad után

„A színházi szabadverseny és az üzletszínházak korára jellemző, hogy a főváros nyomában, sőt azzal egyidejűleg vidéken is igyekeznek állandó közsínházat építeni és ezzel legalább a téli szezonra állandó társulatot foglalkoztatni. Új színházat épít 1895-ben Pécs, 1896-ban Kecskemét, 1899-ben Kassa . . . A vidéki társulatok általában a fővárosi színházak állandó műsorából válogatják össze anyagukat. Vidéken elsősorban az operett, a zenés vígjáték, s általában a könnyebb műfajok hódítanak.” (Magyar Színháztörténet.)

Hetven év előtt Dálnoky Lajos dramolettjének és Verő György operettjének tanult Pécssett az a néhány száz ember, aki kötelességének tartotta, hogy megjeljenjen a kor minden polgári ékességével felszerelt új színházban. Akkor csak „vidéki” színházat lehetett itt alapítani – a hiteles pénztárkönyvek tanúsága szerint azt is csak nagynehezen. A hetvenéves színházat nemcsak az újabb nemzedék – egészen más város köszönti. „Város . . . a színházát . . .” Lehet, hogy ez a megfogalmazás is túlzott familiárisan, időszerűtlenül hangzik már. Egy kulturális szempontból is önállóságra berendezkedett, „vidéki” város és egy földhözragadt, minden erejével a helyi nagyságok kezeibe kapaszkodó, azokat művésziétlenül kiszolgáló, „vidéki” színház képét idézi fel bennünk. Márpedig akár a közönség mai igényeit, akár a szakmai mércét vesszük is alapul, ilyen kép sehoqyan sem illik már Pécsre és az itt dolgozó színházra. A helyi jelleg nem azt jelenti már, mint akár tíz-húsz évvel ezelőtt. Régebben egy-egy neves művész vendéjátéka vidéken hónapokra szóló eseményt jelentett. Ma szinte esténként láthatjuk a tv képernyőjén az ország legjobb színészeit, az „ország” pedig tíz előadás közvetítését nézhet végig az elmúlt években a Pécsi Nemzeti Színházból. Nem is szólva a balettegyüttesről, mely a tv és a film mellett – Luxemburgtól Lengyelorszáig – sok tízezer ember előtt közvetlen előadáson is fellépett.

Tágabb lett a horizont a város – és a színház körül. És természetesen: – magassabb lett a mérce. Talán nem túlzás azt állítani, hogy egyetlen „gyenge formában lévő” fővárosi színház sem élne ma meg Pécssett. Ezért nagyon igazságtalan lenne az itteni társulattal szemben, ha az évforduló alkalmából „Thália szerény vidéki papjainak és papnőinek” áldozatait emlegetnénk. Egyetlen igény és egyetlen mérce lehet méltó ma ehhez a lelkes művész-közösséghez: miként áll helyt a világszínház egyik színpadán, megfelel-e a mai magyar közönség igényeinek?

Ha a hetvenedik évadot emlegetjük, nem mellőzhetjük a „történeti” szempontot sem. Pécs mindig az egyik legismertebb színésznevelő város volt – színháza mégis állandóan válságokkal küszködött. Nemcsak a bizonytalan anyagi helyzet miatt volt ez így. „Színházi válság!” – akármilyen sok mindent értünk is újabban ezen, elsősorban mégis a színház *művészeti* vezetésének válságát jelenti. Igazán jó színházak nem szoktak válságba kerülni. Azt mondják: a mecsekaljai város különleges szellemi éghajlata, sokféle lakosának ellentmondásos igényei okozzák, hogy az egymást váltó pécsi színigazgatók mindig ugyanabba a két túlzásba esnek. Hol gentrymajmoló kispolgároknak játszanak giccses operetteket, hol sznob-„igényesség” csábítja őket „intellektuális kalandok” zsákutcaiba. Ez az utóbbi okozott válságot csak négy éve is. És az „elmaradott közönség-igénytől” elrugaskodva hova jutott végül is a színház? A kortárs nyugati irodalom harmadik és negyedik vonalához – és vissza az elcsépe

operettekhez. Nemcsak közönségét veszítette el, hanem művészi hitelét is. Maradt a józan tanulság: egészségesebb ösztönzőkre van szükség. Értő közönség nélkül elfonyad, visszájára fordulhat a legszebb szándék is.

Hol keres ma a színház szövetségeseit? A világirodalom nagy alkotásaiban és – a kinosan feszes sötétkép ünneplőt lassanként divatcsikos alkalmi ruhára váltó – üzemi munkásokban, a különautóbuszon színházba járó termelőszövetkezeti parasz-
tokban, egyetemista és főiskolás gyermekeikben – az igazi közönségben. Így, *együtt*. A hetvenedik évadra hét és félezren váltottak bérletet, kétezerrel többen, mint négy éve. És eljutott így is Pécsre Brecht, Sartre, Baldwin...

Nézzük a műsortervet. Szórakoztató igény? Három operett, három zenés vígjáték. De köztük Behár–Szedő modern revü-operettjének, az „Éjféli randevú”-nak bemutatója, Gyárfás Miklós mai kérdésekhez szóló vígjátéka, az „Egérút”. Az opera műsorán a „Lammermoori Lucia” mellett szerepel Janacek modern műve, a „Jenufa”. (Tavaly Sosztákovics „Lady Macbeth”-jének ősbemutatója volt Pécsen.) A balett múlt évi teljesítménye önálló tanulmányt érdemelne. Ehelyütt csak arra a megállapításra szorítkozhatunk, hogy a „Hódolat Bartók Bélának” című műsor és a Madách Színházban bemutatott három új szám: Gonda János „Székek”, Ránki György „Cirkusz” és Vivaldi „Ballo Concertante” (az első kettő Tóth Sándor, az utóbbi Fodor Antal koreográfiája) után az együttes most már végérvényesen túljutott a kezdeti útkeresések stádiumán és nagykorúságának tetteivel igazolja, hogy valóban hivatott a magas eszmei igényű modern magyar balettkultúra úttörő szolgálatára.

A prózai bemutatók is támaszkodnak a közönség-igényre – és lépésről-lépésre továbbfejlesztik azt. A „Lear király” folytatja a megkezdett ciklust, mely néhány új vonással finomíthatja modern Shakespeare-képünket. Adott igényeket elégít ki „Az anya” Brecht feldolgozásában (ezzel mutatkozott be a színház sokat ígérő új rendezője: Babarczy László), a népszerű Goldoni-komédia, a „Két úr szolgája”. De ott szerepel a műsorban Vészi Endre aktuális társadalmi témával foglalkozó vígjátéka, az „Ember a szék alatt”, s a másik két ősbemutató, a kortárs világirodalom két reprezentáns alkotása: James Baldwin „Ének Charlie úrért” és Jean-Paul Sartre „A legyek” című műve.

Ebből a felsorolásból természetesen legfeljebb műsorpolitikai szempontokra lehet következtetni. A három prózai bemutató azonban többet is elárul a színház mai arcáról, művészi gondolkodásmódjáról. Talán igazságtalanok vagyunk a zenés műfajok képviselőivel és a már sokszor játszott művek új felfogású megszólaltatóival szemben, mikor a továbbiakban csak ezekkel az előadásokkal foglalkozunk. Úgy érezzük azonban, hogy ezek szólnak leginkább a szélesen értelmezett „szakma” mai problémáihoz.

Nem is az a legfontosabb, hogy három ősbemutatóról van szó. Eddig ismeretlen, vagy asztalfiókokban heverő darabok felkutatása, vállalása, műsorra tűzése – természetesen önmagában is méltánylandó tett. De jórészt *csak* dramaturgok, rendezők, igazgatók érdeme. [Remélhetőleg nem hat ez a „csak” lekicsinylően. Nem lehet ma több vágyunk, mint hogy növekedjék a szenvedélyes, felfedező utakra szívesen induló dramaturgok és rendezők, a vállalkozó-kedvű igazgatók száma. Több erő juthatna így a (régí és új) magyar dráma felfedezésére is.] De a közvélemény elé végül is az *előadás* kerül. Ennek alkotója pedig az *egész* színházi együttes.

Sok vita folyik manapság a színházról. *Mit* játsszanak? *Hogyan* játsszanak? Hozzászólnak a kérdésekhez írók és rendezők, kritikusok és kultúrpolitikusok. Hozzászólnak a színházak is. Természetesen a maguk módján, – előadásokkal. Sok érdekeset mondanak el, ha türelmesen végighallgatják őket. A három pécsi bemutató is gazdagítja a vitát néhány szerény tapasztalattal. Ne elégedjünk meg hát a kritikák hívós-tárgyilagos értékelésével. Nem szükséges a bemutatók időrendjét követnünk: abban a fontossági sorrendben említjük őket, amint szélesebb érvényű gondolatokat vetnek fel. Igaza van azonban Ungvári Tamásnak, mikor „Valóság”-beli cikkében (1966. 5. sz.) a „mit?” és „hogyan?” elválaszthatatlanságát hangsúlyozza. Az alábbi sorrend azt is jelzi, milyen mértékben bizonyítják ezek az előadások a pécsi színház mai társulatának eszmei-művészi érettségét, önállóságát.

Az új magyar dráma helyzetéről vitatkozó kritikusok a pécsi bemutató után lel-

kesen dicsérték Vészi Endre darabját, az *Ember a szék alatt*-ot; szerintük a mérsékelt siker oka az előadásban keresendő. A színház a mű fogyatékoságaira hivatkozik, mikor a rendezés határozatlanságát kell menteni. Kinek van igaza?

Az „Ember a szék alatt” egy jó darab vázlata. De csak vázlat – még kísérletnek is kidolgozatlan. Meg kell ezt végül mondani. Lehetne belőle szatirikus vígjáték (mondjuk Urbán Ernő „Uborkafá”-jának stílusában), esetleg Marivaux- vagy Csehov-típusú „lírai komédia” is. A szerző azonban megáll félúton. Így csak annyit látunk, hogy végig nem gondolt morális és lélektani problémákkal nehezíti el a mű találgató bíráló alapötletét, a középkorvégi népi komédiákat idéző formanyelvét túlstilizálja és túlintellektualizálja. Az időszerű társadalmi kérdés, mely megérdemelne egy szerencsésebb stíluskísérletet – vagy egyszerűen: még néhány munkaórát, – a következő: milyen belső feltételei vannak társadalmunk önmegtisztulásának, a korrupció elleni harcnak. Ez a harc társadalmi méretekben csak törvényszerű győzelemmel végződhet, – az író ezt eleve feltételezi. Csakhogy a szocialista igazságtétevés gépezetének beindulását mindig megelőzi egy belső, a lelkekben játszódó folyamat, mikor az embernek még nem vehet mentőkötelet a társadalom. Milyen erkölcsi erőkből táplálkozik, hogyan állja meg a sarat napjaink embere az ilyen helyzetekben? – ez érdekli Vészit. Nem az igazságszolgáltatás mechanizmusát akarja illusztrálni, hanem egy kisember (amint mondják: cylinderben sétál a szék a szék alatt, olyan kicsi), egy *mai* kisember drámáját jeleníti meg. Nem is kérhetők hát rajta számon a kártevők bűnhődését követő népnépméltó örömtüzei. A darab végén bekövetkezik a látványos leleplezés, de egy szellemes dramaturgiai fordulattal mindjárt feltételelessé is válik: a kelléktáros visszakéri a hősnőtől a játék varázsára élővé vált papírszegfűt. Jelezve, hogy színházat láttunk, melynek logikája csak jelzésekkel követheti az élet valóságos törvényeit.

Szilvai, a becsületes raktári hivatalnok és tehetséges matematikus egy félreértés során a „Nagy Leleplező” helyzetébe kerül. Megtévesztve öntudatosan szerény magaviseletétől, a vállalat korrump főnökei baleknek hiszik és őt ültetik a mindentudó számológép mellé, mely minden visszaélésükre fényt deríthet. Szilvai nem kerülheti meg a választást: cinkosuk lesz és akkor kiélheti a gép mellett matematikus-ambícióit, vagy – vállalva ennek minden következményét – leleplezi a csalásokat. Ő nem akar hős lenni – sem tragédiában, sem komédiában. Vészi egyik korábbi darabjának, a „Don Quijote utolsó kalandja”-nak címszereplőjéhez hasonlóan csupán igazi énjének, szakember-voltának elismertetéséért indít küzdelmet. Ennek a műnek a logikája szerint – ez már mai valóságunk logikája – az embernek társadalmi cselekvővé kell válnia, hogy teljes egyénisége, szakmai önbecsülése is kibontakozzék. – Szilvai elindul ezen az úton. És bebizonyosodik, hogy mégsem egyedül kell végigjárnia. Magányos álmodozóként eddig csak saját erőforrásaira, a „ne szólj szám, nem fáj fejem” passzív filozófiájára számíthatott. Most azonban segítségére van társadalmunk eszmei-etikai rendszerének egész energiabázisa. És megtalálja Szilviát, akiben – ha fiatalos romantikával is –, de a fiatalember számára legkézzelfoghatóbban sűrűsödnek össze ezek a tettekre serkentő ösztönzők. Ilyen erőkre találva a kisember is hős lehet – tanítja a darab. Kár, hogy nem tudja ezt a mondanivalót harmonikusabb formában megjelentetni.

Még így, vázlataiban is inkább finom lírai játék Vészi műve, mint széles sodrú társadalmi szatíra. A közönség nagy része vaskosan odamondogató, népitéletet tartó komédiát várt, – és kielégületlenül távozott az előadásról. A színház felismerte a darab igazi természetét és a lírai árnyalatok elmélyítéséhez szeretett volna az írónak segítséget nyújtani (lásd Karikás Péter: Szilvai szinte chaplini mélységekkel kacérkodó kiváló szerep-értelmezését). – De ez a munka befejezetlenül maradt. Hol történt félreértés?

A rendező, *Sík Ferenc*, tisztában volt a darab gyengéivel. Érezte, hogy a játék finom szövete nem bírja el a harsány foltokat. Mégis engedett a technikai lehetőségeknek – és a közéletünket átható szatíra-várás csábításának. A Szilvai–Szilvia kettős lepke-röptű drámájáról az előadásban is átkerült a hangsúly az idomított üzemi bagázséria groteszk bakugrásaira narancssárga-hupikék reflektorok kereszttüze és a „ki-

kiáltó" füttyjelei közepette. Így a műnek az az oldala került előtérbe, mely a legkevésbé kimunkált: a társadalom szerepeltetése. Mitsem változtat ezen, hogy emeletnyi magasságban, az egyik háttérfüggöny mögött feltűnik az állam rendjét képviselő revizorok árnyképe. Libasorban lépkednek tömött aktatáskáikkal, s annyira idegenek itt, hogy senkinek nem jutna eszébe megszólítani őket.

A bemutató így is meggyőzhetett azonban róla, hogy az igazi segítség egy valós témához becsületes szándékkal közelítő műnek, – ha legjobb tudásunk szerint színpadra segítjük. Érdemes megjegyezni, hogy ezt az önzetlen szolgálatot ismét egy vidéki színház vállalta az új magyar dráma ügyéért. Ez talán a tanulság is. A „mit?” kérdésén sokat lehet vitatkozni. De azért játszunk közben a kísérletező darabokat, mert elsősorban nem a vitákból, – ebből tanul a színház és – reméljük – az író is.

Helyes volt-e bemutatni az egzisztencialista *Sartre* első darabját. A *legyek-et?* Ez már a „mit?” kérdésének elvileg is többet vitatott oldalát, a mai nyugati drámához való viszonyunk ügyét érinti. A magyar dráma mostoha helyzete néha szinte féltékennyé tesz bennünket – a világirodalommal szemben. Érthető, ha kifogásoljuk a problémátlan nyugati kommersz-darabok diadalútját színpadjainkon. Mégsem helyezkedhetünk olyan szkeptikus álláspontra, mint amilyent Ungvári Tamás fogalmaz említett cikkében: „Amelyik nyugati szerzőnek... (viszont)... mondanivalója van – az a mondanivaló holtbiztosan különbözik a miénkétől...” Természetesen senki nem állíthatja, hogy „A legyek” a legszélesebb tömegekhez szóló antifasiszta-anti-imperialista proklamáció. A darab körüli nézeteltérések oka talán éppen az volt, hogy a bemutató néhány híve – valami indokolatlan „indoklási láz”-tól gyötörtén – mindenáron ezt akarta bizonyítani. Az évszázados provinciális helyzet vagy az ebből való görcsös szabadulni-akarás sokkjában szellemi életünk az idegen eszméknek gyakran nem valóságos arcával néz szembe: „örök emberi”, ember- és társadalom-felettivé transzponált árnyképeit magasztalja, vagy kezd harcot ellenük. Az ilyen árnyék-bokszolásban könnyen taktikai hibákat véthetünk.

A *Sartre*-féle egzisztencializmus a nyugati értelmiség egy csoportja számára – ha naiv és ellentmondásos formában is – a szocializmus vállalását jelenti. Nálunk egyesek az egyénnek a társadalomban megvalósíthatatlan szabadságát siratják el ürügyén, mások a marxizmus korszerű „kibővítése”-ként üdvözlik.

„Századunk igazi drámái költői nem az írók, hanem a rendezők!” – kiált fel egyhelyütt Jean Vilar. Lehet, hogy elfogult egy kicsit a hivatásával szemben ez a nagy színházi egyéniség. De az előadáson a végső szó mégiscsak a rendezőé. Tőle függ, hogy a modern intellektuális dráma sok arca közül a lámpák melyikre vetnek élesebb fényt, bizzar árnyépként vetítve háttérbe a kétséges eszmei profilt. Ha valaki nem hisz a ma színházának ebben a varázserejében, hasonlítsa össze Dürrenmatt, Hochhuth vagy Weiss darabjainak nyugati előadását a miénkkel. A „Marat” és a „Helytartó”, melyeket Ungvári Tamás „tiszteletre méltó kivételként” említ a tőlünk idegen nyugati darabok sorában, nemcsak irodalmi, hanem színházi teljesítményként is tiszteltetle méltóak. Más kérdés, hogy a két fővárosi siker mellett említést érdemelt volna a pécsi *Sartre*-bemutató, a kecskeméti „A vágy villamosa”, s a szolnoki színházban játszott O'Neill darab, „A boldogtalan hold” is. De az ellentmondásosabb művek esetében is tisztelettel kell adóznunk azoknak az eszmei és művészi erőfeszítéseknek, melyekkel a két világ határán bizonytalankodó polgári humanisták számunkra gyakran már naivan hangzó kétségeiből kiindulva rendezőink korszerű következtetésekre jutnak, megpróbálván kiszabadítani a bizonytalan filozófiák sémáiból az igazi művészi értékeket.

Sartre darabjának lényegét is burokból kell kihámozni. Méghozzá kettős burokból: az antik *Orestes*-monda és a mai egzisztencializmus héjai közül. „Mikoron Klytemnestra az ő jámbor férjét, Agamemnon királyt ketten Aigisthossal álnoksággal megölték volna, nagy sok ideig vigan laktak az királyságban. De az király fia, Orestes, kit a nénje, Elektra, jámbor októmesterül bölcsőbeli korába más országba küldött volt, emberkort érven, titkon hazajöve és atyja halálát mind a kettőn megtorolja.” – Így foglalja össze darabjának lényegét a mi Bornemissza Péterünk, kinek Magyar Elektrája éppen a pécsi bemutatóval egyidőben kelt életre a Madách Színházban

hosszú és méltatlan feledés után. De a sophokleszi történet már nála is inkább csak konspiratív célra szolgál. Nem nőtt össze a mondanivaló magjával, könnyedén lefejtethető róla. Mire kellettek az antik hősök 1558-ban a diáknak? Hogy kora magyar kényurainak ábrázolva őket – Hubay Miklós találó kifejezésével élve – „gyomrukra hágassa” a protestantizmus történelmi lépteit, igazságot szolgáltatson a megnyomort népeknek. Sartre „A legyek”-et az 1943-as év náci-megszállta Párizsában az ellenállás, vagy inkább az e köré csoportosuló értelmiség számára írta. Politikai jelzésrendszere az egykori közönség előtt nyilvánvaló volt.

A válságos történelmi helyzetben az értelmiség legjobbjainak vállalniuk kell a sors- és életközösséget a félrevezettségében néha szinte nevetségesen együgyű néppel, mert a nemzet jövője fontosabb a fennkölt bölcselkedésnél és finomkodásnál – mondja a politikus-Sartre – Vállalni kell érte a kard ellen karddal küzdők jogos bűnhődését; a gyilkosok kítaszítotttságát és lelkiismeretfurdalását is – teszi hozzá jóhiszeműen a filozófus-Sartre, aki maga sem igen jutott még túl akkoriban a polgári értelmiség nagy részének „általános humanista” álláspontján. Ez a filozófiai „ráadás” nála viszont már annyira összenő a dráma magjával, hogy szinte leválaszthatatlan róla, a legsúlyosabb eszmei és művészi tehertétel a darabon, mely igen megnehezíti a rendező munkáját.

Bármennyire elválaszthatatlanok is egymástól – a filozófus-Sartre nem jó barátja Sartre-nak, az írónak. Az író a zsarnok-gyilkosságot állítja a darab középpontjába, mint a legnagyobb horderejű tettet. A filozófus ugyanezt közönséges bűnténynek érzi, semmivel sem igazolhatóbbnak, mint az előző, – igazságos – király megölését. (Naturális részletezéssel írja le ezért a gyilkosságot, miközben merénylő és áldozat bölcs cinikusan cseréli ki gondolatait az emberi test romlandóságáról és a bűnhődés kilátásairól.) Szerinte Orestesnek, miután megszabadította népét a zsarnoktól és a gyáva bűntudatot kísérő legyekről, szükségképpen az egyéni lelkiismeretfurdalások poklára kell kerülnie. Hiszen az erőszak a legnagyobb célokkal sem igazolható. Ennek motiválásával tölti ki az utolsó felvonást, amely így megtöri a konfliktus kifejtésének egyenes és közerthető útját. A hős végül is egyedül marad. Egy igazabb hatalom birtokában sem válthatja valóra népboldogító vágyait, hiszen minden hatalom embertelen. Továbbindul hát a mardosó legyekről üldözötten, magukra hagyva a tanácstalan embereket.

„... az értékek fényes birodalmában sem előttünk, sem mögöttünk nincs számunkra sem mentség, sem igazolás. Egyedül vagyunk, könyörtelenül” – tartja Sartre, az egzisztencialista filozófus. Szerencsére azonban az író nem mindig engedi zavarthatni magát: ember- és színpadismerete helyenként olyan alakokat és helyzeteket terem, melyekhez nem kell filozófiai illusztráció. A pécsi előadás ezzel a Sartre-al köt szövetséget, mikor az emberi, társadalmi *elkötelezettség drámáját* akarja színpadra vinni.

Különösen az első felvonásban érezhető az igazi dráma közelléte, – ez az előadás legjobban sikerült része is. A pécsi Orestes nemcsak elmélkedni akar. Azért jött vissza gyermekkorának városába, hogy végre testvérré, baráttra, hazára találjon. Nem riad meg attól, hogy csak bűn, szenny és gyáva közöny fogadja. Sötét és hálátlan ez a nép – figyelmezteti Jupiter. „Intelligens, igazi felsőbbrendű ember sohasem kötelezheti el magát!” – óvja tanítója. Ő azonban nem hallgat rájuk. A hazatért fiú bizalmával és a hinni tudó férfi kitarásával kopogtat a bezárt kapukon, melyek mögött emberek vannak. Nem kívülállók passzív bölcselkedésében, bennük keres társat a *tett*-hez, mely ledöntheti a zsarnokságot – és az elzárkózás redves falait.

A színház a filozófiai tandrámá helyett ezt az emberi problémák körül sűrűsödő drámát igyekszik kibontakoztatni végig az előadáson. *Nógrádi Róbert*, a rendező, két fő eszközzel segíti elő ezt. Az egyik: az antik miliőbe ültetett és így anachronisztikus tett idealizmus ironikus megjelenítése. A halottak ünnepén a királyi pár egy szegény pásztort bérel fel, ki a lelkiismeretfurdalás kínjait napszámban bégeti. A szertartás hókusz-pókuszai után a tömegben egy ájtatos vénasszony vigasztalón mondja: „De tudjátok meg drága halottaink, jól elrontottátok az életünket!” Jupiter az istenek és uralkodók viselt dolgairól pletykál unos-untalan. Mikor meglátja saját –

konstruktivista vonásokat idéző – szobrárt Argos főterén, csalódott hiúsággal kiált fel: „Milyen ronda vagyok! Nem nagyon szerethetnek.” A másik tudatosan választott rendezői eszköz: a színészek viszonylag szabadon, saját egyéniségük színeiből keverik ki az író által csak a fő eszmei kontúrokkal jelzett szerepek árnyalatait. Akik legjobban élnek ezzel a lehetőséggel – *Bánffy György* és *Pécsi Ildikó* – az előadás legnagyobb alakításait nyújtják.

Bánffy Jupitere sajátosan intellektuális színészi remeklés. A fenséges isten helyett egy öregedő, lehetőségeinek határát bölcsen belátó, de megtépzott hatalmával még cinikusan eljátszadózó finom urat játszik. Pécsi Ildikó Elektrája volt az előadás legéletszerűbb alakja. Pécsi a megalázott leány természetes gesztusaival teszi gazdagabbá kissé egysíkúan „klasszikus” szerepét. *Bálint András* még nem eléggé végig-gondolt és érzett Orestes alakításának érdeme szintén az, hogy megpróbálja az antik hős alakját egy mai fiatal világához közelíteni.

Mindezt persze lehetetlen megvalósítani a drámának egy elképzelt egyetlen sikkján. Többen fel is figyeltek a stílusbeli eltérésekre és változásokra. Néhányan szemére vetették a rendezőnek a „színész-vezetés hiányát”. Úgy érezzük nem erről van szó. A filozófus és az író párbeszéde, saját belső ellentmondásai feszítik szét a darabot. Nógrádi a maga következetesen realista művészérzékével mindössze egy kicsit földön-járóbbnak képzelte el talán az előadást az egykori francia bemutatónál. Szerencsés kézzel rátapintott az emberileg és társadalmilag is hiteles konfliktusra, a kibomló dráma azonban végül is szembefordul a filozófus szöveggel. A színpadon kibontakozó alakok teljesebbek, hitelesebbek az eredetieknél – a szerepek felláznak a szerző ellen. Miután visszaszerezte a maga és népe becsületét, a jóra törekvő Orestes szívesen maradna Argosban igazságos királynak. Elektra örömmel vállalná mellette a kényelmes és büszke életet, – az egész lelkiismeretfurdalási komplexus nem szívük szerint való. Jupiter is inkább foglalkozna nyugdíjas napjaiban mondjuk passziánsszal egy elegáns szálló teraszán a további fondorkodás helyett. De biztos, hogy a színészek tehetnek erről? Sartre huszonhárom évvel ezelőtt így gondolta... Lehet, hogy a mai közéleti férfiú már nem így írná meg. A színház mindenesetre a ma embere számára próbálta megfogalmazni a náciak elől antik díszletek és kódos filozófiák mögé búvó polgári humanizmus mondandóját. – Jól tette.

Volt még egy erőpróbája a múlt évadnak: Baldwin darabja, az *Ének Charlie úráért*. A közvetlen színpadi munka szempontjából talán ez volt az évad legnagyobb vállalkozása. Nemcsak azért, mert a társulatnak szinte minden erője részt vett benne, a prózától a balettig. Mi történt voltaképpen? Kiragadták a Broadway forgatagából a színpadi szerzőként eddig nem ismert néger író első darabját, s a londoni előadás után, hol szakma és közönség durván naturalistának érezte – bemutatták Pécsen, a kényes izléséről híres városban. Az eredeti kísérezetét nem ismerték, a fiatal Eötvös Péter írta meg az új zenét és dalbetéteket. De nem is a zene okozott gondot. Most is eszmei-művészi önállóságból kellett vizsgát tenni. A pécsi színház országos figyelemre méltó eredménnyel tette le ezt a vizsgát, érdemleges feleletet adott a „hogyan?” kérdésére.

Baldwin műve éppen azért „jó darab” színházi értelemben, mert nem songokkal megtűzdelt tanmese mondjuk a faji előítéletek ártalmasságáról, hanem igazi, vérbő dráma. Kegyetlenül következetes dráma, mely a sorstragédiák kérlelhetetlenségével gördül a gyűlölet kietlen szakadéka, – vagy a feloldás lehetőségét hordozó társadalmi katharsis felé. Ezt ismét a rendezői felfogás dönti el. Baldwin mindenesetre még a darabbal egyidőben írott regényében, az „Another Country”-ban sem talál jobb kiutat fehérek és feketék számára a kényszerű egy földrészen élés poklából, mint a homoszexualitás. Gyermeteg mese az ő számára a fajok „kibékítésének” bármilyen emelkedett humanista vagy valláserkölcsi alapon történő megoldása. És – mint művésznek legalább is – mindig igaza van. Ő nem a moralisták józan és megszépítő távlatából szemléli színes hőseit. Nem a „faji kérdéssel”, hanem az emberekkel, az iszonyú múlt után lélekben eltorzult két faj szerencsétlen egyedeivel foglalkozik, kibeküldésük egymás megpillantása is fékezhetetlen, emésztő indulatokat vált ki, – kiknek kölcsönösen fizetniük kell a történelemért. Az ének, mely Baldwin színpadán felhang-

zik „Charlie úrért” (ez a fehér ember gúnyneve) –, akár a többi *blues* –, csak hanglemezzől tűnik egzotikus-bánatosnak. Közelről hallva vad, türelmetlen, gúnyosan vándoló. Nem vasárnapi iskolában vagyunk, Tamás bátya kunyhója is régen összedőlt már. A megalkuvó békére intő hangokat – akár a liberális újságszerkesztő, akár a néger pap száján szólalnak meg – félelmetes erővel harsogja túl a tömegjelenetek szilaj kórusa, a durva valóság. Az együttes ezt az éneket akarja híven megszólaltatni. „Mit magyaráz maga nekem? Mit magyarázok én magának?” – kiált fel a dráma csúcspontján Richard, Lyle rámeredő fegyvere előtt, – szinte sorsszerű logikával siettetve a tragédia beteljesedését. Eldördülnek a lövések, felesleges minden további magyarázkodás. „Charlie úr” ismét ölt, – gyáván és értelmetlenül. És büntetlen fog ölni még ki tudja hányszor. Az új bűnök újra bosszút szülnek, – és sohasem lesz megbékélés. – Vagy mégis lenne más megoldás? Ez a kérdés foglalkoztatja *Dobai Vilmos* rendezőt. Ez teszi olyan izgalmasan szép feladattá eljátszani a darabot.

Dobai úgy akarja megtartani az eredeti – könyörtelenségében igaz – drámai konfliktust, hogy felvillantsa benne az író által még nem ismert, de történelmileg adott kibontakozás lehetőségét. Egzotikus musical helyett izgalmas társadalmi drámát rendez. Hagyja szabadon, ab-absurdum kifejlteni a pszichiko-szexuális, mazochista és egyéb elméletekkel motivált konfliktust, hogy meggyőzhessen az illúziók kilátástalanságáról és rámutathasson az egyedüli megoldás, a tudatos politikai harc szükségességére, – mely nemcsak a faji megkülönböztetés, hanem annak társadalmi okai ellen is irányul, – mely egyedül teheti ismét emberré a magukból kivetkezett „Charlie urakat” és a megvadított „niggereket”. Segítségére van ebben *Holl István* (Richard) –, *Pécsi Ildikó* (Juanita) –, *Bánffy György* (Parnell) – és *Koppány Miklós* (Lyle) intellektuálisan elmélyülő, érzelmekkel mégis gazdagon árnyalt színészi munkája. *Vata Emil* díszlet- és *Gombár Judit* jelmeztervei egy pillanatig sem akarják elhitetni velünk, hogy a fehérek és feketék kibékíthetetlen harcát nézzük a pécsi színház zsölylyeiből, – korunk nagy társadalmi megmozdulásainak egyik színhelyét igyekeznek felidézni a dél-amerikai kisvárosban. (A néger szereplők nem is viselnek fekete maszkot.) A színpadkép nem illusztrálni, – láttatni és gondolkodtatni akar. Kár, hogy a zeneszámok egy része mégsem a színpadon szólal meg. *Tóth Sándor* koreográfiája sem érvényesülhet kellőképpen, mert a balett-betétek – valószínűleg a kevés próba-lehetőség miatt – nem illeszkednek harmonikusan a drámai cselekményhez. Így is elmondhatjuk: az előadás bebizonyította, hogy ez az önálló gondolkodású együttes valóban megérett a nagy művészi vállalkozásokra.

Fel kell figyelni arra az eszmei érettségre is, mellyel a színház megválasztja irodalmi partnereit. Ezek a partnerek – nagy művészi erényeik mellett – nem mindig a miénkkel azonos nézeteket vallanak a politika és világnézet alapvető kérdéseiben. Nagy magabiztosságra vall, ahogy a művészbártságot megőrizve, – a rendezők és színészek eszmei vitát kezdenek velük. Sokat lehet ebből tanulni. Reméljük, előbbutóbb a magyar dráma színpadi útjának további egyengetésére is felhasználhatják a tanultakat. Már a múlt évadban vonatjegyet kellett váltani a „szakmának”, ha mai drámát akart nézni, – „vidékre”, a fővárosiaknál jóval nehezebb körülmények között dolgozó színházakba. A bemutatott tíz új magyar darabból nyolcat ezekben a színházakban adtak elő, s a két budapesti bemutató sem hozott nagyobb sikert, mint az „igénytelenebb vidék” próbálkozásai. Hisszük, hogy egyre nagyobb számban jutnak majd el ide a magyar írók. Ha sok pénz nem is, – szabad alkotóműhely várja őket.

A pécsi színháznak az a „sajátos arculata”, melynek kialakítását néhányan oly türelmetlenül sürgetik, már kibontakozott. Úgy is nevezhetnénk: felelősen kísérletező, harmonikus és igényes alkotói légkör. Hogy a felfedezések nem maradnak csak „kísérletek”, azt bizonyítja az utóbbi években itt felnőtt egész fiatal művész-nemzedék: Pécsi Ildikó és Karikás Péter színészek, Csányi János énekes, Léner Péter rendező, – és a Pécsi Balett. Ebben a környezetben találta meg művészi egyensúlyát, nyugodtabb, mélyebb hangjait Bánffy György, itt „érett meg” Iványi József, és Labancz Borbála.

De nem is fontos az egyéni eredmények felsorolása. A pécsi színház útjának legfontosabb tanulsága, hogy bebizonyosodott: az igényes modernség és a népszerű korszerűség keresése közben nem kell sznob csodák után futnunk, de nem is szükséges

egy elmaradott izlés kötőfékjén vánszorogni. A hetven éves Pécsi Nemzeti Színház előretekinthető igényekkel, imponáló biztonsággal halad választott útján, melynek végcélját a szocialista népszínház eszményében jelölte meg. A cél eléréséhez még hosszú évek kitartó munkája szükséges. Azt azonban máris kiérdemelte ez a munka, hogy mindörökké elmaradjon a színház neve mellől a „vidéki” jelző. Mondjuk inkább így: magyar színház a század hatvanas éveiben.

SZILÁGYI JÁNOS – VÉRTESSY SÁNDOR

Olthatatlan szerelem...

1966 januárjában, egy hótörgeteges délután Pécs felé indult a Magyar Rádió kék-fehér felvevőkocsija. Két technikus és két riporter ült a kellemesen fűtött autóbuszban, amelynek szekrényében 120 percnyi üres magnószalagot vittek.

Öt éve volt akkor éppen, hogy a Pécsi Nemzeti Színházban bemutatkozott egy új balettegyüttes, a Pécsi Balett, s nyomban szenvedélyesen lobbanó viták közepontja lett...

A két riporter – Szilágyi János és Vértessy Sándor – négy napot töltött Pécsen. Megtettek a magnótekercsek, s a kulturális szociográfia eszközeivel elkészült egy ünnepinek szánt műsor, amit két ízben is sugárzott a Kossuth-adó. A rendkívül érdekes riportműsort kisebb, – csak néhány személyes vonatkozású kitérőt jelez – rövidítéssel közöljük. A szerzők pedig csak ott javítottak az eredeti szövegen, ahol – a riportdramaturgiai okból ejtett vágások miatt – a betűhív közlés nyomtatásban zavaró lett volna.

*

1960. szeptember 25-én egy csapat 17 éves gyerek, táncművész-diplomával a zsebében, és egy kezdő koreográfus, tengernyi ki nem próbált gondolattal a fejében, megérkezett Pécsre. A koreográfus lelkes volt, a táncosok elkeseredettek: a budapesti életből kizárva, vidékre helyezve... Másnap reggel elkezdődött a munka: klasszikus balett-gyakorlatok, majd valami furcsa, sosem tanult ismeretlen mozgás. A hangulat zavart volt, a metronóm unalmasan ketyegett. A koreográfus szívosán erőltette ezeket a különös tréningeket. Azután elkezdtek egy műsort próbálni, nap mint nap reggeltől estig. A koreográfus csak magyarázott, válaszolt, a táncosok pedig mindent tudni akartak. A beszélgetések többnyire záróráig tartottak a Széchenyi téri eszpresszóban.

RIPORTER: Ön végeredményben nagyon kényelmes helyzetben volt 1960-ban, hisz' nyakon ragadott 10–15 frissen végzett balett-táncost, elhozta őket Pécsre és ezekkel a fiatal táncosokkal azt csinált, amit akart, és ők meg is csinálták, amit akart.

ECK: Valóban, most már úgy tűnik, hogy 1960-ban ez nagyon kényelmes helyzet volt. De ha az ember visszagondol, akkor kiderül, hogy tulajdonképpen először kellett Magyarországon balettet csinálni egy vidéki városban, egy olyan városban, ahol ugyan volt színház, de a lehetőségek nem voltak meg ahhoz, hogy egy balett-együttes legyen. Tehát minden körülményt, ami egy balett-együttes működtetéséhez szükséges volt, azt nekünk kellett megcsinálni. Nem volt balett-terem. A SZOT olajos-

padlójú termében kezdtük az egészet. Aztán ezekkel a fiatalokkal: hát képzelje el, hogy milyen kedvvel mentek először vidékre az Állami Balettintézet végzős hallgatói, akik akkor mind az Operába akartak menni. Eljöttek, el voltak keseredve, albérlet után járkáltak, nagy volt a meleg... Aztán elkezdtünk dolgozni. Szép lassan sikerült elérnünk azt, hogy már nem is volt olyan nagy a meleg, már érdekes volt, amit csináltunk.

RIPORTER: Természetesen sok kényelmetlenséggel küszködtek az első időben. De én a kényelmet nem ilyen szempontból értettem, hanem az alkotói szabadság kényelmére gondoltam.

ECK: 1960-ban nagyon nagy alkotói szabadsággal tudtuk létrehozni ezt a pécsi balettegyüttest. Ez az alkotói szabadság legalább ugyanilyen súlyú felelősséget rótt rám, majd később a táncosokra is. És ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy kényelmes helyzetben vagyok. Kényelmes helyzetben is, de ugyanakkor nagyon erős belső szorongással. Szóval, ebben a kényelmes helyzetben azért tulajdonképpen nagyon kényelmetlenül éreztem magam.

RIPORTER: 1961. január 3. A Pécsi Balett első bemutatója. Az első bemutató első műsorszáma Az iszonyat balladája volt. Kedves Szokolay Sándor, hogy került arra sor, hogy ezt a művet kifejezetten számukra komponálja?

SZOKOLAY: Eck Imre felhívott telefonon 1960 tavaszán és kérdezte, hogy van-e kedvem balettet írni. Nagyon nagy kedvem volt, nem tagadom. Kantáták és oratóriumok után valami, ami a színpad felé vihetett. Leutaztam Pécsre és ott is éltem két hónapig a Tettye téren, gyönyörű környezetben, a hegyoldalon, és szinte ott húzták ki belőlem a zenét Eck Imréék. Friss és új volt az együttes és fantasztikusan hatott rám az a bátor törekvés, a kifejezésében a balett-tradícióktól sok szempontból való eltávolodás, ami egy modern zeneszerző fantáziáját nagyon megmozgatja. Szinte közösen készítettük a librettót, az időhosszúságokat, a tételeket és ez roppant izgalmas dolog volt számomra. Eck Imre a zeneszerzőre komponálja a szövegkönyvet és a zeneszerző Eck Imrére komponál, hogy így mondjam, tehát ez egy egyszerre születő műfaj, ami jó dolog, és az irodalomban kevés ilyen példa van. Azóta tényleg európai és világhírű lett a Pécsi balett. Nagyon büszke vagyok arra, hogy az első balettemet éppen a Pécsi Balettnek írtam. Sokat köszönhetek ennek a balettnek, sok tematikus anyagot tudtam ott összeszedni. Bevallom, nem tartom ezt önmagamtól lopásnak, hogy sok *Iszonyat balladája*-mótvumra építettem a *Vérnáaszt*.*

RIPORTER: Lesz-e még Szokolay balettzene?

SZOKOLAY: Nem tudom, mert most a Hamlet-operán dolgozom, és ez nagyon nagy munka... nagy vakmerőség. Amikor egy évvel ezelőtt találkoztam Eck Imrével, a régi lázban elkezdtünk beszélni egy újabb balett lehetőségéről. Gondolom, az elkövetkező években ez megismétlődik.

RIPORTER: Az első műkritikus, aki akkoriban leírta, hogy ami Pécsen történik, rendkívül figyelemre méltó, Mátrai Betegh Béla volt.

MÁTRAI: Amikor egy gyerek felnő és azzá nő fel, amivé várták, remélték, amivé szerették volna, hogy felnőjön, a környezete szereti a saját érdemének tekinteni. A szülők esetében ez mégcsak érthető, elvégre azt a gyereket ők nevelték föl, van hát részük a diadalban, ha nem is annyi éppen, mint hiszik. De illetéktelennek érzem, ha egy nagybácsi, sógor, koma, dajka, bába büszke arra, mivé lett a gyerek, akit a világra segített, ringatott vagy a térdén levagoltatott. „Emlékszel, öcskös, tőlem

* Szokolay Sándor 1964-ben bemutatott első operája.

kaptad az első barackot a fejedre” – mondja büszkén a távoli beavatott vagy inkább: beavatkozó. Egy kicsit komikus ez.

Most mégis mintha így jártam volna az öt év alatt felnőtt, idehaza és külföldön nevet és rangot szerzett Pécsi Balettel magam is. Mint távoli, mint nagyon távoli rokon, én is egyszerre büszke – elismerem: illetéktelenül és egy kicsit komikusan büszke – vagyok arra, hogy valaha, öt esztendővel ezelőtt, mondhatni a térdemen lovagoltattam és barackot nyomtam a fejére. „Emlékszel, öcskös, – én is valahogy így kezdeném, ha megszólítanám – , emlékszel, mit mondtam neked öt évvel ezelőtt?” És komikusan elavult büszkeséggel emlegetném, mit is írtam féléves korában róla, 1961. június első napjaiban. Azt írtam, hogy arra, ami a pécsi színházban modern táncművészetünk területén történik, azt hiszem egyre érdekesebb lesz odafigyelni. A műsor akkor a Derkovits Dózsa-fametszetsorozatából Ránki György zenéjére írt „1514” című táncjátékából, a Bartók *Divertimentó*-ra szerzett tánckompozícióból és Maros Rudolf *Bányászballada* című balettjéből állt. Mindhárom Eck Imre koreográfiája.

Csakugyan nevéstelenül tolatódó volna, ha bármilyen csekély részt is tulajdonítanék ennek az öt év előtt írt, figyelmeztető mondatnak abban, hogy a Pécsi Balettre fölfigyeltek. Nem. A Pécsi Balett fölfigyeltetett magára, csakhamar a megalkakulása után, a tehetségével, a törekvéseivel, új táncmegoldásaival. Még azt is merném mondani, az esetleges tévedéseivel is, mert még ezekben is érdekes volt, más és újszerű, bátor és vállalkozó kedvű. Másrészt pedig működésére gyors fogékonysággal reagáltak a tánc szakértői, a művelődésügyünkben illetékesek – és a legdöntőbb, a legszélesebb fórum: a közönség, mind a hazai, mind a külföldi.

Hogy ennek a gyors felnövekedésnek és gyors népszerűségnek mi a titka, arra egy szóval könnyebb felelni, mint hosszabb elemzéssel: a tehetség. Mégis megpróbálom felidézni, hogyan igyekeztem megmagyarázni egy évvel később, 1962. márciusában a Pécsi Balett művészetét, amikor Purcell *Etüd*-jeit, Gulyás László *Pókháló*, Szöllősy András egy Radnóti-versre írt *Oly korban éltem* című táncdrámáját és Decsényi János *Képtelen történet* című tánckomédiáját adta elő. Úgy találtam, hogy Eck Imre koreográfiájában a Pécsi Balett kitűnő, fiatal tagjai egy meglepő és korszerű fizika felismerései és törvényei szerint rendeződnek el a színpadon, olyan fizika szerint, amely már tud valamit a súlytalanság állapotáról. Az emberi test a Pécsi Balett színpadán lerázza nyűgeit és vakmerő biztonsággal veszi birtokába a teljes teret. Ez a balett valahogyan átszervezte a világképet a tánc céljaira – talán ez a merészség, az új lehetőségek felismerése, a tánc-nyelv átfogalmazása, röviden, a modernség a titka, hogy öt év alatt színpadi kultúránk büszkeségévé tudott felnőni.

*

RIPORTER: Feltűnt nekem tegnap a próbán, hogy Ön mindenkihez egyformán szól, mindenkivel egyformán bánt, legyen az a kar legutolsó embere vagy szólótáncos.

ECK: Kétféle együttes létezik a világban. Az egyik fajta a sztárokra épül, tehát van egy kiemelkedő sztár és a többi tag középszerű művész. A másik fajta társulás az együttesre épül, tehát arra, hogy az együttes minden egyes tagja a maga helyét fontosnak és magáénak érzi. Én úgy gondolom, hogy a mi balettegyüttesünk erre a formára épült. Tulajdonképpen nálunk nincsenek kiemelkedő sztárok, hanem együttes van. Mindenkinek megvan a maga helye és ezen a helyen jól próbálja megoldani a feladatait.

RIPORTER: Tudta-e Ön, amikor lejött Pécsre és megalakította a balettet, hogy ezt így fogja csinálni, vagy ez menet közben alakult ki?

ECK: Abban biztos voltam, hogy az elkövetkezendő korok műfaja az együttes, tehát a jó együttes megteremtése felé próbáltam haladni.

RIPORTER: Rajzolja a koreográfiát és a rajz alapján tanítja be, vagy szokott formálódni, változni, átalakulni a próbák során is?

ECK: Én nagyon szeretek közösen dolgozni. Úgy érzem, akkor tudok a legjobban dolgozni, ha a táncosaimmal együtt csinálom. Sokat vitatkozunk, sokat beszélgetünk. Akkor halad a legjobban a munka, ha szinte az első próbán már egy prizmaszerű visszatükröző felületet kapok a táncosokról; szinte egymásnak adjuk a labdát, akkor, amikor a koreográfia elkészül. Ahogyan együtt csináljuk, formálódnak, alakulnak az elképzelések, a táncosok nagyon sokat segítenek nekem a koreográfia betanításánál és én meg nagyon sokat, azt hiszem, nagyon sokat segítek a táncosoknak a szerep elkészítésénél.

RIPORTER: Kevés, ha egy táncos kitűnően táncol? Értenie is kell, amit táncol?

ECK: Értenie, feltétlenül értenie. Nem elegendő, ha valaki csak jól táncol; ahhoz, hogy valaki jó művész legyen, nagyon kulturáltnak, nagyon tanultnak és nagyon műveltnek kell lennie.

RIPORTER: A kilenc bemutató 27 művéből nem egynek ön tervezte a díszletét. Miért?

ECK: Sokszor nem tudom írásban előre megfogalmazni egy balettnek a gondolatait. Nagyon nehéz helyzetben vagyok a díszlettervezővel szemben, akinek nem tudok egy szöveggönyvet, nem tudok darabot adni, amiből megérthetné, hogy milyen díszletek kellenének ehhez. Tulajdonképpen csak bennem élnek bizonyos sikok, emelvények, színhatások ahhoz, hogy ezeket a gondolatokat a színpadon is meg tudjuk teremteni.

RIPORTER: Szavakban nehezen bejárható területre tévednénk most. A műhely intím zugát keresném, ahol elkezdődik az alkotás folyamata. Hogyan koreografál ön?

ECK: Megszületik egy gondolat, abból aztán szöveggönyv lesz, aztán vagy talállok zenét, vagy keresek zeneszerzőt...

RIPORTER: Tehát máris a gyakorlati résznél tartunk. Lehet esetleg egy példán elindulni az elmúlt évek repertoárjából? Vegyük talán A parancsot...

ECK: A parancs. Hát igen, nagyon érdekes. Ez mindannyiunkat nagyon érdeklő és izgalmas probléma, kétségtelenül: a hirosimai bombázás, Fatherly pilóta problémája. De nemcsak ez. A parancs nem egyszerű pszichoanalitikus vagy lélektani dráma, ez egy mindent jobban átfogó...

RIPORTER: ... és a kor nagy, izgalmas kérdésébe nyúló...

ECK: ... azt hiszem, hogy ez így jól megfogalmazott. Persze felmerülnek A parancsban problematikus kérdések. Például, hogy miért nőnek ábrázoltam a lelkiismeretet, hogy az áldozatok és az ünneplő tömeg és a parancskiadók miatt vannak valamennyien egyöntetű kekiszínű ruhában.

RIPORTER: Csakugyan, miért nő a lelkiismeret A parancsban?

ECK: Drámai összeütközések egy tánckettősen, egy pas de deux-n keresztül jobban elmondhatók. Filmen nyilván másként lenne, mert a filmen, úgy gondolom, hogy ugyanaz az ember játszaná a lelkiismeretet is és a főszereplőt is. Táncban, a táncadta, a tánc-kettős adta lehetőségek talán jobban kibontakoznak. A másik kér-

dés, amiről beszélni akartam, az egyenruha. Az áldozatok is, a parancskiadók is, a győzelmet ünneplők is valamennyien ugyanazon kekiszínű trikóban vannak. Én úgy gondolom, hogy egy végsőkéig militarizált kor problémáit pontosabban fejezzük ki ezzel.

*

RIPORTER: Végigpillantva a művek során, talán egyértelműen kijelenthetem: rendkívül szereti és teremti a drámát, az ellentétes erők küzdelmét. Vajon miért látogat el oly ritkán a mosoly, a derű, a tintor területére?

ECK: Igazában úgy szeretnék egyszer jó vígjátékot csinálni. Én minden évben kísérletezem...

RIPORTER: Bevallhatná, hogy szereti a tragédiát...

ECK: Igen, nagyon szeretem a tragédiát. Úgy érzem, a nagy összecsapások és a nagy kontrasztok, a fekete-fehér megteremtése, közelebb áll hozzám, és úgy érzem, hogy ezen keresztül jobban el tudom mondani a problémáinkat... Azt hiszem, hogy nem tudok jó vígjátékot csinálni, és most, miután ez a kérdés az együttesünkben lényegében megoldott, mert a Tóth Sanyi nagyon jó vígjátékot tud csinálni, egy kicsit bizonytalannak is érzem magam...

TÓTH: Imre kért meg, hogy ha van kedvem, csináljak egy balettet. Mire én mondtam, hogy kedvem van, csak bátorságom nincs. Majd 24 óra gondolkozási idő után azt mondtam, hogy én szatírárt szeretnék csinálni. Imre erre nagyon meglepődött, mert jól tudta, hogy én az eddigi darabjaimban majdnem mindig drámai szerepeket táncoltam.

RIPORTER: Mióta megcsinálta ezt a balettet, nagyobb tisztelet övezi?

TÓTH: Természetesen egy sikeres balett elkészítése után az emberek bizalma megnőtt, bizonyos mértékig elnőzőbbek lettek, ugyanakkor pedig szinte követelik azt, hogy ismét jelentkezsem önálló balettal. Egyszerűen sürgetnek...

RIPORTER: És ez zavarja?

TÓTH: Tulajdonképpen nem zavar, hanem inspirál. Természetesen ez kétélű dolog...

RIPORTER: Hogy érti ezt?

TÓTH: Egy balettegyüttesben, ahol nemcsak a fizikai munka, hanem az idegek is fontos szerepet játszanak, nézeteltérések, viták támadnak, amik sokszor művészi és néha személyi dolgokat is érintenek...

RIPORTER: És a levegő maga körül akkor sűrűsödött meg, amikor ezt a balettet megalkotta?

TÓTH: Igen, és úgy érzem, hogy ez természetes, hiszen az ember társadalmi statusa az együttesen belül megváltozott, a felelőssége is és minden tettének súlya.

RIPORTER: És ezzel a súllyal, ezzel a teherrel vállalkozott most, hogy a második balettet is megalkotja. Folytak már a próbák?

TÓTH: Nem. Jelen pillanatban a zenét írják és a szövegkönyvet még mindig alkotom.

RIPORTER: Fodor Antallal ülök szemközt, de Antinak nevezem, mert régóta ismerem, hisz' az 50-es évek végén együtt táncoltunk az Erkel Ferenc Művészegyüttesben. Te még akkor a Balettintézetbe jártál és meg akartál ismerkedni a népi táncsal: belőled profi lett, én meg kiöregedtem azóta a táncból. Úgy tudom, te is azok között voltál, akik elsőként jöttek ide, Pécsre.

FODOR: Mindannyiunk számára, akik első fecskék voltunk, csalódás volt, hogy nem az Operába vonultunk be fehérlovon, hanem le kellett jönni egy vidéki városba, Pécsre, és itt kezdeni valamit. A munka további szakaszában én elsősorban mint táncos dolgoztam, de már nagyon fiatal koromban kedvet éreztem ahhoz, hogy önmagam is próbáljak vagy csinálgassak valamit mint koreográfus. Erre a későbbi évek folyamán, Imre mellett és az ő segítségével, adódott alkalom és lehetőség.

RIPORTER: Igen, te csináltad meg A pulloveres Daphnis és Chloe című táncjátékot.

FODOR: A darabot én nem tartom jól sikerült balettnek, de tulajdonképpen az első bukás, ami az ember számára a legtöbb tanulságot hozhatja a későbbiek során. Én azóta is dolgozom, kisebb-nagyobb balettbetéteket, koncertszámokat csinálok a televíziónak. Most készítünk egy 60 perces TV-filmet, amelyben koreografálok én is, és meg kell mondanom, hogy óriási örömmel és lelkesedéssel csinálom ezt, mert rendkívüli mértékben vonz a televízió...

RIPORTER: Szeretnél népszerű lenni...

FODOR: Nem! Nem én szeretnék népszerű lenni, hanem azt szeretném, ha a táncművészet lenne népszerű!

RIPORTER: A táncos hétköznapijairól Hetényi Jánost faggatom.

HETÉNYI: Az ember reggel elkezd a munkát és estig meg sem áll. Csak éppen ahhoz van ideje, hogy megebédeljen. Az albérltetet – mi mást tehettünk? – vállaltuk, amikor lejöttünk. A színház részünkre nem tud biztosítani színészházat, vagyis hát színészháza van, de közülünk csak egy párnak van ott helye, így kénytelenek vagyunk albérltetezni, ami anyagilag kicsit meghúzza az ember zsebet.

RIPORTER: A táncművész pályája bizony elég rövid. Harmincöt éven felül nagyon kevesen tudnak és akarnak táncolni még. Vajon ilyen messzeségben, hogy mi lesz a tiz-tizenöt év múlva, eljárnak-e, elkalandoznak-e a gondolatok?

HETÉNYI: Balettmesterként próbálkozom egy kicsit, – beválik-e vagy sem? – ami talán a koreografálás felé tud vinni. Majd meglátjuk, hogy sikerül-e.

RIPORTER: És ha mindez nem sikerül?

HETÉNYI: Ha nem sikerül, be szeretnék iratkozni a jogi egyetemre és azt elvégezni...

RIPORTER: Stimácz Gabriella első sikerét az Oly korban, a másodikat A parancsban érte meg. Mikor kezdi érezni a táncos, hogy már bíznak benne?

STIMÁCZ: Akkor kezdi érezni, hogy bíznak benne, amikor az első főszerepét úgy eltáncolta, hogy az egész együttes és az Imre elismeri, amit csinált. De természetesen ez nem elég, itt minden évben újra kell bizonyítani. Van olyan év is, amikor az embernek nem sikerül. Nincs megállás, nincs olyan, hogy az ember elért valamit és akkor nyugodtan ülhet a babérain, hanem mindig újra és újra bizonyítani, dolgozni kell.

(Folytatjuk)

A Balaton a képzőművészetben

A Balaton varázslatos szépsége, környékének történelmi múltja íróinkat, költőinket másfél évszázada ihleti alkotásra. Festőink is a múlt században fedezték fel a Balaton páratlan természeti tüneményét – tengernek tűnő végtelenjét, szelíd kékségét, vagy viharorkorbácsolta félelmetességét.

A XIX. század első felében – nemzeti festészetünk kibontakozása idején – főként a tó festői környékét, várromjait ábrázolják elbeszélő, leíró jellegű rajzokban, finom acélmetszetekben, egyikét-másikat ma már szinte „helytörténeti okmány” számba vehetnők. Az ezernyolcszázhuszas évek vége felé *Petrich András* – a „főhadi-strázsamester, a váci katonai akadémia igazgatója, képiro, rézmetsző, tájrajzoló, hangművész főképp pedig földképész és fekvés rajzoló” – Tátika romjait, Sümeg, Füred, képét rajzolta. A nürnbergi származású Ludwig Rohbock az 1850–60-as években Hunfalvy János „Magyarország és Erdély eredeti képekben” című munkája részére készített a Balaton vidékéről vízfestményeket. És sorolhatnók tovább azokat az alig ismert bécsi, tirol, vagy bajor festőket, akiket a Balaton híre vonzott! Az utazgató magyar képirok közül *Vizkelety Imrét*, *Szerelmey Miklóst* említem meg csupán, ez utóbbi adta ki 1848-ban Garay János verseivel, híres képes albumát „Emlék Füred s környékéről”, melyben tíz lithográfiában örökítette meg a reformkori Füred épületeit, sétányait.

A XIX. század második felében működő neves tájfestőink balatoni képeit, a keszthelyi Balatoni Múzeum állandó kiállításán (a Magyar Nemzeti Galéria rendezésében) követhetjük tovább. *Brodszky Sándor*, *Ligeti Antal*, *Molnár József*, *Telepy Károly* romantikus lendületű vedutaszerű balatoni festményeiben a hazai táj szeretete, a nemzeti büszkeség érzése is kifejezést nyer. Festészetük a nagy francia klasszikus tájfestők, Claude Lorrain, Poussin és hazai mesterünk id. Markó Károly hagyományaiból indult, s korunk romantikus felfogásában teljesedik ki. E romantikus tájárázolások során az egyik legszebb alkotás Brodszky Sándor „Kilátás a Balatonra” c. műve. Széles panorámában a Balaton nyugati partjainak hegyvonulata: a Badacsony koporsó alakú tömege, Csobánc, Tátika, Gulács kúpjai a hozzájuk nőtt legenda történelmi várromokkal, koszorúzzák a láthatárt. Az ég vihar előtti borulását, a zivatart jelző villámlást, a hullámok fodrozását hűen, remek mesterségbeli tudással érzékelteti.

A Balaton igazi méltatójára valójában – az elődök dokumentáló aprólékossága, a romantikusok hevülete, vagy ünnepélyes fogalmazása után – a század második felében *Mészöly Gézában* lett. A Balaton ismeretlen, rejtett szépségeit fedezi fel a tó festő poétája, a paysage intime legkitűnőbb magyar képviselője. Oeuvrejében a tó valóságos képét csodálatos bensőséggel, finom megértéssel, szelíd alázattal közelíti meg. Néhol a vízparti párat is érzékelteti, máshol a part szélén mosó asszonyokat, halásztanyákon ácsorgó alakokat a megvilágítás szürkév tompító szórt fényével fonja be. Minden képén, akár a víz, a fák, a mező, akár a vízimadarak, vagy bólogató nádfekék selymes kék, meleg barna, üde zöld szinességét festi, – a táj közvetlen élményét érezzük. Gondosan rajzolt és tárgyi hűséggel festett képei sosem szárazak, valamennyit a táj költői átélése hatja át. Művészetében a valóság és képzelet, a természet és érzés a legtisztább összhangban csendül. A keszthelyi múzeumban kiállított tíz

képe, mintha kamara-kiállításon mutatná Mészöly festészetét, köztük a párás, puha, szürke „Balaton öble az akarattjai partokkal”, oeuvrejében ritkább, nagyobb formájú művét a nagy francia előd Camille Corot gyöngyháztónusú képeivel rokoníthatjuk. – Hiszen ismeretes, hogy Mészöly Gézának jó néhány festményét régebben külföldi műtrágyapiacokon, mint Corot képeit adták el. – Általában kisméretű, tenyérnyi műveiben a tó ezernyi szépsége villan. A „Fürdőző gyerekek” impresszionisztikus oldottsága pedig már az új festői meglátások előfutára.

Az elhagyatottságában szép, a múlt varázsával telt vidék helyén a századforduló és a XX. század elején realisztikusabb tájélmény és elevebb fürdőélet színei kezdenek feltűnni. Ez festészetünkben is nyomon követhető. A századforduló és a XX. század elején számos művésznünk látogatta a Balaton partját. A magyar plein-air festészet úttörője *Szinyei Merse Pál* idős korában festette a Balaton kéklő hullámain. – *Rippl-Rónai József* friss üde pasztelljeivel, *Vaszary János* dinamikus erejű halászfeliratokban, *Iványi Grünwald Béla* lellei nyaralóját, s a tó vizének és egének fény-színjátékát megörökítő képeivel ünnepelte a Balatont. *Patkó Károly* strandolókban a fürdőélet mozgalmasságát dekoratív színességgel, *Perlmutter Izsák* „Balaton partján mosó nők” című képében pedig a hétköznapi munkáját impresszionisztikus felfogásban ábrázolta. *Csók István* hosszú párizsi tartózkodása után itthon letelepedve, az 1910-es évek végétől rendszeresen Aligán töltötte nyarait. Gazdag oeuvrejének remekművei születtek itt. Balatoni képeiben ritkán festette a tó nyugodt tükrét, inkább kedvelte a viharfelhős, színekben dúskáló, tarajosodó hullámokat. Megfestette vihar után a szivárvánnyal ívelt Balatont. E szivárvány akár a művész egész életérzésének szimbóluma lehetne: a háborgó víz felett megejtő szépséggel lebegő pára- s fénytűnmény, mintha a mester derűs életszemléletét sugározná.

A Magyar Nemzeti Galéria keszthelyi kiállításán a múlt század és a századelő mestereinek alkotásai vonzó áttekintést nyújtanak a Balaton igézetében született művekről. A XIX. században Mészöly Géza életműve teljesedett ki a Balaton festészetében, a XX. században pedig egyik legeredetibb hangú és drámai erejű festőnk, *Egry József* forrott össze szinte egész életével a Balaton ábrázolásával. Fiatal kori műveinek kivételével egész munkássága a Balaton világát jeleníti meg. Itt találta meg művészetének, egész alkotó életének értelmét. Nem a természeti látvány aprólékos ismételése volt célja, hanem a párát, a levegőt, a mindent magába szívó csodálatos reflexektől remegő atmoszférát fejezi ki, a tájat, az embert, az állatot a szerkezetre való leegyszerűsítéssel, mintegy a körvonalak jelzésével, expresszív erővel festi. Valójában *Egry* művészete a táj és az ember lírai összeolvadása. „A Balaton párás fényében minden elvesztí tárgyi valóját” – vallotta, s képein csakugyan minden vibrál, a mindent magába szívó, mérhetetlen távlatokat sejtető fény uralkodik. *Egry* fényittas festészetét keszthelyi tárlatunk most csak egy-két művével villantatja fel, mert e nyáron, a május közepén Tihanyban megnyílt, nagyon várt és már eddig is széleskörű érdeklődést, komoly visszhangot keltő *Egry József* emlékkiállítás – melyet É. Takács Margit magángyűjteményekből és a keszthelyi Balatoni Múzeum anyagából rendezett – hivattott arra, hogy a huszadik század első felének legnagyobb balatoni festőjét a hazai és külföldi érdeklődőkkel megismertesse.

Remélhetőleg jövőre a Veszprémmegyei Múzeumi Igazgatóság többi terve is megvalósul, többek között az, hogy Keszthelyen megnyílják az állandó „Balatoni Képtár”. Itt válik majd lehetővé, hogy a múlt századi és század eleji művekkel együtt, a Magyar Nemzeti Galéria kiállításának folytatásaként, a közelmúlt és jelen mestereinek Balatont tükröző alkotásait sokszólamú kórushoz hasonlóan bontakoztathassuk ki. A lírai, finom hangulatot érzékeltető *Vass Elemérnek*, a Fürdőhöz hú, fény és levegő vibrálását festő *Halápy Jánosnak*, a fiatalon meghalt *Móricz Sándornak* és *Nagy Gyulának*, vagy az élők közül a pannon táj és világ kéiben és prózában egyaránt élménygazdag, vonzó megörökítőjének, már klasszikusaink közé számító idős mesterünknek, *Bernáth Aurélnak* remekei, s *Bartha László*, *Borsos Miklós*, *Fenyő A. Endre*, *Szentiványi Lajos*, *Udvardy Erzsébet* stb. művei kerülnek majd az állandó Balatoni Képtár kiállítására. Ennek a tervnek mintegy fortissimós nyitányaként tekinthetjük a balatoni évad ezidei második jelentős képzőművészeti kiállítását: a július

3-án megnyílt III. Balatoni Nyári Tárlaton, amely a keszthelyi múzeum földszinti teremében és tágas aulájában sokrétűen és izgalmasan – s hogy a zenei hasonlatnál maradjunk: harmóniákkal és diszharmóniákkal telve bár –, de vívódásaiban is híven szemlélteti mai művészetünk arculatát. A Veszprémmegyei Tanács, a Szakszervezetek Veszprémmegyei Tanácsa és a Magyar Képzőművészeti kiállítást, amelynek alkalma és hívta életre ezt az országos jelentőségű képzőművészeti kiállítást, amelynek alkalmából a tárlat nagydíját, az 1962-ben létesített, Egry József képzőművészeti díjat – (bronz plakettet, oklevelet és 8000,- Ft pénzjutalmat) – valamint 10 000,- Ft összegű díját adtak ki a legjobb művek jutalmazására.

A bizottság az Egry emléklakettet – *Borsos Miklós* szép alkotását –, melyet 1962-ben *Bartha László*, 1963-ban *Nagy Gyula*, 1964-ben *Kokas Ignác*, 1965-ben *Borsos Miklós* kaptak – ez alkalommal posthumus elismerésként *Vass Elemér* egész életművéért ítélte oda. *Vass Elemér* bensőséges hangulatú, letompított színvilágú, puha formákat, meleg tónusokat kedvelő alkotásaiban ezen a nyáron – a mester hagyatékából, a Magyar Nemzeti Galéria anyagából és néhány műgyűjtő tulajdonából rendezett emlékkiállításán – a veszprémi Bakonyi Múzeumban gyönyörködhet a látogató. E tárlaton főként a mester utolsó éveiben, Tihanyban festett alkotásai gazdagon bontakoztatják ki mélyen kulturált, lírai atmoszférát keltő, elegáns piktúráját. – Az Egry képzőművészeti díj összegét és oklevelét az egy évtizede Badacsonyan dolgozó *Udvardy Erzsébet* festőművész, négy-négy ezer forint díját *Tamás Ervin* festőművész, *Lakner László* grafikusművész, három ezer forintot *Kiss Nagy András* szobor- és éremművész kapott.

A mai magyar képzőművészet igényes seregszemléjére, mely a Balaton nyári kulturális eseményeinek sorában is fontos szerepet tölt be, az ország minden részéből nagyszámú mű érkezett, melyből a zsűri válogatása után, mintegy 200 műtárgy került kiállításra: 85 festmény, 36 szobor, 19 érem és 68 grafika. A beküldő művészek témájukat nem mind a Balaton világából merítették – nem is volt ehhez a feltételhez kötve a pályázat, – a szülőföld, vagy külföldi tájak, figurális kompozíciók, csendéletek váltják egymást. A művészetek iránt fogékony látogató a kiállításon a reális, vagy a posztimpresszionista felfogást, a dekoratív, a síkszerű, a konstruktív ábrázolást éppúgy felfedezheti, mint az új utakat kereső, bátor, sőt olykor merész megoldásokat. A mélyebbre is hatoló néző szinte úgy érezheti, hogy korunk szellemi, művészi alakulásának, vagy akár mondhatnók – vajadásának tanúja. Megbecsült és szeretett idősestesteseink sorában *Vidovszky Béla* természetű, a részletekhez gondosan ragaszkodó, Keszthelyen festett „Nádas” c. hangulatos képét, *Diósy Antal* lehelletfinom „Napnyugta” című balatoni vízfestményét, *Frank Frigyes* kolorisztikus gazdagságú mozgalmas tájképét, *Vén Emil* szaggatott ecsetkezelésű csendéletét, *Varga Nándor Lajos* hangulatos „Szigliget” aquarelljét, *Molnár C. Pál* „Hazatérés a vadászatról” c. festményét láthatja, de a nonfiguratív irányzatot súroló színhangulatok, meditációk, folt-vonal szuggesztiójáig minden felfogású alkotást találhat. Van olyan kiállító művész – festő – szobrász, vagy grafikus, aki a természet szerény és alázatos krónikásának szerepét kívánja vállalni, a másik pedig új technikai megoldások felfedezőjeként szerepel. Az egyéni stílusok megszólalói között kétségtelenül szerepelnek módorossá merevült művek is. A tárlat összképét, – noha az nem kimondottan balatoni vonatkozású – mégis a balatoni ihletésű alkotások, a Balaton szépségétől áthatott, a pannon táj harmóniáját mélyen érző és érzékeltetni tudó művek jellemzik. *Bényi László*, *Bér Rudolf*, *Borsos Miklós*, *Csáki-Maronyák József*, *Fenyő A. Endre*, *Gulyás Jenő*, *Illés Árpád*, *Kiss István*, *Kovács Albert*, *Lóránt János*, *Lőrincz Vitus*, *Luzsica Lajos*, *Mikus Gyula*, *Udvardy Erzsébet*, *Varga Mátyás*, *Tamás Ervin* szerepelnek balatoni témájú műveikkel, a már eddig említetteken kívül.

A kiállítással kapcsolatban érdemes érintenünk a ma annyit vitatott korszerűség kérdését, – melyre a kiállított művek sokrétűségük, minden irányban való érzékeny reagálásuk folytán jó választ adnak s a „nyakló nélküli” modernkedés helyett a „jelen lélegzetvételének” megfelelően s művészetünk különböző irányzatait jól fejezik ki. A belső építészeti megoldások ötletessége folytán, – melynek tervezése *Molnár Szilárd* fiatal tervezőt dicséri: a könnyen mozgatható nyersvászonnal bevont vendég-

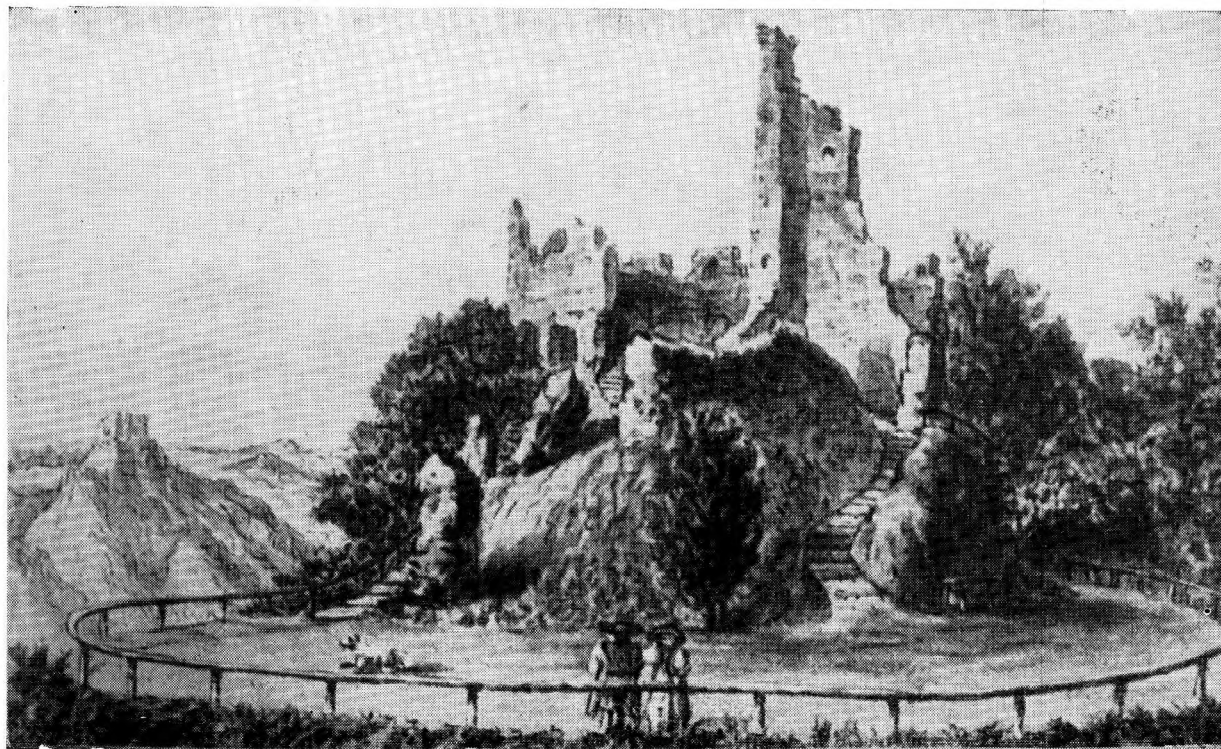
falak ritmusos elhelyezésétől kezdve, az egyszerű, anyagszerűségével ható nyersfa posztamensek, és a kisebb szobrokat tartó karcsú, könnyed acéllábak, vagy a vászonfal színébe belesimuló átlátszó falitartókon át – egészen a patinázott képakasztó lán-cig, – és az által, hogy a rendezés a hasonló szemléletű műveket igyekezett csoporto-sítva, egy-egy fülkében, vagy terem részben elhelyezni, a tárlatos szemlélődő köny-nyen áttekintheti az anyagot és képet alkothat magának jelen képzőművészetünk vál-tozatos gazdagságáról.

A festmények sorát, ez év tavaszán váratlanul elhunyt fiatal művésznünk, *Nagy Gyula* „Az élet maradai” c. melegbarna színvilágú képe nyitja meg, melyet halála előtt két nappal festett. – A tárlat rendezésének ideje alatt meghalt idős mesterünknek, *Bornemissza Géza* emlékének is adózik a kiállítás „Tihanyi szállásom” c. nyitott ablakot, azon át a Balatont ábrázoló, levegős, üde, halvány lila árnyalatú képével. – A díjazott alkotások közül *Tamás Ervin* vörös tónusokban tartott „Interieur” c. műve a tárlat egyik legvonzóbb, kiértelt festménye *Orosz János* „Cimbalmosok” képe döbbe-netes erővel hat, az érzelmeknek s a formáknak szinte lemeztelenített nyersségével, mélyen fájdalmas, humánus tartalmával. Gyöngéd szépség és tisztaság utáni vágyako-zás ragad meg az idei Egry-díjas *Udvardy Erzsébet* kiállított műveiben. Bensőséges líraiságú munkáinak sajátos képi megoldásait harmonikus egység jellemzi. A „Bada-csonyi betlehemesek” gyermekesen őszinte, tiszta hangja, a „Sírátó” mély emberi mondanivalója, a szép fejnek és kéznek finom plaszticitása, a „Nyár” a magasba-vágás érzelmű telítettségével a kiállítás megkapó remekei. *Scholz Erik* formagazdag, stilizáló növény és állatkompozíciókkal, *Szinte Gábor* „Kerítés” c. érdekes és ötletes képkivágású munkájával szerepel. *Kokas Ignác* monumentális hatású Orfeusza, síkok-ban tartott forma ritmusával, letompított színvilágával a művész újabb festői útjának jelentős állomása. – Az „*Altöldiek*” elnevezéssel fémjelzett fiatal művészeink is szép kollekciót küldtek: *Szurcsik Jánost* „Megvadult lovak” c. drámai lendületű képe, a hosszú utazás lankasztó fáradtságát kitűnően érzékeltető „Utazók” c. nagyméretű pasztellje, *Vecsési Sándort* „Kisleány tejeskannával” és „Berényi est” a látvány szer-kezetét hangsúlyozó, kék tónusú festményei, *V. Bazsonyi Aranyt* lírai melegségű, mér-téktartó „Május” és „Ölekezés” c. munkái képviselik. *Baranyó Sándor* izzó vörösei zsirosan csillannak elő „Csendélet parasztkendővel” című képén. *Bényi László* lila tó-nusú képe a Balaton parton legelésző tehenekkel és *Gulyás Jenő* „Badacsonyi-öre” c. festménye kék-fehér színeivel, a Balatont az év minden szakában jól ismerő művé-szeknek őszinte vallomása. – Absztraháló felfogás, a szerkezet logikájának elvont, dekoratív szépségek, vizuális élmények kifejezése jelentkezik *Bér Rudolf* „Balaton” ké-pében, *Bizse János* „Vízparti élmény”-ében, *Fajó János* kemény kontúros csendéleté-ben.

A szobrok és érmék finomművű sorából a díjnyertes *Kiss Nagy András* műveit említjük „Sybilla” szobrát és „Ijász”, „Szöcske”, „Két lovas” plakettjeit, melyek kis méretük ellenére is, szinte túlnőve a műfaj által megadott méretbeli lehetőségeken, monumentális hatásúak. *Kiss István* „Kiáltó” szobra megrázó hitélű, gondolati, mély-ségeket feltáró. *Szabó Iván* „Csikó”-ja a művész kitűnő loábrázolásai sorában, remek mesterségbeli felkészültségének újabb bizonyítéka. *Ligeti Erik*ának régi bizánci iko-nok megmunkálására emlékeztető bronz táblája a természet s a művészi formaképzés ezernyi szépségét tükrözi. *R. Kiss Lenke* „Éneklő leányok” finom ritmusával, *Simon Ferenc* „Kórus”-a és „Fürdőző”-i ötletes forma és kompozíció képzsével, *Tóth Sán-dor* „Anyá és gyermeke” rézdomborítása egyszerű modellálásával vonja magára a figyelmet. *S. Nagy András* almádi vörös kőből faragott „Cigányasszony” feje a mű-vész egyik kiértelt szép alkotása. *Id. Pál Mihály* lesimitott formái és *ifj. Pál Mihály* finom mozdulatokat megörökítő faszobrai „Haját fonó leányka”, „Vizbe néző” a tárlat kedvelt kispasztikái. A fiatal *Stefániai Edit* finomművű, égetett zománc tabellákkal szerepel.

A grafikai anyag a műfaj szinte minden változatát felöleli: ceruza, kréta, tusrajz, vízfestmény, gouache váltják egymást, a sokszorosított anyagban pedig monotypia, lithográfia, lino- és rézmetszet, rézkarc egyaránt szerepelnek. A kitüntetett fiatal *Lakner László* szén-tus montázsai és rézkarc-tanulmánya remek rajzi felkészültségről

PETRICH ANDRÁS: Tátika

KISS ISTVÁN: Kiáltó (részlet)

TAMÁS ERVIN: *Tihany*

és eredeti technikai megoldásairól, szakmai csiszoltságról vallanak. *Bartha László* „Elmélkedés az erdőről” című elvont felfogású, színárnyalataiban magávalragadó gouache sorozatát ez év őszén Párizsban állítja ki, három lapját most először itt mutatja be. *Borsos Miklós* balatoni és caprii ihletésű, egyszerűségében monumentálisan ható szín- és látványélményeiben gyönyörködhetünk. *Szabó Vladimir* mesélő kedve a „Postakocsi-állomás” hangulatos, színezett rajzán éled. – *Lukovszky László* Madách illusztrációival az Ember tragédiáját ábrázolók sorában már számottevő helyet vívott ki. *Gacs Gábor* „Emlék”, „Vándor”, „Bohóc” lithográfiáiban a mondanivaló és a kifejezés sűrített közlése dinamikus erővel hat. *Kunt Ernő* „Emberek és sirályok” fametszete e gazdag lehetőségeket nyújtó művészi ágnak neves művelőjét jól reprezentálja.

A kiállítás grafikai részének egyik fő vonása – mely egyben a III. Balatoni Nyári Tárlat anyagát teljes egészében is jellemzi – a mesterségbeli igényesség és a legkülönbözőbb szemléletű, módszerű törekvéseknek megjelenése. A Balatoni Tárlat jelentőségét az is fokozza, hogy a múlt évi X. Képzőművészeti Kiállítás óta mai művészetünk egészét összefogó, sokat vitatott és méltatott anyaga után, először ad áttekintést – szinte keresztmetszetszerűen – művészeink alkotómunkájáról, az azóta kialakult újabb megoldásokról, új művek születéséről. A tárlat Egry József díja tiszteletadás Egry festő-egyéniségének, művészi örökségének. Egry írta: „egy nemzetnél nemcsak az a fontos, vannak-e értékei, hanem az is, hogy vannak-e értékeinek megbecsülői”. – A Balatoni Nyári Tárlat mai képzőművészetünk méltó elismerése, megbecsülése.

A Balaton szépségének művészi megjelenítése nemcsak a múlté és a jelené, hanem a jövőé is – egymást váltó nemzedékek alkotásai tükröződnek vissza csodálatos tükrében.

UNGVÁRY RUDOLF

Két dunántúli emlékkiállítás

GULÁCSY LAJOS (1882–1932) megmaradt képeiből a székesfehérvári múzeumban rendeztek kiállítást. Többnyire hálátlan feladat kategóriákba sorolni a művészeket: egyéniségük, és az alkotás folyamatában résztvevő hatások sokfélesége minduntalan áttörik a szigorú határokat. Gulácsynál már eleve ne mis kísért az osztályozás veszélye. Egyedülléte annyira szembeszökő, hogy külön koordináta rendszert kell fölállítani az elemzéséhez, s ha ez sikerülne is, az okokat boncolgató, mind mélyebbre hatoló kérdések nyomán csak a csönd lesz nagyobb, mely a kérdezőt körülveszi. Gulácsynak nyugtalan természete és a kellő önfegyelem hiánya miatt nem volt türelme ahhoz, hogy szigorú formatanulmányokba mélyedjen, s ez titokban sokszor bántotta; talán a reneszánsz iránti rajongásának is részben itt vannak a gyökerei: mindig az elérhetetlent kereste. Pedig viszonylag korán elismerték, a Szépművészeti Múzeum már 18 éves korában megvette egyik képét, s 1909-ben elnyerte a főváros jubileumi díját. Hosszú éveket töltött Olaszországban, főleg Firenzében, azok közé a kevés újkori festőink közé tartozott, akikre sorsdöntő módon hatottak a régi olasz mesterek. Lelki egyensúlyja az évek során mind bizonytalanabbá vált, a világháború kitörése után összeroppant, öngyilkosságot kísérelt meg, s 1922-ben végleg intézetbe került, ahol még tíz évet töltött teljes szellemi némaságban.

Festményeit nézve látszólag úgy tűnik, mintha már nem is lett volna kora. „Az átkelés a Styx-folyón” című képén kékes-fehér tónusú alakok lebegnek a vörös-

barna háttér előtt; az „Utolsó vacsora” középpontjában álló Krisztus olyan, mint a gyermekkor öregje, lázas vízió; a lemondás bánatát sugározza az „Eksztázis”. A romantikus érzések, a pókhálós régiesség hangulata rendszerint sajátosan intim dekorativitással párosul, a barokkot idéző díszes, cikornyás látványossággal. Középső korszakában a harmonikus kompozíció, a klasszikus arányok jegyében fest, aminek egyik legsikerültebb darabja a „Dante találkozása Beatricevel”. Programszerű jelentagadásról, nem létező világról vallanak képei a tiszta festőiség eszközeivel, mély belső átéléssel.

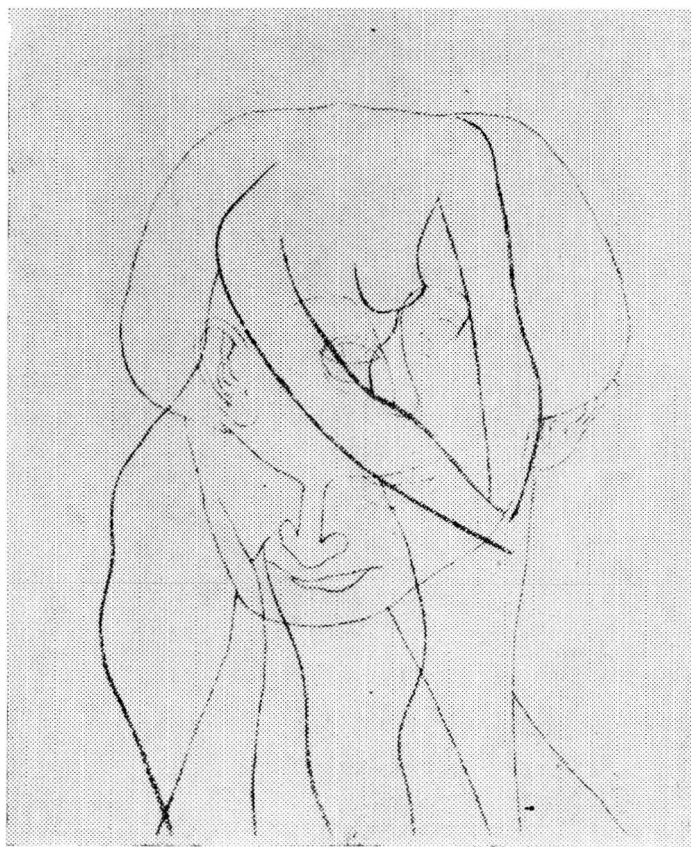
Gulácsy művészete csak egyéni érzelmekhez kötött. Kora képzőművészeti törekvéseit alig ismerte, s aminek nyomát fölfedezhetjük néha, azt sem epigon módján követte: még a másolatok is őt jellemezték. Múltba fordulása irodalmi átélés eredménye, az olvasott könyvek emlékei. Nála a hallucináció elnyomja az öntudatot, csak azt tudta felhasználni mások művészetéből is, ami homályos álmokképeihez, nosztalgikus elképzeléseihöz hozzásegítette. Az emlékezés káprázata töltötte be életét. De a látszólag lírai hangvétel mögött az izgalom és meggyőződés feszül. Megtévesztő a finomsága, amit részben a derengő színek és a statikusságra törekvő kompozíciós módszer okoz: alapjában véve megszállottja volt érzéseinek. Jellemzően világítják meg életszemléletét képcímei is. „A púpos vénkisasszony régi emlékeit meséli Herbertnek”, vagy a „Hidon bolondos, furcsa társaság vonul keresztül” elnevezések mögött lehetséges, hogy nem kitalált mese-mítosz, hanem ténylegesen létező intellektuális élmény rejlik. Ami a Nakonxypán sorozatból fennmaradt, meglepően szép, gyermekien fantázia-gazdag. Ebben a képzelt városban érezte igazán otthon magát, ezek között az emberek között találta meg biztonságát. Mert ez a világ az illúzió védelmét jelentette, s a mai nézőnek mégis csak elárulja Gulácsy korát. A titkos lelkiismeretfurdalásra, a bizonytalan előérzetre sokféle felelet létezik. Gulácsy válasza az elesettek, a halk kétségbeesettek válasza: finom színharmóniája, sajátos álmvilága a szépséghez forduló reménytelen menekülés, mely őszinteségével megmentette művészetét, de őt magát és korát nem.

Szerepét, és mai képzőművészetünkre gyakorolt hatását tekintve, VAJDA LAJOS (1908–1941) egyik jelentős festő-egyénségünk. A Szentendrén megrendezett kiállításon majdnem teljes munkásságát bemutatták. Vajda olyan időszakban alkotott, amikor az európai festészetben már beérték annak a művészeti forradalomnak az eredményei, mely a századforduló táján született, s közönségesen modern vagy absztrakt festészetnek hívnak. A hozzá kapcsolódó irányzatokat a megváltozott világ ábrázolásának igénye hozta létre, s fejlődésük még napjainkban sincs lezárva. Szentendre a 30-as évektől kezdve valósággal gyűjtőhelye volt azoknak a hazai festőknek, akik ezzel az újszerű, de a művészet történetében valójában mély gyökerekkel rendelkező látásmóddal szemlélték korukat. Nem a menekülés, hanem a változtatás szándéka jellemezte őket, s ez az adott időszakban nem sok sikert hozott nekik, mégis sok mindenben utat törtek az új magyar piktúrának. A Chagall-lal, Klee-vel, Malevics-sel rokon törekvésektől áthatott Vajda szintézisre törekvő festő volt, szerencsésen egyesült benne az érzelmi és intellektuális indítékú alkotói módszer. Legszebb festményein a doktrinitás szépsége ötvöződik a szürrealizmus jelképszerűségével. Valljuk be, mai festészetünkben alig találunk hozzá hasonló összegező alkotót. Hogy milyen messze lehet jutni ezeknek a módszereknek egyikével-másikával, azt többek között Bálint, Korniss vagy Ország Lili művészete példázza. Vajdának nem adatott meg, hogy lezárhassa művét. Néhány éves párizsi tartózkodás után hazatérve, alig hat év alatt alkotta meg munkásságának legjavát. A népi hagyomány felé fordult, és ennek formavilágát igyekezett összehangolni a korszerű kifejezés eszközeivel. A kiállításon bemutatott rajzain a végsőkig leegyszerűsített kompozíciókban ábrázolta a világot, mintegy elméletileg előkészítve későbbi festményeit. Az egyszerű vonalakkal megrajzolt tárgyakat kiemelte sablonos keretükből, összekapcsolta a jellegzetes motívumokat, hogy az értelem szemszögéből tömörítse a látványt. A szentendrei templomok ikonjainak hatására festette meg ikonos alakjait és önarcképeit. Valójában nem ezeknek az ikonoknak a szláv vagy egyházi jellege ragadta meg, hanem a koncentrált, minden mellékes jegytől megfosztott kifejezés lehetősége. Ennek a sorozatnak egyik darabja,

a „Felfelé mutató ikonos önarckép” végre eredetiben megpillantva szinte a reveláció erejével hatott. Rejtett jelképességével, megragadó dekorativitásával talán egyik legjobb festménye Vajdának, elgondolkoztat és megdöbbent egyszerre.

Ikonos képeinek nagy része azonban – néhány további kivételtől eltekintve, mint pl. a „Gyertyás lány” – nem rendelkezik ezzel a mély, gondolatokat átfogó távlattal, mely ennyire egyetemes lenne és mindenkihez szóló. A megkezdett utat jelentik inkább, amelynek legtávolabbi állomásai az életének utolsó évében készített szénrajzok. A vonalkázó technikával készült képeken a formák természetes feszültségét, dinamizmusát vagy finom lebegését rögzítette. Ez már a figurálistól való teljes eltávolodás útja, ahol az elvont alakzatok konkrét asszociációkat keltő hatása érvényesül. Itt közelítette meg Vajda a leginkább azt a korszerűséget, melynek rövid életét szentelte.

Mindkét kiállítás fontos eseménye napjaink képzőművészeti életének. Gulácsy Lajosnál alapjában véve befejezett életművel állunk szemben. Magányosan áll kortársai – Rippl Rónai, Ferenczy, Nagy Balogh, Mednyánszky – között, s legföljebb alkati szálak fűzik Csontváryhoz. A végletesen önmagába forduló, baljós végzetének poézisét tükröző festő munkássága inkább kitérőt, semmint összekötő láncszemet jelent. Útjának vége a hallgatás, elődjei és utódai lehetnek, de tudatos követői aligha. Vajda Lajosnál más a helyzet. Korántsem annyira magányos ő, mint ahogy olykor

VAJDA LAJOS: *Akt és tejek*

hangoztatják: Szentendrén vele együtt egész sor ma már élvonalbeli művész gyürkőzött hasonló problémákkal, és korára jellegzetes törekvéseiben más téren is rokonokra talált, mint pl. a zenében Bartók és Kodály. Megújodást kereső szándékkal válaszolt a jelen kérdéseire, megértette a folyamatok egymásba áramlásának jelentőségét, és föloldhatatlan kapcsolata volt a látott világgal. Időnek előtte félbeszakadt élete jelenti a tragédiát, ami elől bizonyos értelemben azok se tudják még teljesen kivonni magukat, akik tudatosan hozzá kapcsolódnak. Mert meg kell mondani, sajnos, hogy életműve befejezetlen, és alig egy-két ponton érte el azokat a magaslatokat, ahol minőségileg törés nélkül kapcsolódnék az európai festészet legjobbjainak alkotásaihoz. Értetlenség volt osztályrésze, mint pályatársai többségének, s ennek okát az elmaradott társadalmi körülményekben, a lapos kispolgáriságban kereshetjük. De az iránta való érzelmi elfogultság csak eltorzítaná az arányokat, túlértékeléshez vezet, aminek eredménye újabb provincializmus lehet, talán éppen azoknál, akik az ő nevét írják zászlajukra. A körülötte tevékenykedő művészek annyira eltérő életutat jártak be, hogy őt és vele együtt Szentendrét nem sajátíthatja ki senki anélkül, hogy a hazai absztrakt festészetet, melynek egyébként is még sok pótolni valója van, a fokozott beszűkülés veszélye ne fenyegetné. A két művész munkássága hosszabb idő óta először került ismét a nyilvánosság elé. A bemutatóknak bizonyos fokig hézagpótló szerepük is van. Most, hogy egészében áttekinthettük életművüket, jobban fölmérhetjük jelentőségüket és inkább az őket megillető helyre kerülhetnek művészeti köztudatunkban.

GULÁCSY LAJOS: Olasz nő virággal

Z. SZABÓ LÁSZLÓ: *Morvay Gyula útja*

NEMES ISTVÁN: *Első kísérlet a teljes Ady-életmű marxista feldolgozására*

VÁRKONYI NAGY BÉLA: *Káldi János: Rábaparti elégia*

KISS DÉNES: *Gyurkovics Tibor: Embertia*

KRISTÓ NAGY ISTVÁN: *Horgas Béla: Nevetni, sírni*

BERTÓK LÁSZLÓ: *Bella István: Szaggatott világ*

POMOGÁTS BÉLA: *Marguerite Duras: Naphosszat a fákön*

SZÖLLÖSY KÁLMÁN: *Szántó Tibor: Tízezer rendszám*

TAXNER ERNŐ: *Simonffy András: Láadás reggelig*

MAJOROS JÓZSEF: *Csontos Gábor: Szemben hegyek*

Z. SZABÓ LÁSZLÓ

Morvay Gyula útja

„Elődeim mind parasztemberek voltak: hol zsellérszegények, hol kiskgazdák, de mindig a magyar valóságot megtartó emberek. Apám nyugtalan széplélek volt, aki egyenes vetésekről, egyenes utcákról álmodozott néha, tehát még falusi bírónak sem lett volna jó.” – vall őseiről. Az *Életrajz helyett* című írása egyúttal írói pályája valamiként is vehető: „Első regényemben a béresek sorsáról próbáltam írni, majd a ruszin nép sorsát irtam meg a *Falu a havasok alatt*-ban. Mostani – *A nagy út* című – regényem pedig Böse János hajcsárlegényről szól... Írásaimban – a nép gyermekéeként – a nép sorsát írom. Arcukat, életrezdüléseiket figyelem s emberi dokumentumaikat szeretem.”... Majd később: „... Ady, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond szaggatták fel az akkori fiatalok lelkét, hogy mélyebbre is lássanak.”

Ez az életrajz nem tartalmaz mindent. Hogy igazán mi kerülhet bele, meghatározza az a történelmi helyzet, amelyikben íródik. Nem rejti – még burkoltan sem – az indulás, a fiatalkor nagy céljait, az eszmélés igazi hevét és pátosát, megszállottságát. Ennek az írói-költői pályának az igazi hősi korszakát, amelyikre a szlovákiai magyar irodalom büszkén tekint vissza, hiszen a 30-as években Morvay az irodalmi avantgarde egyik reménysége.

Indulása a Sarlóhoz köti. Amikor feltűnik a mozgalomban, a gombaszögi program megfogalmazásakor, még senki sem sejti a „zömök, megszállott parasztfiúban” sem a költőt, sem a költészettől elforduló és a prózairóvá formálódó szocialistát. De a táborozáson elhangzott előadása ráirányítja a figyelmet. Az *új orosz parasztról* beszél, akit „Lenin forradalma, a nagy orosz népi megújulás váltott meg évszázadok halálos csöndjéből”, aki „megismeri a könyv hatalmát, átszervezi iskoláját, hogy abba az élet reális dolgai is belekerüljenek; életre hívja mesevilágát, és újra dalol, de most már nemcsak szomorúan.”

A fogalmazás még pontatlan, sok minden befolyásolja: egyrészt ismeretei, azok a hatások, amelyek a magyarországi népi irodalomtól vett ihletésnek számítanak; az akkor még erőteljesen ható szabódezsői befolyás, a szovjet rendről csak újságokból, elbeszélésekből szerzett értesülések; de átviláglik egyúttal az előadás naiv szenvedélyén, megszállott hitén az akkori orosz irodalom: Gorkij, Gladkov és Jeszenyin ismerete is.

Meghatározza fejlődését a Sarló mozgalom ideológiája, bár ő, akinek ősei „úrdó-gás jobbágyok, primaciális napszámosok, lovas szekeresek voltak”, észreveszi a program buktatóit, szociális zsákutcait is. Ezért szegzi szembe vele paraszti radikalizmusát, s vallja, hogy „a nép ma már nem őserő. Mert őserő a penészes fal, a tbc, az egy-kétől elkinzott anyák, akik nem akarnak szülni. Csak a harcoló falu az őserő. Mert ezt is látja a falu: a demokratikus államban még mindig a régi főúri feudális politika a hangadó magyar viszonylatban.”

Ez a paraszti radikalizmus mondatja ki vele a szociális igazságot, de ez löki ki belőle első írásainak nyers, kendőzetlen, a választékos izléstől távol álló korai verseit. Ezek a költemények – Kovács Endre szigorú kritikája szerint – „... egyetlen sémára készültek: a vers elején a szociális helyzet érzékeltetése nagy felületeken, utána a parasztság jajsza, majd puskagolyóként süvítő fenyegetés.” De az 1930-ban megjelent *Forróra fülledt a talaj* című kötet műves hibái ellenére mégis csak egy nemzedék felszabadulásának akarátát, a mélyből jöttek hangját és a paraszti nyomor tartathatatlanságát hirdeti. Elgondolkoztató Fábry Zoltán 1935-ben írt *Lírikusok Szlovenszkón* című tanulmányának egyik mondata: „... a Szlovenszkón tudatosított szocialista realizmusnak máig sincs költészeti vetülete. Egyetlen egy kivétel mégis volt: Morvay Gyula. Ezekben a Morvay-versekben döbbenő valósággá tisztult, vállalássá dokumentálódott a zsellérsors.”

A *Forróra fülledt a talaj* című kötet verseiben nem az etnográfikus érdekesség, a falu újbóli felfedezése, nem a paraszti idill vagy a Sarló által ekkor meghirdetett és folytatott jótékony feltárás kap hangot, hanem a visszafojtott paraszti düh fortyog, háborog, kiált társak felé, háttérben ott ködlik Dózsa és Bőheim alakja, de ott érződik már a kor, a 30-as évek kívánsa és követelte valóság is. Fábry szocialista realizmust emleget a versekkel kapcsolatban. Ez csak a versek forradalmasító hatásában igaz. Gondolatiságuk nem jut túl az anarchikus lázadáson; formai megoldásukban pedig a 20-as évek expresszionista eszközeire, a kassáki szabadversekre ismerünk. Illyés Gyula a Nyugat 1931-es számában kételkedve fogadja el a versek költőiségét; de ő sem tagadja meg tőlük „az újat akarás, a keménység, szóval az emberiség” harcos, olykor természetesen csak harsogó vonásait. Ezek a költemények nyersegek. Faragatlan pátosz árad belőlük; sztrájkra, tüntetésre buzdító legényes kiáltásként hatnak.

A csehszlovákiai irodalmi avantgarde egyik ígéretes magyar költőjeként indul. Első kötetét a Sarló segítségével jelenteti meg. A kötet értékelése a kritika vizsgálata szempontjából is érdekes, mert jelzi, hogy a korabeli kritika milyen élesen látja a Morvay-vers buktatóit. Ugyanakkor igazolja azt is, hogy a mai vizsgálat észreveszi azokat a felhangjait is, amik az akkor még a nem minden esetben látott közösségi művészet értékeit rejtik.

Az induló Morvay, akiben „dokumentálódott a zsellérsors”, és aki szembefordul indulásakor a Sarló etnográfikus romanticizmusával, a „forróra fülledt talaj” levegőjében a társadalmi változás hirdetését tartja legfontosabb költői feladatának. Őt sem a forma, sem a költészet nem köti. Úgy robbannak ki belőle ezek a kiáltások, miként az elkeresedett düh vagy a visszafojtott szenvedély a körülötte élő „úrdó-gás” parasztokból. A kötet beköszöntő versében így határozza meg egészen nemzedéke célját, teendőjét:

„... fiatal szánk már nem tudja
létániázni öregek sárga jeremiádjait.”

Helyette a tettet hirdeti:

„... letöröljük öregapáink krétahúzásait.”
„Új idők kihúzott barázdáiban állunk.”

Nagyon érdekes, hogy ez az erősen expresszionista ihletésű költészet a maga nyers és látszólagos agresszivitásával, harsogó követeléseivel sohasem a felkiáltások eszközét használja, hanem a kijelentő mondatokat, jelezve ezzel azt is: nem a figyelmeztetés a célja. A figyelmeztetés ideje lejárt; most már a cselekvése érkezett el.

Ha a versek összefüggéseit figyeljük, észre kell vennünk: a jövő képe – ha kissé határozatlanul is – kirajzolódik előtte: „Évek tartoznak nekünk százados kamatokkal” – hirdeti. Világa nem bezárt, szűk magyar világ: nemzetközi mérete és szemlélete is van; hiszen az elnyomás mindenütt elnyomás. Ezért írhatja:

„Hadd beszélgessünk
és találkozzunk egy kézfogásra
gumiderekú pálmák alól a
sárga és vörösarcú zsellérekkel.”

Illyés említett tanulmánya „valami költői tisztást” keres ebben a lírában. Ezt valóban nem nagyon talál. Nyelve nyers, faragatlan, durva, miként a világ, amelyikben él. Az expresszionizmus, a Kassák-versek erősen rányomják bélyegüket, de kivillan a sorok közül a népballadák, a népdalok expresszionista képi világa is. Mindez kissé artikulálatlan szavak formájában, egyúttal azonban annak dühbe fojtott keserűségével.

Az 1933-ban megjelent második kötet, a *Magamig ért a sor* követeléseiben még tovább megy. Már a forradalomra lázít a megszállottak hitével: „Nagy kommenciót, elmaradt jussot ütünk ki urak, belöletek!”

A társadalmi változást ekkor már a forradalomban keresi Morvay. Verseiben a kifejezés is erre az egyértelműsége utal, expresszionista túlzásai inkább a való élet tényeihez igazodnak. Nem megdöbbeneni akar, hanem rádöbbeneni, felrázni és a megfogalmazott gondolatot a harc eszközzévé változtatni. Pergő, meditálást nem tűrő líra ez:

„... vége bennetek a tegnapi embernek. Meghalt.
Veletek van a piszkot takarító új ember.”

Az *Új holnap felé* című kötete viszont mintha megtorpanást fejezne ki. Látszólag – a realitás állandó hangoztatásával – a valóságoshoz kötődik. Beköszöntőjében írja: „Nincs halott vízióm, élő valóságban élek, türelmetlenül várom a hajnalt, mert nem jó a sötét levegő.” De az „élő valóságra” való hivatkozást önmaga leplezi le a második sor határozatlanságával, a társadalmi utalás természetivé változtatásával. A verseket egyre inkább az általánosságok költőivé alakításává szűríti. A harci sikolyok, a fenyegető dühök, az elszánt és jogos követelések egyre inkább „sejtésekké”, „káromkodásokká” szelidülnek. Látszólag a költészet nyer vele, de éppen erejétől fosztja meg Morvayt. A felfelé ívelés helyett a visszakanyarodás következik nála. A tett helyett a menekülésnek egy sajátos – a magyar irodalmi életben már egy évtizeddel előbb észlelhető – formája. A falusi sors és élet, ami eddigi két kötetében minden komor színe ellenére a *tett* irányába lendítette Morvayt, ebben a harmadikban visszahúzó erejével rántja magához. Megcsendesült vallomások a kötet versei. Némelyikük sötét tónusaival már determináltságot sugall:

„... menekülj a falusi estéből,
ahol minden nap monoton balladasággal
lámpák gyúlnak, sorsok kihűnynak.
... babonából burjánzik a vetés ...
minden van itt, csak hatalmas élet nincs,
megvert vetések vannak itt.”

Mi húzódik meg a versek hátterében? A mozgalom hanyatlása, a politikai helyzet egyre szorongatóbb volta, csendőrsortűzések, letartóztatások és személyes üldöztes is. Mindez nem megalkuvás, csak a megcsendesedés, a pillanatnyi lelki krízis jele. Így sötétül el a kép, s bár a cím az „új holnapot” ígéri, ez az új holnap a földhöz, a faluhoz, a megvertségek balladás hangulatához vezet. Elkésett idill ez költészetében, egy nemzedék kettős csalatottságának és csalódottságának következménye.

A harmadik kötet megjelenése után a *költő elhallgat*, s helyette megszólal a prózairó. A Sarló ebben is segíti, hiszen a „*valóságirodalom*” (falu- és városszociográfiák, életrajzok) követelésével sokuknak teremt megszólalási lehetőséget. Morvay költői indulását megelőzően egy néprajzi dolgozattal, a *Tardoskedd* cíművel hívja fel magára a figyelmet. A dolgozat bírálója, Solymossy Sándor így ír a munkáról: „Ki-fejzésre jut szeretete, szinte fiúi érdeklődése a régi hagyományok iránt, mintha azok családi ereklýei lennének.” Ez a megjegyzés erényeit és hibáit egyaránt magában hordozza. E „családi ereklýeket” állandóan ott érezzük regényeiben is.

Az *Új holnap felé* kötet után 1936-ban jelenik meg az *Emberek a majorban* című kisregénye, amelyikben a társadalmi átalakulást követelő szenvedélye újra felbuzog. Ugyanaz az élményanyag tör föl belőle, mint ami korai verseiből áradt. A Dunamedencében élő népek sorsának szocialista szellemben történő ábrázolására vállalkozik: a közös elnyomás bemutatására. A kisregény a béresek nyomorának megrendítő rajza. De ha csak ez volna, nem érdemelne különösebb figyelmet ez az eléggé elhallgatott mű. Besorolhatnánk a többi realizmussal kevert naturalista alkotás közé. Ami több ebben a kisregényben, az éppen a politikai koncepció. Mert a béresnyomor szörnyűségeinek leírásánál továbbmegy, újszerű hőst teremt művében. Egy osztályából – erejével és a gyakorlatából szerzett tapasztalatával – kiemelkedni kész hőst formál Igor béres alakjában, aki látva az orosz forradalom nyomán megváltozott életet, hazatérve a maga szűk körében akar új világot teremteni. Igaz, Igor harcát sok minden korlátozza, eredménye nem jut a másik major határánál tovább; mégis: a mű egy osztályharcos írói és emberi felfogás bizonyítéka.

Sándor László írja 1937-ben a regény hősről: „Morvay alakjai hasonlítanak a nagy szláv regényírók alakjaira: társaik fölé magasodnak.” A kritikusi megállapításban a szovjet irodalom, Gorkij és Gladkov új hőseinek hatását vehetjük észre.

Mai szemmel kissé utópisztikusnak érezzük a major béreseinek küzdelmét, azokat a végtelenen felfokozott emberi szenvedéseket és szenvedélyeket, amelyeket Morvay bemutat; de nem szabad megfeledkeznünk arról, az expresszionizmus prózáiró munkásságának kezdetét is éppúgy meghatározta, mint költészetét.

Ezt a lassan hömpölygő, olykor nyers, formátlan prózát átszövi állandóan a szubjektív jellegű monológ interieur, a meditáció. Éppen ezért sohasem találkozhatunk – a későbbiek során sem – szigorúan zárt történnel vagy szerkezettel. Ez a kisregény is szinte eseménytelen, miként a cselédsors. De annál több benne a sötét szín, a szenvedés szava, s csak a lélek mélyén vagy kitöréseiben izzik fel egy pillanatra a tett, a cselekvés lendítő ereje.

A korabeli kritika „társadalmi realizmusról” beszél a regényt elemezve, és éppen Sándor László állapítja meg az *Emberek a majorban* című műről, hogy ugyanakkor átlépi a társadalmi realitás kereteit. Valójában kettős kötésű a mű: *realitása* tagadhatatlan a cselédi–paraszti nyomor bemutatásában; ugyanakkor lázadása *expresszionista* megformálást nyer. Utópia, mert elszigetelt – miként írójuk az.

A benne felvetett kérdések: a nagy társadalmi ellentét, az elnyomott osztályok új erkölcsisége, erőteljes antimilitarizmusa, fel-felvillanó internacionalizmusa, a szovjet példára való állandó utalása, annak szellemében bemutatott osztályharc következe-

tessége és elszántsága emelik ki a kortársi irodalom egészéből, a hozzá hasonló paraszti-cselédi nyomort bemutató munkák közül. Ez egyúttal irodalomtörténeti értéke is. Ebben a regényében valósul meg az a szocialista realista kísérlet, amit Fábry Zoltán emleget.

Megjelenésekor a kritika észre sem vette. Itt is, miként az egész szlovákiai baloldali irodalom esetében, csak a *Korunk* volt kivétel. Ez a folyóirat adott teret legtöbbjüknek a visszhang nélküli csehszlovákiai lapokon kívül.

Az *Emberek a majorban* című kisregény a nagy társadalmi ellentét legégetőbb kérdését vetette fel, s próbálta megmutatni a kivezető út vagy legalább a *harc* formáját; azokat a lehetőségeket, amelyek a társadalmi igazsághoz elvezethetnek. Igyekezett felvilágosítani, s az évszázados beletörődés útja helyett a *cselekvés* útjának sürgetését szolgálta.

Közben azonban politikai és társadalmi téren egyaránt erőteljes jobbratolódás történt. A Sarló végképp szétszóródott. Maradt a valóság Morvay számára is: a megmáshatatiannak tetsző nyomor. Morvay a tizesztendős gombaszögi programra emlékezvén írta 1939-ben Balogh Edgárnak: „... belátod, hogy a Sarló eltévesztette a dolgot. Szándéka azonban tiszta volt, az *akkori tiatalság változtatni akaró tisztasága*.”

Csak ez a tisztaság maradt meg és a nyomor. Ezt tükrözi a következő mű is. Amíg az *Emberek a majorban* a keleteurópai kérdések szocialista szellemben történő felvetését jelentette, az 1941-ben megjelent regény, a *Falu a havasok alatt* ennek az eltorzulását. A kilátástalannak látszó élet kérdéseire kereste a választ ebben a regényben; a társadalom mozgató erőit kutatta, de nem jutott tovább a felszín ellentéteinek ábrázolásánál. Bóka László írta megjelenésekor – helyesen mutatva rá minden örvendező kritikusi hang mellett a mű lényeges hibájára –, hogy Morvaynak ebben a regényében „a társadalmi osztályok ellentéte csak egyetlen villanásra zavar bele a nyájas nyomorúságba.”

Mintha egy különös és a két világháború közti irodalmi életben észrevehető, csak éppen fordított irányú jelenségnek lehetnének tanúai Morvay esetében. Nála a *menekülés* nem a pálya indulásakor következik be – ellentétben sok-sok társával –, hanem a pálya második felében. Az előző regényben meglévő harcos írói magatartás ebben a másodikban megszeli. A konkrét társadalmi utalásokat felváltja az általánosítás szabványa. Az emberi nyomorúság oka már nemcsak a földbirtokos, az intőző, a tanyagazda, hanem a *sors* is.

Igaz, a regény sok lényeges kérdést érint; például az együttélés égető keleteurópai problémáit, a határok kérdését. De mindez meditáció, szegényparaszti töprengés formájában hangzik el a műben, amire a Csornin Vaszilyok, a Csubar Mihajlok választ adni nem tudnak, s töprengésük közben választ nem is találnak. Így lehetséges, hogy Morvay az 1930-as években az egyetlen megoldást – bár, igaz, nem véglegest – a kivándorlásban látja. Ami biztos, mozdíthatatlan pont ebben a világban, az az „örök nyomorúság”, vagy amiként a regény elesett kisoroszai medítálnak ezen: „... egy percig tart az emberi öröm, azután jön a nyomorúság...”

Ez eredményezi a regény végső gondolatának a megfogalmazását is. Amíg az elsőben kerteles nélkül kimondja a teendőt, itt elvész a nagy humánumban, időtlenné tágitja és helytől is függetleníti. A mondanivaló általánossá válása eredményezi a regény szerkezeti hibáit is, Morvay regényének anekdotikus jellegét. Csak lírai betéteiben nyer igazán írói rangot.

Az 1943-ban Pécsen, a Janus Pannonius Társaság kiadásában megjelent *Valami készül* című kisregénye a *válság könyve* írói pályáján. A mű cselekménye teljesen szétfolyó; csak a benne elmondott, a cselekménytől független balladai erejű történetek jelentenek értéket. Mintha igazolni is egyúttal ez a regény a tételt: elszakadva a földtől, a falu életétől megszűnnek alakjai élni. Az ekkor elszórtan megjelenő, de kötetbe eddig még nem gyűjtött novellái is azt bizonyítják, hogy mesélő ereje, emberformáló művészete egyre mélyül, ha megmarad régi témakörénél, a földnél, a falunál (*Gyümölcsták a viharban*, *Utolsó ölelés*).

A válság, a magára maradottság, az elszigeteltség és az állandó üldöztetés – a rendőri felügyelet – pregnánsan mutatja azt az utat is, amit Morvay az első regényé-

tői, az *Emberek a majorban* címűtől megtesz *A nagy út*ig. Ez a regény hiába legérettebb alkotása, azt is bizonyítja, miképp szigetelődhet el egy író, aki szembeszegül a fasizmus világával. Mert *A nagy út*, Böse János életregénye egyúttal a *magára maradó hős regénye* is.

A forradalmár cselédttől, Igortól jut el az országutak kivetett hajcsárlegényéig, annak megalázásáig. Ebben az alkotásában azt fogalmazza meg, miként válik társatlanná. Böse János fiatal korában hiába dédelget nagyra törő, szép álmokat, a mindent elárasztó nyomorúság a puszta létért való küzdelemre kényszeríti. A műből áradó keserű tanítás egyúttal az étellel folytatott író küzdelmének is summázása: „...az ember – akárcsak Böse – *magára marad* gondolataival és tervez, viaskodik *magára magával*, beszélget a sorssal és *alkudozik*.”

A lassan múló élet, amit *A nagy út* bemutat, balladisztikus, néha naturalista, néha pedig szép emberi pillanataiban a két háború közti időszak típusa is lehet. A szegényparaszti nyomorúságnak nem harsogó, fenyegető szava, hanem regisztráló írói produktuma. Hőseben és a vele összekerülő életsorsokban általánost és jellegzetest akart Morvay ábrázolni. Ezért nem volt fontos számára, hogy nagy sorsfordító pillanatok történjenek hősével. Böse élete milliányi élet. Magyarországon, de Kelet-Európa többi országában is. És bár a szegényparaszti nyomorból egy küzdelmes élet után a szegényházig vezető utat mutatja be, inkább megmásíthatatlan tragédiát ábrázol, mint lázadásra készítő. E sanyarú kép, ami *A nagy út* nyomán kialakul, az „egy holdas ember élete.” De bármennyire igyekszik is tragikus színeit hangsúlyozni, a rá jellemző lírai betétek és epizódok következtében megszépül ez az élet. A természetleírások, a küzdelem szépségének állandó, a sorsszerűségnek gyakori hangoztatása a belenyugvás hamis illúzióját keltik. Egyetlen egy gondolat, ami előre mutató: az élet mélységes szeretete, az életbe vetett hite.

Így válik *A nagy út* Böse életregénye helyett a létért és az asszonyért folytatott küzdelem regényévé. Ami a tragédia-láncolat mellett érték a műben, az Morvay nyelvi gazdagsága. Ezt még a sok tájnyelvi kifejezés sem zavarja.

A nagy út-tal záródhatna írói pályájának egyik korszaka. Hiszen a felszabadulás után éppen azt várnák tőle, hogy a felszabadult ember regényét is megírja. Az 1948-ban megjelent és a Szikra pályázatán díjat nyert alkotása, a *Fekete föld* mondanivalójában azonban alig lép tovább az előző műveken. A mű hősei kubikusok, akik a legmélyebb nyomor közepette élnek és vívják küzdelmüket állammal, nagygazdákkal és háborúval, amikor elérkezik számukra a felszabadulás. A regény alapjában véve erről az ösztönösséggel vívott küzdelemről szól. A Böse Jánosok helyett már harcra kész szegények élnek, mozognak a regényben, de nem igazodnak el a történelem eseményei közt. Harcuk olyan egyedi és elszigetelt, mintha nem is Magyarországon történt volna a felszabadulás, hanem csak a *Fekete föld* falujában. Megint csak a földért vívott küzdelem kerül a mű középpontjába, a lényeg itt elsődlegesen nem a teendő lesz, hanem az évszázadok óta óhajtott *számvetés*. Igaz, a műben egyre erősödő formában jelentkezik az osztályharc különböző síkon és intenzitással, azonban az is igaz, amit Sipos Gyula kritikájában kifogásol, hogy „Morvay egy kivételesen elzárt és kivételesen elmaradott falut mutat be.” Felemás a mű: valahol a regény és a szociográfia határán mozog, nem teljesítve sem az egyik, sem a másik műfaj kívánalmait.

A megjelenésekor napvilágot látott kritika elismeri értékét, miszerint „a magyar irodalom mai (1948) helyzetében komoly érték Morvay könyve”, mégis az egész írói életmű ismeretében a *Fekete föld* a mondanivaló egyértelműségében nem éri el az *Emberek a majorban* értékeit, a művészt tekintve pedig *A nagy út* mögött marad.

A ma hatvanegy éves Morvay Gyulának ez volt a legutóbbi műve. Azóta elszórtan jelent meg néhány írása. Mintha kiapadt volna – a látszat legalábbis ezt mutatja.

Útja mégis érdekes, és sok vele együtt induló művész társához hasonló sors, a művészi fejlődés teljes kibontakozását szakasztotta meg a második világháborút megelőző és a háború alatti évek teljes kiszolgáltatottsága, emberségében történő megaláztatottsága.

Pedig lenne talán még mondanivalója számunkra is.

Első kísérlet a teljes Ady-életmű marxista feldolgozására

Varga József: Ady Endre

Az eddig megjelent Ady tanulmányok általában csak egy-egy aspektusból közelítették meg az Ady-művet, vagy életének egy korszakát vizsgálták. A gazdag Ady-irodalomban Ady egész költői pályáját csak egyetlen mű öleli fel, Schöpflin Aladáré (Ady Endre, 1934). Ez is túlnyomórészt Ady költészetére tekint, csak kevésbé érinti publicisztikáját, s szinte teljesen figyelmen kívül hagyja levelezését. Varga József az eddigi kutatóktól eltérően „az Ady-életmű egysége gondolatából” indul ki, s a költő teljes világára alapozza rendszerét.

De képes-e egyetlen kutató megbirkózni az egész Ady-örökséggel? Nem vakmerő vállalkozás-e egyedül nekivágni ennek a szinte befoghatatlan birodalomnak? Jogos aggályok ezek, s Varga József tisztában is van a feladat teljesigényű megoldásának nehézségeivel. Ezért kényszerül arra, hogy egy szokatlan alcímbe (Pályakép-vázlat) munkájának műfaját is megjelölje. A hatszáznál több oldalszámnyi könyvhöz viszonyítva szerény minősítésnek tűnik ez, pedig a szükségszerűség követelménye. Nem csupán az átfedések, ismétlődések elkerülését teszi lehetővé, hanem az ártó szeleket is eleve kifogja a vitorlából, hiszen nyilvánvaló, hogy a teljes életművet átfogó könyvben – nagy terjedelme ellenére is – keletkeztek bírálható hézagok, kevésbé kidolgozott részek. Mégis jelenleg bölcsőbb megoldás az egész életművet vázlatosan áttekinteni, mint az egyes életszakaszokat külön-külön kötetekben teljesen kidolgozni. Bóka László torzóban maradt vállalkozása (Ady Endre pályakérdése, 1955.) intő példát nyújt a megrekedés veszélyeire. Ebben a témában csak Varga József módszerével lehetett a kezdeten túljutni, s az irodalomtudományt viszonylag rövid időn belül olyan művel gazdagítani, amely marxista koncepció alapján tekinti át Ady egész örökségét. Igaz, csupán váza lehet ez egy teljes értékű Ady-monográfiának, izomzata még sovánny, dudorai sem simultak el teljesen. De már világosan tükrözteti az Ady-életmű helyes felfogását, amely megkönnyíti a szerző következő apró munkáját, a mű arányos, harmonikus, teljes felépítését.

Szokássá vált Ady költői fellépését irodalmunk „nagy csodá”-jának, Adyt oly zseninek tekinteni, aki érthetetlenül, szinte minden számottevő előzmény nélkül tört irodalmunk élvonalába. Schöpflin Aladár Ady-könyvének ítélete szerint Ady Endre költői pályájának kezdetét az Új versek megjelenésétől kell számítani. Ady ekkor huszonkilencedik évében volt, szokatlanul idős egy nagy költői pálya kezdéséhez. Az Új versek előtti időszakot az eddigi kutatások Ady „öntudatlan” korszakának tekintették, s a fiatal Adyt helyét nem lelő tévelygőnek, aki fölött a nagyváradi tartózkodást megelőző időszak nyomtalanul múlt el.

Varga József könyvének leglényegesebb, legújszerűbb, úgyszólván felfedező ítéletét abban látom, hogy szembeszáll ezzel az értékeléssel. Ady úgynevezett elnémulása „csak költői értelemben igaz. Érdemes ugyanis figyelni arra, hogy publicisztikájában hogyan bontakozott ki a lírikus” (115 d.). Kimutatja Ady korai publicisztikájában azokat a „lírai érzéstömbök”-et, amelyek már a debreceni években érlelődtek. Hisz Ady tehetségét korai olvasmányai számottevően alakították. Így már Nagykároly is „sorsos hely” volt Ady számára, hiszen – Varga József érvei szerint – itt kezdődött a Comte-olvasás, itt ismerkedett filozófiájának két nagy inspirálójával: a

pozitivizmussal és a pánhumanizmussal. Zilahon olvasmányaiából klasszikus, latinos-görögös műveltséget szerzett. Debrecenben Nietzsche filozófiájával ismerkedett, s tőle a filozófiai műveltségen túl stiláris inspirációkat is kapott: általa is ihletett vonás költészetének és publicisztikájának tegező fordulata. Ehhez csatlakozott az Ibsen és Hauptmann-élmény és segítette a fiatal Ady „életes esztétiká”-jának kialakulását. A nagy „átváltásban”, tehetségének felszabadításában Zola is fontos szerepet kapott, s elsősorban ő is a pozitivizmusra tanította.

Ez a világirodalmi-filozófiai olvasottság természetesen kötődött a még korábban kezdődő magyar irodalmihoz. Hiszen Ady már kis gimnazista korában okosan olvasott. Olvasmányaiából az ülepedett élménnyé, amelyből a maga számára kaphatott valamit. Az ifjú Ady éppen olvasmányélményei hatására vált önmaga legszigorúbb kritikusává, ezért utasította el a könnyű sikert ígérő művészi lehetőségeket, s vált korai törekvésévé a művészi továbblépés igénye. Ebben leli magyarázatát Ady „költői elnémulása”.

A kiművelt ifjú költő tisztánlátását méginkább elősegítették a társadalom válság-tünetei. A függetlenségi eszméken túl a szociális-progresszív eszmék is megragadták figyelmét. A debreceni lehúzó légkör ellenére érzékeny füllel hallotta ki korából az őt segítő eseményeket. Így tudta már debreceni újságíróként „korának ütőerén” tartani a kezét.

Ady tehát már a debreceni években „megharcolt önmagáért.” Ez a felismerés inspirálhatta Varga Józsefet Ady nagyváradi tartózkodását megelőző készülődésének beható elemzésére. A nyolc fejezetre osztott tanulmányból egy egészet szentel erre a korszakra, és ez nagy nyeresége könyvének. Marxista szemlélettel tekinti át a költő származását, osztályhelyzetét, neveltetését, olvasmányait. Közben mindig figyel a társadalmi-politikai összefüggésekre, s Ady életművét kora magyar társadalmából magyarázza. Így tudja megfejtetni a „nagy csodát”, Ady „különös” pályakezdését: a későbbi Adyt nem szabad pusztán költőnek tekintenünk, figyelünk kell publicisztikájára is.

Annál meglepőbb, hogy Varga József nem tart ki következetesen ítélete mellett, s a Versek c. kötetet elemezve elfogadja a korábbi kutatások ámuló attitűdjét: „Századunk legnagyobb magyar költőjének, líránk kiemelkedő költő-forradalmárának pályakezdése irodalmunk – s általában a művészet – nagy rejtélyei közé tartozik.” (68. l.). S fájjalja, hogy a sok termékenyítő hatás a Versekben csak a gondolati töprengésig tudott felmenni, a formai kísérletezésig nem. Megállapításával Varga József maga is, mint kutató elődei, a pályakezdés szakaszába csak a verselő Adyt sorolja, a publicistát nem.

Ítéletének szerencsére ellene mond a pályakezdetre vonatkozó elemzése. Sőt Ady önértékeléséből újra és újra kihallja, hogy a „zseni titok axióma” Adyra a legkevésbé vonatkoztatható, hiszen már a pályakezdés szakaszában meglepő tudatosságot tanúsít, szándékos az „elnémulás” is, mert nem akar „lecsúcsulni a jámbor költők kollégiumában”.

Ady felszabadító élményeit többnyire már ismeri az irodalomtörténet, Varga József mégis tud többletet adni ezeknek áttekintésével. Elemzésének egyik sarkpontját adja a kortársak (Földessy Gyula, Babits Mihály) által már sejtett, de Németh László tollából pontosan megfogalmazott igazság, miszerint Ady a gondolat felől nyomult a lírába: „Ady gondolati költő... A gondolkodástól tör a szemlélet felé...” Innen válik világossá, hogy prózájában és publicisztikájában is ott bújkált a későbbi nagy költő, „hogy Ady Nagyváradon nemcsak a legnagyobb magyar publicisztává nőtt, de mint költő is csaknem készen volt már...” (112. b.). Varga József éppen ezért minden eddigi kutatónál nagyobb figyelmet szentel a gondolatokat, eszményeket érlelő hatásokra: a polgári radikalizmus váradi ojtására, az 1905-ös orosz forradalomra és a hazai politikai válság átélésére, valamint a magyar hagyományokra. Tanulmányát különösen gazdaggá teszi, hogy Ady publicisztikai prózai írásaiban nagy gonddal keresi azokat a gondolatokat, amelyek „majd versei gyűjteményét is adják.” Egyik példaként az „Ismeretlen Korvin-kódex margójára” c. publicisztikai remekét elemzi.

Kihallik ebből már Ady több igen lényeges felismerése: az uralkodó osztály egyik rétegében sem lehet bízni; az úri politikán belüli küzdelmen túl már a nép is morajlik; fellelhetjük benne a „magyar Messiások” – motívumot.

A felnevelő nagyváradi légkör és publicista szerep tüzetes elemzésével teszi világgossá Varga József azt a hatást, amit az 1905-ös forradalom kifejt Ady gondolkodásában. Két nagy egymásbamosódó élmény: az orosz forradalom látványa és a magyar politikával való csatározása siettetik verseinek születését. Most történik meg az igazi felfakadás. Nem véletlen, hogy az Új versek jó kétharmadát egy év alatt írja.

Varga József a nagy verses kötetek korszakában is a gondolatok – eszmék felől hatol Ady életművébe. Egyedül ez a helyes marxista szemlélet, a tudatos esztéta Adyhoz is méltó. Gondosan ügyel a nagy versek párhuzamában megjelenő elméleti-publicisztikai írásokra. Így fejt ki műveiből Ady eszméit, teljes gondolatvilágát, ellentmondásait, emberi arculatát, kettős lelkét, magánosságát (pl. munkájának egyik leg-sikerültebb fejezete: Ady lírai önarcképe). Igaz, a korábbi kutatások eredményeiből túlnyomórészt ismertek megállapításai, de fáradhatatlan dokumentálással kétségtelessé avatja hitelüket. Sőt a kutató szenvedély a szintetizálásnál lényegesen előbbre is viszi. Pl. Jászai Oszkárt elsőként mutatja fel úgy, mint a kortársi Ady-értelmezők legjelentősebbikét, az Ady-képben a társadalmi és művészi szempontokra egyaránt figyelőt, a marxista elemzés magvának elhintőjét. Vitába száll Révai Józseffel: tagadja, hogy Adynál a férfi és nő viszonyának a szekszuális kapcsolatan túl nincs más tartalma, hogy a szerelem érzései gátolták forradalmár küzdelmeiben. – Mélyen ás le a nagy verseket tápláló politikai-filozófiai és irodalmi hagyományokhoz, s elemzése nyomán a magyar múltból olyan férfiak is feltűnnek (pl. Deák, Széchenyi, Eötvös), akiknek Adyra ható inspiráló szerepe mindeddig nem derült ki. Varga József jól látja, hogy Ady „a legműveltebb szellemek közé tartozott”, s történelmi múltunkban is bámulatos érzékenységgel tájékozódott (341. l.).

Am az eszmék és gondolatok szinte teljes mértékben lekötik Varga József figyelmét, s könyvében az esztétikai értékek homályban maradnak. Az idézett versszakok úgyszólván pusztá illusztrációi a kielemezett elveknek és gondolatoknak, legfeljebb csak a szerkezetre s néhány szimbólumra, jelzőre találunk futó megjegyzéseket. A tanulmány vázlatyszerűsége ebben tűnik ki leginkább, elsősorban ebbe az irányba kell most már a további kutatásoknak haladniuk. Bizonyos, hogy az Ady-kutatás itt ütközik a legnagyobb nehézségekbe. De vannak már inspiráló eredmények is – elsősorban Kovalovszky Miklós buzgalmából (l. Egy Ady-vers világa). Igaz, Varga József külön fejezetet is áldoz Ady művészi eszközeinek, de ez szeoényes, túllépni az eddigi eredményeken nem tud, sőt még azoknak szintézisét sem adja. Nem mutat rá a sokat vitatott és még mindig lezáratlan kérdésekre – veti szemére joggal Kardos Pál a szerzőnek.

Varga József először hangsúlyozza kellő nyomatékka Ady novelláinak igazi értékeit. Méltán fájlalja, hogy „még egyetlen igazán nagyigényű írás sem foglalkozott ezekkel.” (397. l.) Pedig Ady ebben a műfajban is eredeti tehetség volt. Mert a kor novella-megújító kísérletei irányában tapogatózni. Az egész Ady életmű felfogásához nélkülözhetetlen vallomásokat szolgáltatnak a novellák. A terjedelmes könyvhöz képest azonban ez a számbavétel különösen vázlatosnak tűnik. Elemzésekbe sem gondolati, sem esztétikai vonatkozásban nem bocsájtkozik, pusztán figyelmet ébresztő megállapításokat tesz. Megjegyzései mégis ráébreszthetnek, hogy a kutatásnak végre el kell indulnia azokon a nyomokon, amelyeket Varga József nagyjából jól jelöl ki. Sürgeti ezt a nemrég kiadott teljes Ady novelláskötet is.

A feladott kérdésre válaszolván megállapíthatjuk, hogy Varga József könyve nemcsak a vállalkozás bátorságában, hanem eredményében is igen nagy nyeresége irodalomtudományunknak. Értékes felfedezésein túl útmutató: kijelölte azokat a nyomokat, amelyeken haladva az egész Ady-monográfia kiteljesedhet.

Rábaparti elégia

A Szombathelyen élő Káldi János bemutatkozó verseskötve, a *Halott vizimalom* 1947-ben került a könyvpiacra. Huszonhét éves volt akkor a költő. Néhány markáns zsánerképe a vasmegyei végekről azóta is megmaradt emlékezetünkben. Árnyalt, még kialakulóban lévő formanyelve mellett főleg mondanivalójának társadalmi vonatkozásaival kellette fel figyelmünket. Kiengyensúlyozott tájból, s a hagyományos magyar verselés gazdag örökségéből töltekezett, de hangulati elemekkel átszőtt képi megoldásaiban – kontrasztként, a sokszor helytelenül értelmezett „pannon idill” cáfolataként, állandóan ott kísértett a hazai falvak elmaradottsága, elesettsége. Káldi azóta is folyamatosan publikál fővárosi és vidéki lapokban, folyóiratokban, antológiákban, s épp ezért kissé elgondolkodtató, hogy csak most, negyvennégy éves korában jutott újabb kötethez.

A *Rábaparti elégia* mindössze ötvenkét verset tartalmaz. Hajlamos vagyok rá, hogy túl szerénynek tartsam a könyv terjedelmét, keveseljem a felkínált mennyiséget. Lehet, hogy ez a hiányérzetem erősen szubjektív természetű, mégis szorosan összefügg Káldi mintegy kétvázdeszes kötetnélküliségével. Ugyanakkor belátom, hogy az új verseskötve összeállítása, a rendelkezésre álló anyag gondos szelektálása, elrendezése – éppen az első kötet megjelenése óta eltelt 19 esztendő miatt – nehéz feladatot rótt a szerkesztőkre, s valószínűleg magát a költőt is dilemma elé állította. Káldi számára az adott körülmények között két lehetőség kínálkozott. Az egyik: teljes vértetben kiállni a porondra, felfelé ívelő, új szerkezeti elemeket mutató vers-kultúrájának mai szintjén, ahogy a legutóbbi időben megjelent írásaiból ismerjük: a másik: olyan keresztmetszetet adni tizenkilenc év lírai terméséből, amely a visszapillantás igényével, a költő legújabb művészi eredményeinek bemutatása mellett, az eddig megtett út fejlődési szakaszait is feltárja az olvasó előtt. Az új kötet összeállításánál láthatóan az utóbbi szempont érvényesült. Egymás tözsomszédságában, sőt egymással szembeállítva érzékeljük a pályakezdet s az ezt követő újabb alkotókorszakot, ami izgalmasabbá teszi a kritikus feladatát.

közben csak azt sajnáljuk, főleg az olvasó szempontjából, hogy a korábbi periódusokhoz kötődő versek alatt alig találunk eligazító évszámokat.

Két verset választottam ki az új kötetből annak szemléltetésére, hogy a költő milyen jelentős utat tett meg az első versek megjelenése óta. Az egyik a *Kám* című. Feltehetően régebbi keletű írás. A szülőfalu felejthetetlen képei elevenednek meg benne, s az a szeretettel átfűtött szorongás, amellyel az ember saját fiatalságának emlékeit dajkálja.

Él az a föld, a hegy-völgy bennem,
zúgnak a fáí rendületlen.

Mennek a messzi kis emberek
a szívem mélyén, a nád megett.

Idáig nyúlik árnyuk hossza,
énekeiket szél csapdossa.

Él az az égalj, nem száll innét,
s rajta a halvány vadlúd-ív még!

Itt az a tájék, ahogy láttam,
a gyermekidőm – estsugarban.

Szép, érzéketes írás. Megragad egyszerű hangvételével. S több, mint plein air-szerű, impresszionista táj-ábrázolás. Mégis az az érzésem, hogy a *Kám*, mint alkotás, a mutálás, a hang- és útkeresés korszakát példázza: mesterek, költői példaképek jutnak eszembe a vers olvasása közben. A mai Káldi más: érettebb, egyénibb, összetettebb és kiegyensúlyozottabb. Figyelemre méltó formanyelvet teremtett magának, s ennek fedezéke mögött teszi mérlegre a világ jelenségeit. A dialektika eszközeivel akar rendet teremteni maga körül. Jó példa erre a kötet címadó verse, a *Rábaparti elégia*:

Rába, te nem tudod,
az ember mit ér meg,
mit szenved,

míg a belső földrészeket helyükre teszi,
míg itt belül is
az égboltot és vizeket
ügyesen, gondosan elrendezi...

Káldi ebben a versében a lét egyik alapvető kérdésére keres feleletet. A téma örök, s évezredek óta foglalkoztatja a költőket. Hogyan teremtsen harmóniát az ember önmagában? Hogyan építsen hidat a pólusokat jelentő „kinti és benti” valóság között, amikor a „benti végtelenség” állandóan „füstölög”? Akárhogyan forgatjuk a kérdést, spirituális keresztretjévennyel állunk szemben, amelyet végérvényesen eddig senki sem tudott megfejteni. Ehhez előbb fel kellene térképeznünk a lélek kusza tájait, a tudatalatti tenyészet sűrűjét, az érzelmek, indulatok kiszámíthatatlan lázgörbéit. A költészet a belső rend keresésében mindenkor segítette az embert. Ma is ezt teszi. Ha mással nem, legalább azzal, hogy irányt mutat, reményeket kelt, biztat, további erőfeszítésekre bátorít. Káldi az élet realitásaihoz kötődve keresi a lelki összhangot: az állandó cselekvést, az alkotás örömét, a tökéletesedést állítja gondolatai homlokterébe, a mindennapi küzdelmet azokért, „akik utánunk jönnek.”

Ez a kiegyensúlyozott világkép előnyösen érvényesül a kötet számos jelentősnek mondható versében (*Örökös suhogásban, A Sághegyen, A megkötözött lomb*, stb.) s egyik jellegzetes erénye Káldi lírájának. A tárgyias szemléletmód biztos támaszpontot jelent a költő számára, s javarészt ennek köszönheti, hogy az utóbbi években – aránylag rövid idő alatt – a prózavers nyomdokain haladva ki tudta kísérletezni a maga sajátos, testre-szabott formanyelvét. Érdemes szemügyre venni a költő vers-architektúráját. Ha részeire bontjuk a hosszabb-rövidebb sorokból összeálló strófák szerkezetét, a legkülönbözőbb építkezési elemek, stílus-megoldások elevenednek meg előttünk. A szöveg-képet figyelve tetszés szerint asszociálhatunk mértani pontokat, diadalíveket, teraszos rizsföldeket, távolkeleti pagódákat, azok tetőzetét vagy előcsarnokait – oszlopokon nyugvó széles homlokoromzattal. Az olyan formakísérleti leleményességről tanúskodó versekre gondolok itt elsősorban, mint a *Megkötözött lomb*, az *Üdvözlét, Jázminlevél* vagy a ciklusszerű *Útinapló* egyes darabjai.

Örvendetes, hogy Káldinál a kísérletező kedv nem öncél. Élményeit jelentős művészi igénnyel közvetíti, képi megoldásai árnyaltak, szókincse sokrétű; jelzőit, jellegzetes szóösszetételeit olvasva érezzük, hogy állandóan keresi azok funkcionális hatását. Nála a derengés „lassú-sárga”, a feje fölött elvonuló mardárhad „üde-szép súlytalan csipkefüggöny”

a mozdonyfüst „tündérlányhajként száll, lekereg” a tájban, a távoli háztetők „piros-kiáltásúak”, az őszi zápor „egy végtelen nagymosás hangulatát” kelti benne. Éles memóriája pontosan rögzíti fiatalkori emlékeit: nem felejtette el, hogy a „tyúkok és kacsák lábnyomai elszórt kis virágfejekként megkövülnek” a szélben.

A természetben tapasztalható jelenségek fontos szerepet játszanak Káldi lírájában, élménytartalmainak tulajdonképpen magva, központi áramelosztója mégis maga az ember. Tájékozódását a világban a humánus iránytűje határozza meg. „Segítetek hogy azt a falut / lebontsuk földig, alapjáig” – olvassuk a *Visszapillantás*-ban, s ugyanez a rokonszenves szemlélet jellemzi, ha kilép szűkebb otthoni környezetéből, hogy országos szinten mérje fel a mások „szív-zúzó” gondjait: *Feljegyzés a Keleti pályaudvar várótermében*. A kötetben található különböző verstípusok közül az *Anyám körhízi ágyára*, az *Anyasírató*, az *Anna Karenina* vagy a már említett mély-szimbolikájú *Megkötözött lomb*, s néhány érzékletesen-szép szerelmes vers (*Jázminlevél, Azt is tudd, Letépett gally*) külön-külön beható elemzést érdemelne.

Komoly, kiegyensúlyozott költő Káldi János. Érdemes felfigyelni munkásságára. Minden jel arra mutat, hogy a továbbiakban még számos meglepetést tartogat számunkra. (Jelenkor–Magvető Kiadó.)

VÁRKONYI NAGY BÉLA

Gyurkovics Tibor:

Emberfia

Kemény, intellektuális líra Gyurkovics Tiboré, s tegyük hozzá rögtön, kegyetlen is. Eltér minden mástól, ami költészet. „Azt írja, ami az embereknek nem tetszik” – jegyezte meg róla egyik nagy költőnk. Ha tehát pusztán a gyanútlan tetszés-nemtetszés igényével közelítjük ezeket a verseket, elrúgnak maguktól, megsebződünk, de lényegükhöz alig jutunk közelebb. Ez a költészet mégsem embertelen, ahogy nem embertelen a születés fájdalma, ahogy emberhez tartozóak a küzdelem sebei, az elmúlás mélységes sérülései, miket a pillanatok hasítgatnak múlhatatlanul jelenlévővé, örökös tetovációként testre, lélekre. Pedig csak a kezdeti, nehezebb

sziklákat kell bizonyos erőfeszítéssel elhengetni, s egy idő után már fel sem tűnik, hogy mennyire védtelenül és kiszolgáltatottan s meztelen járunk éles és forró köveken, olyan tájékon, ahol: „A táj, a nyár / maga van / és izzó, arany / szaga van.”

Látszólag megerősíti a vélt elidegenedést maga Gyurkovics is, amikor egyik vallo-másában ezt írja: „Azért lettem költő, mert embernek nem váltam be.” Holott az intellektus csak a maga sajátos figyelőállásába vonult vissza:

Félrehúzódva minden útból,
szívós, fekete gyökerek
között kallódva és alulról
figyeltem meg, amit lehet.

Igy éltem nyögve, mint a hangyák,
elmozdítva a köveket,
és nyomakodtam az igazság
nagy odvaihoz közelebb.

(Határ)

Harmadik könyve is pontosan, már a cí-mével meghatározza útját, világát. (Eddigi könyveinek címei, szinte rimtelen ars poeticát raknak össze: Grafit. Kenyértörés, Embertia). Új könyvében nyolc ciklus fogja egybe szigorúan megválogatott verseit. A nyolc ciklus a 114 oldalú, 61 verset tartalmazó kötetben a koncepció zártságát és feszességet hangsúlyozza. Annál is inkább, mert a verseken, mint kívül is derengő páncélos hamvasság, különös, mélyre ható belső szorítás-ról árulkodó fény játszik. Tónusai sötétek. Az élet dolgainak és az elmúlás ellentétének kifejezése lélekig romboló erővel világít át a sorokon s minden e probléma-körbe torkollik, mindent e dolog határol körül, a tárgyak geometriai éleit is, ez a végletes, izzó-fehér ragyogás hasítja ki a szürkeségből.

Aztán nincs mit akarjon
az ember gyermeke,
fölszántatják, ahogy kell
s magot vetnek bele.

(Emberek)

E sajátos költészetben az elmúlás, a halál is emberszabású, még akkor is, ha a költő

ebből az embertelen, görcsös szorításból alig enged, alig szabadul. Éber és örökös koncentrátságot jelez jelentéktelen s végtelen dolgok szüntelen összemarkolása. Ez az attitűd talán leginkább Pilinszkyéhez hasonlítható, de még élesebb, fenyegetőbb. E versekben – e magatartásban – nincs önfeledtség, a gyurkovicsi szemlélődés sem más, mint irtózatosszavak sziklaérdekessé, hirtelen-tört vasvégűek, hanem a mondatok is agresszív, kíméletlenek, akárcsak rendkívüli sűrítettségű képei. „Te az vagy, aki vagy, / az életemmel szemben, / belülről, mint a mag / vagy összetörhetetlen.” Gyurkovics tájain, utcáin, „a városban gyakorolok / valakit, aki én leszek.” nincsenek lágy árnyalatok, mindennek határozott, szembeható árnyéka van. Ahol szándékosan lágyít, ott kevésbé önmaga. „Ez táj. Ezt látom. Oly kemény, / hogy fejszét kéne belevágni.” De ha már beszabadultunk ebbe a sajátos világba, látjuk, hogy az égen is a szorongás napja ragyog, a dolgokat is ez a higany-hamvasság álcázza, már teljes valóságában megérezhetjük e – negatív – költészet határtalan szuggesztivitását, szavak, mondatok erőszakos belénkhatolását, e különös líra bántásait.

Az egyes versek ugyanakkor kegyetlen belső világú kis laboratóriumok, melyekben magunk vagyunk összeroncsolva és szinte már a beteljesültség fényében égünk a tárgylencséken. Csakhogy itt nemcsak vizsgálók leszünk, hanem fájdalmas műszer és vizsgálendő anyag is egyben. Nagy és folytonos küzdelem zajlik visszafojtottan, a tudat és a tudatalatti megközelítéséért, nagy akarat feszül, hozzá méltó, céloknak, elszántan, más-kor a magány emberi terheitől roskadozva. Trikóban című versében írja:

Nekem csak ez jutott, egy hangtalan jelenlét
az idők nagyvize felett,
trikós szívem az árnyékok belengték,
mint nagy ellenfelek.

.

Azt veszem el, mit el kell vesztenem,
halász-szerszámaimat s azt a dalt,
amit az ember otthonának áldoz,
és úgy fogok ezentúl élni majd,
mely mindenképpen illik a halálhoz.

Gyurkovics nem tud simogatni, tenyere érdes, nehéz. Robosztusság és félszeg féktelenség birkózik lényében. Szeretetet hirdet, de elsősorban neki van szüksége rá, mint a levegőre. Megváltásról beszél s fél, hogy őt nem válthatja meg senki. „Csak az válthat meg, aki meghal értünk, / s csak azt váltjuk meg, kiért meghalunk.” Emberi volta is a végletességekhez köti, élön hozzanöveszti. Az élet és halál dolgai szentek szemében: „mert kinek-kinek meg kell hálnia / ahhoz, hogy e világon tudjon élni.”

Am néha megesik, hogy váratlanul feltörő oldódás szabadítja fel a gyönyörűség energiáit és visszahúzódik, eltűnik ez az ellen-líra, dallamnak, harmóniának adva át a helyét. De ez ritka. E könyvében is talán csak egyetlen ilyen verse van, a négy részből álló, Négy évszak című. A vers harmadik részéből idézünk:

A nyár úgy fekszik, mint a róka
a kert végében összegyűrve,
leégve aranyra, vörösre,
prémme és szörre kunkorodva,
a kertbe feküdt, mint egy ölbe.

A méz pedig öblös pohárban
áll a verandán tétovázva,
szilárdan s könnyen, mint egy ábra,
melyben jövő és elmúlás van
íkrás anyaggá összezárva.

A föloldódások annyira ritkák, hogy legfeljebb sorokban mutathatók ki. Általában kényszerítően szándékolta a versek dacos be nem fejezése, a törvénykimondás darabossága, és önvétkeinek megvilágítása. Aki ilyen önmagához, az nagyon szeretheti az embereket. Miféle költészet tehát Gyurkovicsé? Nem hasonlít a klasszikusokra, nem hasonlít Illyésére, Simonéra, nem hasonlít Juhászéra. Nagy Lászlóéra, de ugyanakkor nem hasonlít Weöresére sem. Végül is nem az intellektuális volta igazi jellemzője, „úgy érzem, fűdök egy gödörben / s a nádak vékony élein / ragyog a napsugár törötten, / s megvilágítja vétkeim.” kérdés, hogy az ilyen és az ehhez hasonló szakaszok egyáltalán az intellektuális líra szülöttei-e? „befele halmozodom, / káprázó boldogságomat / nincsen kitárni módom.” Vagy ugyanennek a versnek a végén:

Ó, csunya vagyok egyedül,
egy ember negatívja,
kinek már formája van
s kiönthetetlen titka.

(Negatív)

Mi az tehát, ami elhatárolja a magyar líra eddigi vonulataitól? A versek alakatlan és határozatlan darabossága, melyekben össze van törve a harmónia, melyekben ki-kihagy a ritmus, mint a szívverés és szabálytalan, nagy erővel lódul tovább a dallam. Ha a vers pontos, akkor a mondanivaló szokatlan és kifordított. Igazán szabályos verse kevés van Gyurkovicsnak, ugyanakkor versei egytömb hatásúak. Fájdalmas anti-líra ez, mely mögött nagy emberség-energia húzódik, hol rejtve, hol megvilágítva. Szokatlan intenzitású és szüntelen önvizsgálat, tükör, melyben eltorzul az arcunk és olyanok leszünk, amilyenek lehetnénk! Állandó végső helyzet ez, az ember egyedül áll szemben a mindenséggel. Tehát Gyurkovics költészetének kiteljesedése is sajátos, másként hat, mint az eddigiek. Talán éppen fordítva. Vers részletei izgalmasak külön-külön is. Van még valami, ami élesen észrevehető nála: sose hagy gyönyörködni, valahonnét váratlanul ráncsap és a gyönyörködés bizsergése hűvös, szorongó borzongássá változik. De mindez mögött éberségre intés van és félelem, az ember, a boldogság, a szerelem féltése.

Gyurkovics jól tudja, hogy a sorokon nem a szépség gyönyörködtető, hanem borzongató arca világít át, jól tudja, hogy milyen gátaikat épít az őt megközelítők elé. A magyar lírában markáns és eredeti utat vág. Tartása és öntudata messzelátzó. Kötetének nyitó verse pontosan mutatja helyét a felmért világban:

Lekapcsolódsz, mint egy vagon
a tehetetlen kocsisorból,
továbbbútorodsz a vasakon,
a vasutas már rád se gondol,
pedig tele vagy még teherrel,
melletted jár a gyorsvonat.
Ki se raknak. Aztán egy reggel
megmériki tiszta súlyodat.

(Állomás)

A szép kiállítású könyv, melynek belső tartalmához jó útravalót ad Pap Oszkár festménye a borítón, a Magvető Könyvkiadó munkáját dicséri.

KISS DÉNES

Nevetni, sírni

Nem tudom, egyáltalán helyes-e még megemlíteni, ha egy mai költő a munkásosztályból jött – oly sokféle asszociációt, annyi elfogultságot indukálhat a pusztán ténymegállapítás: elnézést vagy lenézést, östehetség-szimatolást vagy ál-pártos szólások elvárását... Horgas Béla munkás származása, kétkezi munkás múltja mégis említésre érdemes, mert egész költői világára *kevés* jellemző a munkás-tematika, sőt a munkás-tudatosság sem. Személye és költészete mégis arra példa, hogy a munkás származás többé semmiképpen nem „hendikep” az irodalomban: a legbonyolultabb, legigényesebb, legelvonatb, a polgári avantgarde iskolákban kikísérletezett költői kifejezéshez is egyenes úton, szinte „könnyedén” juthat el az is, aki egészen alulról indult – ha ti. tehetséges.

Horgas nagyon tehetséges, bár ez első, kissé iskolásan, a vélt követelményekhez igazított témájú és megformálása verseiből még alig derült ki. Mégis fölfedezték egy szakszervezeti tehetségkutató pályázaton. Versei ekkor még gyengék voltak, ám életszagúak, a munka közvetlen élménye is meg-meg jelent bennük s itt-ott fölillant a tehetség ígérete. Az első kis sikert követték a tanulóévek: fiatal írók baráti körében igyekezett a mesterség magasabb fokát elérni; jól tűrte a néha nem is egészen igazságos, szigorú kritikát és sorra mindazt elsajátította, amit mások sokéves költői fejlődés végső állomásaként alakítottak ki. Ennek a korszerűen elvont, kiábrándult, sokszor reménytelen, de mindig emberséges és az emberségnek utakat kereső költői mesterségnek „lecke-könyve” Horgas most megjelent kis kötete. A munkás múltnak, az alkotó munka élményeinek már szinte nyoma sincs, ha csak a messzi múlt szorongásainak földézésében nem, – a kifejezés mód most már nem friss és nem egyszerű, hanem gazdagon bonyolult, sokszor túlbonyolított, gondolati, de mindenképpen elgondolkoztató.

Kétségkívül sok tanultság és csináltság is van ebben a kifejezés-módban, de Horgasnak vannak saját képei, metaforái, ízei, színei, gondolatai – másodlagosságában is valódi költészet ez: mindenképpen több, mint ígéret. Azt a legnehezebb fölmérni, hogy a ver-

sek mondanivalójából mi a póz, és mi az igazi aggodás, félelem, reménytelenség. Reméljük – az előbbi, a „létfilozófiai” szorongás divatja diktálta e versek sok, bármily meggyőző hangulatát, szuggesztíóját; reméljük pedig azért, mert ha így van: a költő miután mindezt megtanulta, átélte (lehet ui. hogy ez a sorrend: megtanulta újból átélni korábbi rejtett szorongásait, fölerősíteni a gyermekkor ijedelmeit s a későbbi megrázkódtatásokat is) és miután ezt a félig-összinte s félig-megjártzott alap-élményt kiírta magából: megtalálja majd igazi önmagát, a többi embert, a világ elveszett szépségét s a munka örömét – ami egy-egy versben most is fölzendül, élénk kontrasztként a kötet többségben lévő magány-verseivel, mégsem eléggé meggyőzően... Az emberekkel való kapcsolat-keresés is csak a szerelmes társ megtalálásában oldódik közösségi élménnyé. Kétségbeesés és újjongás váltakozása, félelem és remény küzdelme ez a kötet; egyelőre az előbiek túlsúlyával, ám így is, mindenképpen: biztatón. Kevés fiatal költőnk van, aki néhány év alatt többet fejlődött és nagyobb utat tett volna meg, mint Horgas Béla és épp ezért további útját, melyhez megvannak erő- és tehetség-tartalékai, fokozott érdeklődéssel, várossal figyelmük majd.

KRISTÓ NAGY ISTVÁN

Bella István:

Szaggatott világ

Folyóiratokban olvasott versei alapján jelentkezése óta számontartjuk. Friss hangja, fiatalos lendülete méltán keltett figyelmet. Kíváncsian vártuk első könyvét és örülünk, hogy nem okozott csalódást. Költő szól hozzánk, aki nem lerajzolja, elbeszéli a világot, hanem eredeti képekben, metaforákban hőkenti élénk, ismeri a leírt szó súlyát, megszenved verseiért. Így van ez akkor is, ha néhány kisebb igénnyel készült darab az ellenkezőjét bizonyíthatná.

Bella István nevével 1962 körül találkoztunk először országos folyóiratokban. Ahhoz a generációhoz tartozik, amelyről a Kritika februári számában Diószegi András többek között így írt: „...egy érzékeny és racio-

nális szemléletű fiatalság szólal meg bennük, amelyik képes üden és kamaszos nagyrallatással, s egyszersmind drámaian és komolyan látni valóságunkat... beleszülettek, tehát természetes átéléssel, e világ törvényei szerint fogalmazzák meg emberségüket és költői hitvallásukat."

A könyv nem oszlik ciklusokra, mintha a költő úgy érezné, hogy minden cezúra fekezi a lendületet. A versek egymásutánjából azonban sajátos ív adódik, a felszálló repülőgép ívéhez hasonló, amely a kívánt magasságba érve megállni látszik, holott éppen elindul a cél irányában. Az első verseket szinte szétfeszíti a fiatalság, az elszabadult öröm: „Csak aki olyan fiatal, hogy testétől meggyullad inge... húsz évén, táltos paripán rugaszkodik tágas mezőig” – kezdődik a kötet. „A tájból kicsap a fű”, „ágaskodik... a fékevesztett szabadság”, a költő bordái között „világszaggató szerelem ver”. A felfedezés izgalma, a rácsodálkozás öröme sístereg a sorokból (Tavaszi előtt, Zúdulás stb.). A könyv második felében kevesebb a spontán kitarulkozás, magány- és félelemérzéssel viaskodik a költő. Az egyes darabokból sugárzó költői magatartás, hangulat alapján úgy tűnik, hogy a sorrend megállapításakor időrendi elv is érvényesült.

Önvalomásában olvashatjuk, hogy a szülőföld tájai, arcai éltetik. De a tájak és az arcok nem témaként jelentkeznek költészetében, költői kifejező eszközök anyagául szolgálnak. Bella akkor is hű tud maradni önmagához, amikor az elveszített apa vagy az útra bocsátó közösség emlékét idézi (Önarckép, Arcok, Izmind József, Szaggatott világ).

„Apám elúszott észrevétlen,
nyújtott testtel, mint a szarvasok,
átszökkent a nagy tétlenségen,
s az idő fenyesébe futott.”

(Önarckép)

Versei az „őszinteség birodalmából” szállnak fel, idegen tőle minden szerepjátszás. Több versében is felidézi a derékig földbe ásott kovácslegény alakját, aki úgy diadal-maskodott ellenségei fölött, hogy harmadnapra átváltozott csudafává, s „magvát, az

embertüzet” még ma is madarak hordják szét a világba (Ballada a kovácslegényről, Legenda, Mikor először). A költői feladatvállalás komolysága, s a legfőbb mester, József Attila példája jut eszünkbe róla. Az „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni...” igazságának újra történt átélését, vállalását érezzük belőle.

Bella legtöbbet József Attilától tanult. Az ilyen sorok: „Dél, aranyeső, nyugalom. A világnak most semmi dolga” vagy „Aki csillagokra térdelt, ha a folyókban térdelt” őt juttatják eszünkbe. A „Cséplés” Nagy László az „Arcok” és az „Izmini József” Sinkát idézik emlékezetünkbe. Mindezt nem elmarasztalásképpen mondjuk. A fiatal költő egyénisége átfújta már ezeket a verseket, és ez a biztosíték, hogy a nagy mesterek eredményét sikerül teljesen beolvasztania költészetébe.

Versei a mai valóság talaján fakadtak akkor is, ha ilyen sorokat ír le: „A lélek kültelken lobogva izzik csak szívem gyertyacsonkja, az árvaság külvárosában meggyökerező éjszakában.” (Kültelki gesztenyefák). A közeleti érdeklődés, a történelemhez, a nemzethez kötő szálak azonban gyengék. A költő, különösen a kötet második felében elsősorban befelé fordul, a saját bajaival vesződik, önmagát keresi, s csupán a lehetősége marad meg, hogy a belső világban elévgett rendrakás után teljesebbé tegye költészetét. Ezt az igényt maga is megfogalmazza utolsó versében: „Be kell, hogy testemet avassák minden meztelen szenvedélybe.” (Tékozló meztelenség.) Kiemelkednek a kötet anyagából a Cséplés, a Ballada a kovácslegényről, a Szelid ég. A gyerekkor tájai. Elhagytuk volna pl. az Ártatlan dal-t, a Dal-t.

A kép teljesebbé tétele végett álljon itt néhány eredeti metafora: „Rezes sugárral gőzölgnek a csillaggal bevetett mennyek”, „Kattogó sorozatban fény dől, különleges repülőgépről bombázza a földet a nyár”, „Anyám is itt levelezik”.

Bella – végső fokon – önmagát adta első könyvében, s továbblépésére ez a legnagyobb biztosíték. (Magvető – Új Termés.)

BERTÓK LÁSZLÓ

Naphosszat a fákon

Marguerite Duras elbeszéléseiben, kisregényeiben a modern irodalom kallódó hőseit látjuk viszont. Embereket, akik nem tudnak mit kezdeni önmagukkal, üres szívvel lézengenek a számukra értelmetlen világban, megdermeszti őket a magány és a közöny, s nem oldozhatják fel őket az emberi kapcsolatok: sem a szülői szeretet, sem a szerelem. Jacques, a *Naphosszat a fákon* hőse, akarat nélküli, dolgozni képtelen fiatalember, egy mulató bértáncosa, élete sivár és haszontalan szerelem, Andresmas urat a gyermeke iránt szeretné kimenteni a züllöttség és a tétlenség hinárból, és az élettárs: Marcelle, aki együgyű jóakarataival csak magára marad. Anne Desbaresdes, a *Moderato cantabile* lapjairól, a kényelmes élet és az örömtelen házasság foglya, de éppígy tehetetlen és boldogtalan szerelmese: Chauvin is. Monsieur Andemas, az *Andemas úr délutánjának* málázó öregura, pedig már véglegesen és jóvátehetetlenül a magány áldozata. – Duras hősei magányosak, szomorúak és idegenek.

Pedig mindannyiukat megkínálja egy-egy lehetőséggel a sors: Jacques-ot az anyai szeretet igyekszik megmenteni, Annet a váratlan szerelem, Andemas urat a gyermeke iránt érzett ragaszkodás. Ám egyikükön sem lehet segíteni többé: az emberi kapcsolatok váratlan ígérete és kudarca mintha csak azt akarná jelenteni, hogy ezek a kapcsolatok mennyire lehetetlenek, a magány mennyire végleges, az elidegenedés mennyire befejezett. Mindhárom elbeszélés, miként írjuk nevezetes filmje: a *Szerelmem Hirosima* is, az emberi kapcsolatok tragikus kudarcát hirdeti.

Duras ezzel a modern világ egyik fájdalmas konfliktusát ragadja meg: a társadalom atomizálása, népszerű szóval: az elidegenedés keserves példázatait vetíti elénk. Ezt azonban más is megtette ő előtt: Sartre, Camus, Malraux, Faulkner után Marguerite Duras-nak e közös gondról már *máshogy* kellett valania.

A francia írónt szinte valamennyi irodalmi kézikönyv (Gaëtan Piccon, Pierre de Boisseffre) a „nouveau roman” csoportjában, Alain Robbe-Grillet, Claude Simon, Michel Butor, Nathalie Sarraute mellett helyezi el. Ám Duras világában csak nemzedéki szem-

pontból sorolható közéjük: az a látomás, melyet a világról, az emberről megformált, korántsem felel meg az „új regény” fenomenológián iskolázott módszereinek. Duras egyéniség, s a válságba került francia regényt a saját elképzelései szerint készül megújítani.

Mint Gyergyai Albert egy régebbi portrévázlata (Nagyvilág 1960) elmondja, a francia író mesterei Gide, Malraux, Queneau és Dosztojevszkij voltak, különösen sokat tanult az amerikaiaktól, elsősorban Hemingwaytól. Az amerikai regény behaviourizmusa jól felismerhető a most olvasott novellákon is. Főként a két első: a *Naphosszat a fákon* és a *Moderato cantabile* kerüli az elemzést és a jellemzést, törekszik a „viselkedés” jelzései elmondására, használja fel epikus anyagként a párbeszédet. Ez a „behaviourista” módszer azonban Duras kezében sajátosan átalakul: az esetleges és a szubjektív elemek különös távlatot, sőt jelentést kapnak. Emlekszünk még a *Szerelmem Hirosima* képsoraira: a szubjektív s látszólag szertelenül rendezetlen jelenetek valójában logikus sorba állnak össze, a múlt elpusztíthatatlanságát fejezik ki. A *Naphosszat a fákon* és a *Moderato cantabile* is ilyen módon szerveződik alkotással: az első egyfajta embertípus megválogatott magányát, a második a szerelem képtelenségét fogalmazza meg.

Az új francia irodalomban talán nincs is író, akinek világában olyan tragikus erővel jelentkezne a szerelem, mint éppen Duras elbeszéléseiben. A *Moderato cantabile* mintegy természeténél fogva tragikus érzésnek tünteti fel a szerelmet. Anne és Chauvin sorsát csak ez tehetné széppé, emberivé: szerelmük mégis reménytelen marad, ahogy egymásra találta, ugyanúgy el is kell búcsúzniuk. „A világ egyetlen szerelme sem ér fel a szerelemmel” – írta Duras egy másik könyvében (*Les petits chevaux de Tarquinia*). E kissé talányos paradoxon a szerelem eleve-reménytelenségéről vall: a beteljesülésre méltó szerelem helyét valahol az ideák világában jelöli ki. Duras bizalom nélkül figyeli a magány feloldásának, az emberek közötti kapcsolatainak ezt a lehetőségét, mégis csupa nosztalgiával beszél róla. A *Moderato cantabile* éppen e nosztalgia könyve: „a várakozás és a vágy regénye” – mondta róla a neves irodalomtörténész és kritikus, Gaëtan Picon.

A *Moderato cantabile* csupa nosztalgia, csupa fájdalom, csupa szenvedély, mégis a szerkesztés remeke. Marguerite Duras legszívesebben az érzelmekre figyel, de kevés

olyannyira intellektuális íróat olvashattunk manapság, mint ő. Elbeszélései fegyveltek és megszerkesztett írások, még akkor is, ha valami új epikus módszerrel kísérletezik, mint az *Andemas úr délutánjában*. A *Moderato cantabile* pedig éppen a legfegyveltebb és legarányosabb közöttük: a címben rejlő zenei lejtést követi, „lassan, énekelve” halad mondanivalójának megfogalmazása felé. Mint zenei motívumok váltják egymást a jelenetek: a szerelem és a vendéglői gyilkosság, illetve ennek emléke. E kettő mintegy egymásra utal: a szerelmi tragédia Anne bontakozó szerelmére vetíti a végzetesség és a kudarc tragikus fényét. A zárt szerkezet szigorú fegyelve, a zenei építkezés belső arányossága éppúgy Duras művészetéhez tartozik, mint a kétségbeesés, a részvét és a tragédia megszólaltatása, az érzelmek szinte parttalan áramlása. E tulajdonságai avatják a *Moderato cantabile*t a kötet legszebb, mintegy klasszikus elbeszélésévé. Talán Claude Roy, a nálunk is ismert francia kritikus mondotta Duras novellájáról a legnagyobb dicséretet: „Bovaryné Bartók Béla átírásában”.

A magyar Duras-könyvnek külön rangot ad, hogy műfordításunk és esszéírásunk klasszikus mestere, Gyergyai Albert tolmácsolta, s vezette be tartalmas és szép előszavával.

POMOGÁTS BÉLA

Szántó Tibor:

Tízezer rendszám

Akik aggódva figyelték Szántó Tibor írói pályáját és az utóbbi évek kétségkívül bizonyos fajta megtorpanását, most nyugodtan vehetik kézbe ezt a művét. Könyve kitűnő teljesítmény, egyike az utóbbi idők legjobb ifjúsági regényeinek.

A történet 1943 februárjában játszódik, életünk egyik kiélezett korszakában. Detektív regénynek is felfoghatnánk, mégsem az. Felvonul az egész 1943-as világ, munkások, urak, rendőrök, bátrak és gyávák. A történet maga rendkívül érdekes. Szántó Tibornak mégsem ez az erénye. A jellemek rajza, akár a felnőtteké, akár a fiataloké, kifogástalan. A gonoszak is árnyaltak, a jók sem angyalok. Ami talán a legfőbb érdeme, hogy a felnőtteknél

jóval nehezebben ábrázolható gyermekvilág is bonyolult és igaz.

A történet két százból szövődik és Szántó Tibornak már a novellái során feltűnt szerkesztő készsége ebben az írásban tovább fejlődött: szinte hibátlan. Az egyik szál a Horthy-rendszer rendőrségébe és azon keresztül hatalmi hierachiájába visz. Egy becsületes bűnügyi rendőrszázados parancsot kap a több ezer autó rendszámot összegyűjtő diák és munkás fiatalok ügyének megvizsgálására, valamint egy nagy kép-csempész főúri társaság leleplezésére. Ehhez segítséget a politikai rendőrségtől kap és a politikai rendőrség a maga brutális eszközeivel, háttérben maradva, e mögé a becsületes ember mögé bújva, az egyszerű diáksínyből politikai bűnügyet teremt, alibit a munkásosztállyal való leszámolásra. Rendkívül érdekes, ahogy Szántó Tibor bemutatja ezt a furcsán összefonódott hatalmat, amelyik a végső pusztuláshoz közel, sokszor már öncélúan működik.

A felnőttek világának legszínesebben ábrázolt alakja a főhős Várady rendőrszázadosé. Végül ez az ember kerül szembe a sötét, gyakran kibogozhatatlan hatalommal. A regény jelentékeny része az ő küzdelmét és ennek a küzdelemnek elvesztését ábrázolja. Váradi nem ellenálló és nem hős. A hatalomnak egyik megbízható tagja, aki emellett becsületes ember. Összeütközik azonban a lelkiismeretével és a rábízott feladatot nem tudja teljesíteni. Hivatalnok létére bekerül az úriosztály politikájának, politikai rendőrségének világába és a módszerekkel, később már magával a céllal sem tud egyetértetni. Nem tud belenyugodni az ártatlan emberek meghurcolásába és vállalva a teljes visszavonulást, félreáll. Nem válik forradalmárrá, bár bizonyos segítség nyújtásig is eljut. Becsületes ember, aki csak addig megy el, ameddig alapvetően emberséges magatartása és igazságérzete révén elmehet.

A regény másik szála egy munkás-negyedbeli nyolcadik általános osztály, már levante foglalkozásra járó fiataljainak története. A fiúk kitalálnak egy diáksínyt, azt, hogy aki több ezer autó rendszámot összegyűjt, ajándéku kerékpárt kap. Ez a diáktrefa azután maga után vonja a nyilasok beleavatkozását, a rendőrség működését és végül politikai üggyé válik. Ki-ki magatartásának, jellemének, vagy szerepének megfelelően állást foglal benne. Itt azután már felvonul az akkori Budapest, rendőrök, nyilasok, munkások és polgárok, proletár és úri szülők, tehát az 1943-as, a szerző által kitűnően ismert pesti világ.

A regény legnagyobb érdeme a rendkívül színes, izgalmas történet mellett éppen a fiatalok rajzának korrekt és árnyalt ábrázolása. Ez az igazán sikeresen csak nagyon ritkán ábrázolt korosztályt, a 14–15 évesek minden indulata, romantikus lelkesedésre és gyors letörésre, nagy akarásokra és megmosolyogtató kicsinyességekre alkalmas korát az író rendkívül sokoldalúan és hitelesen mutatja be. Mindezt összegezve: ifjúsági irodalmunknak komoly nyeresége ez a könyv. Az ifjúsági irodalom érintetlenebb látásmódot és bizonyos másirányú tehetséget kíván, mint a felnőtt irodalom. Úgy írni ifjúsági regényt, hogy megfeleljen az írás belső törvényeinek és fiataloknak és felnőtteknek is egyaránt maradandó élményt nyújtson, rendkívül kevesen tudnak. Szántó Tibor közéjük tartozik.

SZÖLLÖSY KÁLMÁN

Simonffy András:

Lázadás reggelig

Bármennyire rokonszenvezünk is a Magverő Új Termés sorozatával, mégsem hallgathatjuk el, hogy – különösen az utóbbi években – jónéhány elbeszéléskötet jelent meg keretei között, mely nem sok reménnyel biztatott szerzőjének írói jövőjére vonatkozólag. Bár Simonffy András kötetének színvonala sem éri el a korábbi kötetek legkiválóbbjainak – Baráth Lajos, Gerelyes Endre, Szakonyi Károly – színvonalát, egyelőre kissé modoros stílusa mögött mégis világosan érezhető igazán tehetsége.

Fiatalember Simonffy András, mindössze 25 éves, és elbeszéléseiben is szinte kizárólag fiatalok szerepelnek. Az író mindenekelőtt az foglalkoztatja, miként formálódik – az idősebbek számára gyakran érthetetlen, sőt bosszantó viselkedésük mögött – egy új erkölcsi szemlélet. A kötet első, csak helyenkint erős hangú elbeszéléseinek fiataljai kioktatják a pöffeszkedő „idegenbe szakadt honfitársunkat”, hogy pénze nem biztosít számára viselkedési kiváltságokat (Csupaszi idegen). Prűcsök, aki remekül twisztel, szakít fiújával, mert udvarlója nem érdeklődik gondolatai iránt és a legkisebb segítséget sem kínálja műveltség-szomjának kielégítéséhez. A szegény, vidéki

egyetemista, aki otthonról mindössze a régi világ kissé elkoptatott „jótanácsát” hozta – „szerezz barátokat!” – (művészileg kissé indokolatlanul, egy kissé az erkölcsi tanmesék-re emlékeztető fordulattal) összeverri morális felháborodásában a fényűző körülmények között élő orvos züllött fiát. Egy kamasz fiú föllázad, mert idősebb társai meg akarják rövidíteni, és haragos indulatát úgy fejezi ki, hogy távollétükben éjszaka egyedül is elvégzi a közösen vállalt feladatot (Lázadás reggelig). A Szekrénylakók ifjú házaspárja egy díszes bútordarabot kap nászajándékba, melyre az asszony apja egész életében gyűjtött, és melyet a polgári jólét jelképének tekint –, de a fiatalok egyszerűen nem tudnak vele mit kezdeni. Eleinte őrizgetik, próbálják hasznossá tenni az öregúrra való tekintettel, végül azonban örülnek, hogy megszabadulnak tőle, bár ez csak jókora ráfizetéssel sikerült. Fiatalember a Hat ujj című elbeszélés hőse is, bár itt az erkölcsi probléma némileg túllépi a sajátosan ifjúsági problematikát. Az író itt a cigányokhoz való viszonyt feszegeti, ezt a lenézéssel és gyűlölködéssel tarkított furcsaságát szocialista világunknak; melynek azonban kölcsönösen oly mély érzelmi gyökerei vannak, hogy Simonffy is csak a helyzet tartathatatlanságát tudja kifejezni, megoldási javaslatokat ő sem kínál. Legáltalánosabban, a legfiatalabb szinten, egy tizenegy éves kislány történetében bontja ki jó értelemben vett erkölcsi „lázadását” Simonffy András. „A bitang kölyök elviselhetetlennek érzi az otthoni képmutatást, szülei erkölcsi kétlakiságát, azt, hogy gyökeresen másként beszélnek és viselkednek otthon, mint munkahelyükön, s a nyilvánosság előtt; hogy személyiségük szinte ketté válik egy hivatali és egy házihasználatú „én”-re; és ezt az életformát akarják őrá is rákényszeríteni. Feltétlenül rokonszenves az az erkölcsi alap, amelyről Simonffy elindul, mondanivalóját azonban nem mindig tudja művészi szinten kifejezni. Az erkölcsi kérdések túlságosan közvetlenül tolatkodnak az előtérbe, és mind lélektanilag, mind a történet vonalvezetésében valamennyi mozzanat kizárólag csak ennek logikai igazolását szolgálja. A bitang kölyök helyenként izes története lényegében azonos Somogyi Tóth Sándor Gyermektükör című kisregényével, csak éppen, – nem terjedelmében, hanem művészi – lélektani hitelében – döntően kevesebb. A „Szeress barátokat” hősének lázadó indulata az életben szerzett tapasztalataink alapján elfogadható, íróilag azonban indokolatlan. Adód-

nak olyan pillanatok életünkben, amikor valakit legszívesebben szájonvágónak, pusztán azért, mert ingerel jó sorsa, gazdagsága; egyáltalában nem biztos azonban, hogy ingerültségünk mindig szilárd erkölcsi alapokon nyugszik. Simonffy nyilvánvalóan a „szegény” fiú pártján áll, együtt bosszankodik vele, hogy a másíknak autója, kényelmes otthona, pénze, és számos „nője” van; ezek ellen föllobbanó lázadását azonban nem tudja erkölcsileg elfogadhatóan igazolni; mivel kissé túlságosan is ellentéteztörténetében nem érzékelteti kellően az ellenérzés feltámadásának lélektani folyamatát, és ennek következtében a lázadás ki-robbanásának körülményei elfogadhatatlanok lesznek.

Egyetlen olyan elbeszélést olvashatunk ebben a kötetben, amelyet majdnem fenntartás nélkül dicsérhetünk: az *Egymás nélkül* című finom gyermektörténetet. Erkölcsi mondani-valója talán ennek a történetnek a legkevesebb, mivel azonban ez a „kevés” mindig közvetett, művészi úton szólal meg, illetve bontakozik ki a történet egészéből, mélyebb hatást gyakorol az olvasóra, mint a szerző többi írásainak sommásabb tanulságai. Egy kisfiú rosszul érzi magát otthon, mert apja nem sokat törődik vele. Házuk lakóinak közös hólapátolásánál megismerkedik egy fiatal férfival, aki meghívja magához és eljátszik vele. Az apa játék közben talál rájuk, és rögtön rá is érez a tanulságra. Ennyi a történet, melyet elsősorban is a lebilincselő hangulat emel a kötet átlaga fölé. Simonffynak a kisfiú belső világának, szemléletmódjának kivetítésével sikerült meglehetősen azt a sajátos légkört, amelyben a történet egyedül hiteles. Az apa fia szavaival gondol szomszédaikra – „Trottyékra” és „Undokékra” –, s ezzel az írónak sikerül érzékeltetnie, hogy a történet világa oly szűk, oly sajátos, mint amilyennek a kisfiú látja, vagyis csak azok a dolgok fontosak benne, melyek számára fontosak.

Simonffy tehetségét ma még elsősorban csak érezzük, és ezt az érzésünket ebben a kötetben mindössze néhány részlet, meg egyetlen elbeszélés igazolja. Éppen ezért nem is minden aggodalom nélkül tesszük le kötetét. Régen jelentkezett erős tehetségű fiatal író, akinek tehetségét a modorosság ilyen mértékben fenyegette volna! A „modornak” engedni mindig könnyebb, mint keserves új utakat keresni – nyilvánvaló azonban, hogy csak a második lehetőség teremthet értékes, eredeti alkotásokat. Simonffy elbeszélései

„szabályosak”, talán egyszer sem vét az elbeszélés műfaji törvényei ellen. Az idő- és térbeli, valamint a logikai egyenes vonaltól szinte sohasem merészel eltérni. A sok akadémikus szabályosság azonban kissé desztillálttá teszi Simonffy írásait. Nem valamiféle avantgardizmust kérünk tőle számon, hanem az írói egyéniséget, ami csak itt-ott bukkan elő az iskolás szerkesztésmód és mondatfűzés mögül. A korszerűség alapfeltétele ugyan az író szemlélete, de ez semmit sem ér, ha nem tudja megtalálni hozzá egyéni és eredeti hangját. Az olvasó lényegesen több művészi bátorságot vár a fiatal írótól.

TAXNER ERNŐ

Csontos Gábor:

Szemben hegyek

Csontos Gábor két kisregényt magában foglaló új kötete a valóság extrém, abszurd helyzetait ragadja meg, bonyolult lelki folyamatokat tár fel, hőseinek ösztönélete, tudatalatti cselekvése érdekli inkább, mintsem természetesen kitapintható megnyilvánulásai. Érdekes, izgalmas vállalkozás Csontos Gáboré; egy modern lélektani regény lehetőségeit kutatja, s ennek érdekében nemcsak helyzeteiben, tartalmában is feltranszformálja anyagát. Egy serdülő munkáslány, aki beleszeret anyja elcsábítójába, hogy azután bosszúból mintegy az öngyilkosságba kergesse azt; érdeslelkű légtornász, aki házasságot köt egy rózsaszín álomvilágban lebegő vak zongoratanárnővel – ezek az író alaphelyzetei, amelyek néhol már-már erőszakoltak, de amelyeknek lehetőségeit azért több kevesebb sikerrel kiaknázza. Persze egy ilyenfajta vállalkozásnak veszélyesebbek tévútjai, buktatói is. Egy modern lélektani regény produkálhatja a legmeghökentőbb cselekménysorozatot, a legképtelebb összefüggéseket; váratlan gyilkosságok és öngyilkosságok, elmeegógyintézet, testi és lelki nyomorúság férnek bele ebbe a képbe –, a baj ott kezdődik, amikor az extrémítás hovatovább eluralkodik magán a megformálódó anyagon, s monoton körforgásként egy taszító módon önmagába visszatérő parabolát alkot. Hadd jegyezzük meg mindjárt: a „Szemben hegyek” esetében az abszurditásnak mindig megvan a funkciója.

A két kisregény közül a „Szemben hegyek” a kevésbé sikerült. Az író egy munkásfiatalokból álló csoportot visz kirándulni. A kirándulás drámai intermezzót hoz: Gúnár, az egyik munkásfiatal öngyilkosságot kísérel meg. Miért tette, hogyan történt? Csontos Gábor a szimultanizmus hatásos módszerével próbálja felgöngyölíteni a szálakat. A történet három főszereplője, Diti a lány, aki miatt Gúnár el akarta dobni az életét, Jozsó, a KISZ-titkár, aki Gúnárral rivalizálva ugyancsak szerelmes volt Ditibe, s végül maga Gúnár, aki egy alkalmilag összetákolt hordágyon fekszik, de annyi ereje még maradt, hogy ő is megvilágítsa a kérdést. S az egyensúly ennél a pontnál helytelen irányba eltolódik. Jozsó is, Diti is, Gúnár is a saját életéről kezd beszélni, a környezetről, az otthonról, a gyárról; ilyenformán egy kisebb-fajta szociográfiát kapunk, ami társadalomrajznak hiányos, magát a központi magot pedig, mármint az öngyilkosság okának megközelítését elnagyolja, kibontását elsieti. E három szálnak, e három nézőpontnak valahogy izgalmasabban, egységesebben kellett volna egygyéfonódnia s a végén válaszolnia a nem kis súlyú miértre. Csontos Gábor itt nem él eléggé a lehetőségeivel; ahelyett, hogy felmérné az eset teljes mélységét, csak a felszínen tud mozogni. Nemcsak a szimultanizmus válik így sematikus, maguk a szereplők is azokká lesznek: legfőképpen Jozsó, az elsőszerelemes bátortalan kis kamasz, de ugyanígy Gúnár is, akiben valószínűleg több rejlik a fizetését nőkre és itálra pazarló átlaghuligánál, s Diti bosszúállás és szerelem közötti lelki vívódása sem meggyőző.

De a kiaknázatlan lehetőségek visszatérnek, s az író most már él is velük a kötet másik kisregényében, a „Két karácsony”-ban. Itt is a szerelemről van szó – egy ideig. Mariann, a finomlelkű, vak zongoratanárnő megismeri

Károlyt, ezt az érzéseiben meglehetősen fargatlan légornászt. A lány álmainak földre szállt hercegét hiszi Károlyban, aki – egy ideig legalább is úgy tűnik – beleidomul ebbe az elzárt világba, megváltozik, megfinomodik, s feleségül veszi Mariant. Eddig a kisregény a szerelemről szól; innen kezdve egy tehetetlen, kiszolgáltatott asszony és egy csalódott, örökké kielégítetlen férfi szexuális közjátékává fajul. Csontos remekel a folyamat bemutatásában. Plasztikusan motíválja Mariann lelkének apró, vibráló, egyre erősödő kételyeit: a valóság talán egészen más, mint a rózsaszínű álmok visszatérő ábrándja? Lehet, hogy ő nem is Károlyt szerette meg, hanem azt a mesebeli herceget, aki testet öltött egy számára ismeretlen ember alakjában? S Károly nem kíméli Mariant: brutálisan és kiméletlenül vesz rajta erőszakot újra és újra, a legfondorlatosabb és legkegyetlenebb erőszakkal használja ki védtelenségét, megalázza és becsapja: a szexuális aberáltság már-már állati sorba süllyeszti, amikor hirtelen ráeszmél mindenre, amit meggyalázott, amit talán végérvényesen elrontott: a lelki harmónia, a lelki együttélés érzésére, rádöbben, hogy mit pusztított el Mariannban. Félve indul a cirkuszba, és tudja; „Aki fél a trapézban, az lezuhan”.

A „Két karácsony” jólsikerült, izgalmas írás. Az író itt valóban fel tud nőni feladatához: a szerelem két szélsőséges megnyilvánulásának, a lelki és a testi túlhajtottságnak tragikus, torz összeütközését komponálja meg mesteri, szakavatott kézzel.

A két kisregény nem mutat jól összehangolt egységet a kötetben. A fentiek próbálták magyarázni, hogy miért nem. De Csontos Gábornak minden tehetségét érezzük ahhoz, hogy mélyen körülmotivált megfigyeléseit, léleklátását idővel egységes egészévé ötvözze.

MAJOROS JÓZSEF